

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**RUSYA FEDERASYONU TATARİSTAN CUMHURİYETİ
– TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aisylu VALIULLINA

ŞARKİYAT ARAŞTIRMALARI

Ankara, 2025

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**RUSYA FEDERASYONU TATARİSTAN
CUMHURİYETİ – TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aisylu VALIULLINA

ŞARKİYAT ARAŞTIRMALARI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Adnan KARA

Ankara, 2025

ONAY SAYFASI

Aisylu VALIULLINA tarafından hazırlanan “Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti – Türkiye Cumhuriyeti ilişkileri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Şarkiyat Araştırmaları (Tezli) Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Danışman Doç. Dr. Adnan KARA		
Kabul ☒ Red ☐	AYBÜ İlahiyat Fakültesi	
Jüri Üyesi Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI		
Kabul ☒ Red ☐	İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	
Jüri Üyesi Doç. Dr. Cihan KILIÇ		
Kabul ☒ Red ☐	ASBÜ İlahiyat Fakültesi	

Tez Savunma Tarihi: 19.02.2025

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Şarkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Muhammet Enes KALA
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü V.

BEYAN

Bu tez çalışmasının tüm aşamalarında, tezin planlanmasından yazımına kadar her aşamada patent ve telif haklarına saygı göstererek etik dışı hiçbir davranışta bulunmadığımı, çalışmamda yer alan tüm bilgilerin akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde edildiğini beyan ederim. Tezdeki tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi, alıntıların doğru şekilde yapıldığını ve özgünlük ilkesine sadık kalarak intihal veya etik dışı bir davranışta bulunmadığımı taahhüt ederim. 19.02.2025

Aisylu VALIULLİNA

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının yazım sürecinde bana destek olan ve yardımcı olan herkese içten teşekkürlerimi sunarım.

Öncelikle, bana rehberlik eden, özveriyle kıymetli zamanlarını ayırıp çalışmanın her aşamasında bana yardımcı olan bilimsel danışmanım değerli Doç. Dr. Adnan KARA hocama şükranlarımı sunuyorum. Kendilerinin desteği ve rehberliği, bu çalışmanın ortaya çıkmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

Ayrıca, bana her zaman destek veren ve yolumun doğruluğuna inanan aileme en derin minnettarlığımı sunarım. Yurtdışında eğitim alma fırsatını bana sundukları için ve eğitim süresince hissettiğim maddi ve manevi destekleri için teşekkür ederim.

Destekleriyle bu süreci kolaylaştıran arkadaşlarıma da özel bir teşekkür borçluyum. Türkiye'deki eğitim sürecimde zor zamanlarımda yanımda olarak adeta ikinci bir ailem oldular. Özellikle ev, üniversite ve hayat arkadaşlarıma Akerke Babyrbek ve Luiza Asukhanova'ya çok teşekkür ederim. Onlara yardımları için gerçekten minnettarım.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından sağlanan Türkiye Bursları programına, Türkiye'de eğitim almamı mümkün kılan destekleri için teşekkür ederim. Bu burs, hem eğitim hayatımda hem de profesyonel gelişimimde önemli bir adım olmuştur.

Tezin yazılmasında bana kaynak sağlayan kurumlara, özellikle de Tataristan Cumhuriyeti Türkiye Yetkili Temsilciliği'ne, tez konumla ilgili verdikleri danışmanlık ve sağladıkları gerekli kitaplar ile materyaller için ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezimin hazırlanmasında katkı sunan tüm öğretim üyelerine teşekkür ederim. Özellikle İnönü Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ramilya YARULLİNA YILDIRIM hocaya, bana gerekli kitap ve materyalleri temin etme konusunda gösterdiği yardımlar için minnettarım.

Bu çalışmanın, Türkler ve Tatarlar arasındaki karşılıklı anlayışın derinleşmesine, Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin günümüz uluslararası politikaları çerçevesinde analiz edilmesine ve Rusya Federasyonu bağlamında bölgesel iş birliklerinin rolünün daha iyi anlaşılmasına katkı sunmasını dilerim.

ÖZET

Bu araştırma, Rusya Federasyonu'nun uluslararası politikası bağlamında Tataristan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki benzersiz ilişkileri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı, Tataristan ile Türkiye arasındaki iş birliğini kapsamlı bir şekilde incelemek, potansiyelini ve gelişim yönlerini belirlemek ve bu süreçte Rusya Federasyonu'nun rolünü değerlendirmektir. Araştırmada ekonomik ilişkiler, sosyal ve kültürel girişimler ayrıca siyasi ve hukuki boyutlar ele alınmaktadır. Tataristan'ın, bir federasyon sübjektı olarak uluslararası iş birliğini hukuki çerçeve içinde etkin bir şekilde yürütebilme kapasitesi incelenmiştir.

Araştırma yöntemi, tarihsel ve hukuki analiz, sistematik yaklaşım ve içerik analizini içermektedir. İş birliğinin dinamiklerini anlamak için karşılaştırmalı-tarihsel yöntem ve retrospektif analiz uygulanmıştır. Ayrıca, araştırma nesnellik ilkesine dayanarak bilimsel yayınların gerçeklere dayalı analizini içermektedir. Bu yöntemler, Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin farklı dönemlerdeki gelişim süreçlerini değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

Elde edilen bulgular, Tataristan ve Türkiye arasındaki ekonomik iş birliğinin 1990'lı yıllardan itibaren tüm dış zorluklara rağmen istikrarlı bir gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ticaret, yatırım ve sanayi iş birlikleri ön plandadır. Ayrıca, kültürel ve sosyal ilişkiler giderek güçlenmekte, ortak eğitim programları, medya projeleri ve TÜRKSOY gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla etkileşim artmaktadır.

Sonuç olarak, Tataristan, Rusya-Türkiye ilişkilerinde önemli bir köprü işlevi görmekte ve iki ülke arasındaki karşılıklı fayda sağlayan iş birliklerinin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Ekonomik, kültürel ve sosyal alanlardaki iş birliği genişlemeye devam ederek ikili ilişkilerin uzun vadeli istikrarını ve derinleşmesini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tataristan, Türkiye, Uluslararası İlişkiler, Paradiplomasi, Rusya-Türkiye İlişkileri.

ABSTRACT

This study aims to analyze the unique relations between the Republic of Tatarstan and the Republic of Turkey within the framework of the international policy of the Russian Federation. The main objective of the study is to comprehensively examine the cooperation between Tatarstan and Turkey, determine its potential and directions of development, and assess the role of the Russian Federation in this process. The study economic relations, social and cultural initiatives, as well as political and legal dimensions are considered. Additionally, Tatarstan's ability to effectively conduct international cooperation within the legal framework as a federal subject is examined.

The research methodology includes historical and legal analysis, a systematic approach, and content analysis. To understand the dynamics of cooperation, a comparative-historical method and retrospective analysis have been applied. Furthermore, the study is based on the principle of objectivity, involving the factual analysis of scientific publications. These methods allow for an evaluation of the development processes of Tatarstan-Turkey relations across different historical periods.

The findings indicate that economic cooperation between Tatarstan and Turkey has demonstrated stable growth since the 1990s despite external challenges. Trade, investment, and industrial partnerships are at the forefront. Additionally, cultural and social relations have been strengthening, with increasing engagement through joint educational programs, media projects, and international organizations such as TÜRKSOY.

In conclusion, Tatarstan plays a crucial role as a bridge in Russia-Turkey relations, contributing to the expansion of mutually beneficial partnerships between the two countries. Cooperation in economic, cultural, and social spheres continues to grow, ensuring the long-term stability and deepening of bilateral relations.

Keywords: Tatarstan, Türkiye, International Relations, Paradiplomacy, Russia-Turkey Relations.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	i
BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
1.GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	2
1.1.1. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlıkları.....	3
1.2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	4
1.3. Araştırmanın Kaynakları	4
1.4. Türkiye Cumhuriyeti ve Tataristan Cumhuriyeti İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı ...	6
1.4.1. Tarihsel Bağlam	7
1.4.2. Kültürel Bağlam	12
2.TATARİSTAN’IN SİYASİ VE HUKUKİ STATÜSÜ	20
2.1. İlk Devlet Oluşumları	21
2.2. Altın Orda dönemi	22
2.3. Rusya İmparatorluğu Döneminde Kazan Türkleri.....	24
2.4. SSCB Döneminde Kazan Türkleri	27
2.5. SSCB dağılması süreci ve sonrasında Tataristan	30
2.6. Tataristan’ın Uluslararası Konumu	40
3.TÜRKİYE ve TATARİSTAN İLİŞKİLERİ	51
3.1. Ekonomik İlişkiler.....	52
3.1.1. Ticaret İlişkileri.....	55
3.1.2. Yatırım İş Birliği.....	62
3.1.3. İnşaat Sektöründe İş Birliği	66

3.1.4. Turizm Sektöründe İşbirliği.....	68
3.2. Kültürel ve Sosyal İlişkiler	71
3.2.1. Eğitim ve Bilimde İş Birliği.....	83
3.2.2. Kültür ve Sanatta İş Birliği.....	94
3.2.3. Medya Alanındaki İş Birliği	99
3.3. Türkiye-Tataristan İlişkilerinde Rusya'nın Pozisyonu	100
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA	111

KISALTMALAR DİZİNİ

BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika Cumhuriyeti vd. (<i>Brazil, Russia, India, China, South Africa and others</i>)
St. Petersburg	: Sankt Petersburg (<i>Saint Petesburg</i>)
MÖ	: Milattan Önce
TÖSSC	: Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TatÇİK	: Tatar Merkezi Yürütme Komitesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
RSFSR	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
GKÇP	: Devlet Acil Durum Komitesi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
TSSC	: Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
İKB	: İslam Kalkınma Bankası (<i>İsDB - Islamic Development Bank</i>)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
TÜPRAŞ	: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
RBC	: Rusya İş Gazetesi
LLC	: Sınırlı Sorumluluk Şirketi (<i>Limited Liability Company</i>)
A.Ş.	: Anonim Şirketi
Ltd.	: Sınırlı Sorumluluk Şirketi (<i>Limited</i>)
MMK	: Magnitogorsk Metalurji Tesisi
KAMAZ	: Kama Otomobil Fabrikası
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i>)
TÜRKSOY	: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
TÜRKPA	: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
KFU	: Kazan Federal Üniversitesi (<i>Kazan Federal University</i>)

ThEOR	: Termal Petrol Üretim Artırma Yöntemleri
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TUI	: Touristik Union International
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TNV	: Tatarstan — Novıy Vek
ÜDİK	: Üst Düzey İşbirliği Konseyi
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
FMS	: Federal Göç Servisi
RT	: Respublika Tatarstan
TR	: Turetskaya Respublika
Privolojskoye TU	: Tamjennoye Upravleniye
AİR RT	: Agentstvo Investitsionnogo Razvitiya Respubliki Tatarstan
KPFU	: Kazanskiy (Privoljskiy) Federalnıy Universitet
KazGİK	: Kazanskiy Gosudartsvennyıy Institut Kulturu
AN RT	: Akademiya Nauk Respubliki Tatarstan
KGMU	: Kazanskiy Gosudarstvennıy Meditsinskiy Universitet
IEUP	: Institut Ekonomiki, Upravleniya i Prava
KNİTU	: Kazanskiy Natsionalnıy İssledovatelskih Tehnolgiçeskiy Universitet
KÜSAGEM	: Kültür Sanat Ve Göç Etkinlikleri Merkezi Derneği
RF	: Rusya Federasyonu
MİD RF	: Ministerstvo İnostrannıh Del Rossiyskoy Federatsii
TASS	: Rusya Bilgi Telgraf Ajansı

1.GİRİŞ

Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin uzun bir geçmişi vardır. Irk, dil, kültür ve din birliği iki halkın birbirine olan ilgisini artırmıştır ve neticede bu ilgi yakın bir iş birliğine doğru evrilmiştir. Bu araştırmada, Türkiye ile Tataristan arasındaki mevcut ilişkiler incelenecek ve bunların etkileşim yolları ele alınacaktır. Bu çalışmada Tataristan ve Türkiye arasındaki ilişkilerinin gelişmesi ve ilerlemesi araştırılmaktadır. Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Rusya'nın uluslararası temaslarında benzersiz bir yer tutmaktadır. Bu ilişkiler, tarihi bir mirasın yanı sıra modern ekonomik ve kültürel çıkarlar üzerine inşa edilmiştir. Rusya Federasyonu'nun önemli bir parçası olan Tataristan, yetki alanı çerçevesinde ve federal merkez ile koordinasyon içinde uluslararası iş birliğini aktif bir şekilde geliştirmekte olup, bu durum Tataristanı bölgeler arası temaslarda önemli bir aktör haline getirmektedir.

Bu araştırmada, Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkileri incelemek ve Tataristan'ın tarihsel süreçlerini ele almak için "gossudarstvennost" (государственность) kavramına karşılık olarak "devletlik"¹ terimi seçilmiştir. Ancak Türkçe'de "devletlik" teriminin tam karşılığının bulunmadığı dikkate alınarak, bu kavram çalışmanın bağlamına özel olarak kullanılmıştır.

Rusça'da "gossudarstvennost" terimi, farklı bağlamlarda birden fazla anlam taşıyabilmektedir. Bu terim genel olarak bir toplumun devlet olma durumu, ulusal kurumların varlığı ve sürekliliği ile devletsel organizasyonun niteliğini ifade ederken, bazen de devletin oluşum sürecini tanımlamak için kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmada "gossudarstvennost" terimi; bir toplumun (millet, etnik grup ya da halk), kendi devletini, ulusal hukuki sistemini yaratma veya kaybolan bu kurumları yeniden inşa etme durumu anlamında kullanılmaktadır. Bu tanım, Tataristan'ın tarihindeki hem devlet oluşum süreçlerini hem de kaybedilen yapıların yeniden kazanılmasını kapsamaktadır.

Türkçe'de bu kavrama yakın "devletleşme" ya da "devletleşme süreci" gibi terimlerin bulunmasına rağmen, bu terimlerin "gossudarstvennost" kavramını tam olarak karşılamadığı düşünülmektedir. Zira "devletleşme" ya da "devletleşme süreci" terimleri, yalnızca dinamik bir oluşum sürecini ifade eder, oysa devletlik sadece bir devletin oluşum

¹ Bu çalışmada devletlik belli bir toplumsal oluşumun (ulus, etnik grup, halk) kendine özgü bir devlet, ulusal hukuk sistemi oluşturmayı veya çeşitli nedenlerle kaybolan bu kurumları yeniden kurmayı başarmış bir özellik anlamında kullanılmaktadır.

sürecini değil, aynı zamanda ulusal hukuki sistemin kurulmasını, kaybolan devlet kurumlarının yeniden inşasını ve sürekliliğini de kapsayan bir kavramdır.

Tataristan'ın tarihindeki gelişim dört temel aşamada incelenebilir: İdil Bulgarları, Kazan Hanlığı, Sovyetler Birliği dönemi ve modern Tataristan. 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın düşüşüyle birlikte Tatar halkı devletsiz bir döneme girdiler. Ancak Sovyetler Birliği döneminde Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsüyle kısmi özerk bir statüye sahip olmuştur. 1990'larda ise Tataristan'ın egemenliğini ilan etmesi, devletlik kavramının yeniden öne çıkmasına olanak tanımıştır.

Bu tarihsel bağlam, "devletlik" kavramının yalnızca dinamik bir süreci değil, aynı zamanda tarihsel ve hukuki bir durumu ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Çalışmada kullanılan "devletlik" terimi Tataristan'ın tarihindeki dönüşümleri anlamak ve modern dönemdeki egemenlik çabalarını değerlendirmek için anahtar bir araç olarak kullanılmıştır.

2024 yılında Tataristan, Kazan'da BRICS ülkeleri zirvesine ev sahipliği yaparak Rusya'nın uluslararası arenadaki önemli bölgelerinden biri olarak rolünü güçlendirmiştir. Tataristan, doğu yönündeki diplomasiyi aktif bir şekilde geliştirerek Rusya ile İslam ve Türk dünyası arasında bir bağlayıcı köprü işlevi görmektedir. Artan Rusya-Türkiye ilişkileri bağlamında, Tataristan bu ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunan kilit bölgelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Tataristan ile Türkiye arasındaki etkileşimin analizi, Rusya-Türkiye ilişkilerinin güçlenmesi ve bölgenin uluslararası arenadaki artan rolü ışığında özellikle önemli hale gelmektedir. Bu araştırma, uluslararası ilişkiler kapsamında bölgesel iş birliği mekanizmalarını daha iyi anlamaya katkı sağladığı için önemlidir.

"Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti - Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri" başlıklı bir inceleme, geniş bir konu gibi görülebilir ve çeşitli alanlara odaklanmayı gerekli kılabilir. Ancak çalışmanın niteliği, kapsamı ve sınırları, belirli bir perspektiften ele alındığında daha spesifik bir şekilde tanımlandığı belirtilmelidir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusu, Tataristan ve Türkiye arasındaki benzersiz ilişkilerin analiz edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu ilişkiler, Rusya Federasyonu'nun genel uluslararası politikası çerçevesinde bölgesel iş birliğine örnek teşkil etmektedir. Ekonomik, kültürel ve hukuki süreçler bağlamında taraflar arasındaki etkileşimi belirleyen koşullar ve

faktörlerin incelenmesine özel önem verilmekte, ayrıca bu iş birliğinin koordinasyonu ve desteklenmesinde federal merkezin rolü ele alınmaktadır.

1.1.1. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlıkları

1.Tarihsel ve Hukuki Boyutlar: Tataristan ve Türkiye arasındaki iş birliğinin tarihsel temellerinin analizi ve Tataristan'ın uluslararası iş birliği yapabilme olanaklarını belirleyen hukuki esasların incelenmesi.

2. Mevcut İş Birliği Alanları: Ekonomik, kültürel ve sosyal bağların analizi ve bu bağların gelişim perspektifleri.

3. Rusya'nın Rolü: Federal merkezin bu ilişkilerin gelişimini nasıl desteklediği ve düzenlediğinin araştırılması.

Araştırmanın coğrafi sınırları, Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri kapsamaktadır. Tataristan, Rusya Federasyonu'nun merkezinde, Doğu Avrupa Ovası'nda, Volga ve Kama nehirlerinin birleştiği noktada yer almaktadır. Cumhuriyet, doğuda Udmurtya, batıda Mari El ve Çuvaşistan, güneyde Samara ve Ulyanovsk, kuzeyde ise Kirov ve Orenburg bölgeleri ile sınır komşusudur. Toplam yüzölçümü 68.000 km² olup kuzeyden güneye 290 km, batıdan doğuya ise 460 km boyunca uzanmaktadır. Başkenti Kazan, Moskova'nın 797 km doğusunda konumlanmıştır.

Türkiye ise büyük ölçüde Güneybatı Asya'da, kısmen de (%3'lük yüzölçümü ve %20'lik nüfus oranıyla) Güney Avrupa'da, Doğu Trakya bölgesinde yer almaktadır. Asya ve Avrupa kısımları, stratejik öneme sahip olan 64 km uzunluğundaki Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve 32 km uzunluğundaki İstanbul Boğazı ile ayrılmakta olup, bu su yolları Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan önemli ticaret ve ulaşım hatlarıdır.

Araştırmanın zaman sınırları, Tataristan'ın 30 Ağustos 1990'da egemenlik ilan etmesiyle başlayan ve uluslararası faaliyetlerinin aktif gelişiminin başlangıç noktası olan 1990'lardan bu yana geçen dönemi kapsamaktadır. Çalışma, Türkiye ile olan ilişkilerin sonraki on yıllar boyunca gelişimine odaklanmakta ve 2024 yılı itibarıyla güncel etkileşim durumunun analizi ile sona ermektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin potansiyelini, gelişim yönlerini ve bu süreçte Rusya Federasyonu'nun rolünü kapsamlı bir şekilde incelemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki hedefler belirlenmiştir:

- Tataristan ile Türkiye arasındaki iş birliğinin tarihsel temellerini ve Tataristan'ın uluslararası faaliyetlerinin hukuki ve kurumsal dayanaklarını incelemek.
- Ekonomik, kültürel ve sosyal alanlardaki iş birliği yönlerini araştırmak.
- Rusya'nın bu ilişkilerin oluşumu ve düzenlenmesindeki rolünü incelemek.

Araştırma yöntemleri, tarihsel ve hukuki analiz, sistematik yaklaşım ve içerik analizi kullanılarak güncel verilerin incelenmesini içermektedir. Araştırmanın metodolojik temeli, bilimsel yayınların gerçeklere dayalı olarak analiz edilmesini ve öznel eleştirinin bertaraf edilmesini öngören nesnellik ilkesidir.

Ayrıca, Tataristan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin farklı aşamalarını analiz etmek ve aynı konular hakkında araştırmacıların görüşlerini karşılaştırmak için karşılaştırmalı-tarihsel yöntem kullanılmıştır. Olayların kronolojik dinamiklerini daha iyi anlamak amacıyla retrospektif (geriye dönük) analiz yöntemi uygulanmış ve bu yöntem, ekonomik, kültürel ve sosyal boyutları içeren karmaşık bir etkileşim sistemi olarak Tataristan-Türkiye ilişkilerini ele alan sistematik yaklaşımla desteklenmiştir.

Bu yaklaşım, Tataristan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin özelliklerini ve potansiyelini kapsamlı ve çok yönlü bir şekilde anlamayı sağlamaktadır.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırma, çeşitli kaynaklara ve analiz yöntemlerine dayanmaktadır. Çalışmada, Rusya Federasyonu ve Tataristan Cumhuriyeti anayasaları, Rusya Federasyonu'nun federal yasaları, Tataristan ile Rusya arasındaki anlaşmalar ve Tataristan ile Türkiye arasındaki iş birliği anlaşmaları gibi hukuki belgeler incelenmiştir. Ayrıca, Rusya-Türkiye ve Tataristan-Türkiye ilişkilerine odaklanan akademik makaleler ve tezler kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, bu iş birliğinin güncel yönlerini ele alan haberler, analiz raporları ve incelemelerden faydalanılmıştır. Uluslararası iş birliği faaliyetlerine katılan devlet kurumları ve kuruluşlarının resmi raporları ve belgeleri de araştırmada kaynak olarak

değerlendirilmiştir. Ek olarak, araştırma kapsamında ilgili konularda yetkili kişilerle yapılan röportajlar ve resmi makamların konuşmalarına ait yazılı kayıtlar da incelenmiştir.

Tataristan-Türkiye ilişkileri bağlamında, Rusya-Türkiye ilişkilerini inceleyen üç temel çalışma, bu konunun farklı yönlerini ele almaktadır.

İlk önemli çalışma, 1998 yılında yayımlanan Fethi Ahmet Gel'in "Tataristan'ın Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri" başlıklı tezidir.² Yazar, Tataristan hakkında doğru bilgiler sunmayı, bölgenin tarihsel gelişimini, mevcut durumunu ve Türkiye ile iş birliği perspektiflerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Tataristan'ın tarım, enerji, turizm ve ulaşım gibi temel ekonomik sektörleri ayrıntılı bir şekilde incelenmekte ve ekonomik ile teknolojik iş birliği olanakları değerlendirilmektedir. F.A. Gel, bölgenin ekonomik potansiyeli sayesinde taşıdığı eşsiz öneme dikkat çekmektedir. Araştırma, Tataristan ile Türkiye arasında etkili bir iş birliği için değerli öneriler sunmaktadır. Ancak çalışma, yalnızca Tataristan-Türkiye ilişkilerinin ilk aşamasını kapsamakta ve bu durum, modern ilişkilerin analizine katkısını sınırlamaktadır.

İkinci önemli çalışma, Landış Legasova'nın "Türkiye - Rusya Ticareti ve Ticarete Tataristan'ın Rolü" başlıklı tezidir.³ Bu çalışma, 1980'lerden 21. yüzyıla kadar uzanan dönemi kapsamaktadır ve barter ticareti, "bavul ticareti", kültürel değişimler ve ilişkilerin kurumsallaşması gibi konuları ele almaktadır. Legasova, Tataristan'ın ekonomik iş birliğindeki kilit rolünü, doğal kaynaklarını, özel ekonomik bölgelerini ve bölgedeki Türk şirketlerinin katkılarını vurgulamaktadır. Yazar, Tataristan'da faaliyet gösteren Türk şirketlerinin temsilcileriyle anket yaparak, ticaretin mevcut durumu ve geleceği konusundaki görüşlerini analiz etmektedir. Çalışma, Tataristan'ın Rusya-Türkiye ilişkilerini güçlendirmedeki önemini ve gelecekteki iş birliği potansiyelini ortaya koymaktadır. Ancak bu çalışma, yalnızca ekonomik ilişkilere odaklanmakta ve diğer etkileşim boyutlarını kapsamamaktadır.

Üçüncü önemli çalışma, Aytaç Durmaz'ın "Tataristan'ın Rus-Türk İlişkilerindeki Rolü 1990-2016" başlıklı tezidir.⁴ Yazar, Tataristan ile Türkiye arasındaki tarihsel, kültürel ve ekonomik bağları ve bu bağların post-Sovyet dönemde Rusya-Türkiye ilişkilerinin gelişimine etkisini ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Durmaz, siyasi,

² Fethi Ahmet Gel, Tataristan'ın Ekonomik Yapısı Ve Türkiye İle İlişkileri (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lizans Tezi, 1998).

³ Landysh Legasova, Türkiye-Rusya Ticareti Ve Ticarete Tataristan'ın Rolü (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 38-39.

⁴ Aytaç Durmaz, Rol Tatarstana V Rossiyo-Turetskih Otnosheniyah 1990-2016 gg. (Kazan: Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet, Institut Mejdunarodnih Otnosheniy, İstorii i Vostokovedeniya, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

ekonomik ve kültürel iş birliğinin yanı sıra Kazan'daki Türkiye Başkonsolosluğu ve Türkiye'deki Tataristan Temsilciliği gibi kurumsal mekanizmalara da özel önem vermektedir. Yazar, Tataristan-Türkiye ilişkilerinin bütün yönlerini ilk kez bir araya getirerek kapsamlı bir analiz sunmuş ve ilişkilerin daha da geliştirilmesi için önerilerde bulunmuştur. Çalışma, Rusya-Türkiye ilişkileri bağlamında bölgesel politikanın incelenmesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Ancak bu çalışmada Tataristan, Rus-Türk iş birliğinin güçlendirilmesine katkıda bulunan ve iki ülke arasında köprü rolü üstlenen bir bölge olarak analiz edilmektedir.

Üç çalışma da Tataristan'ın Rus-Türk ilişkilerindeki stratejik önemini bir bağlantı noktası olarak ortaya koymakla birlikte, bazı eksiklikler taşımaktadır. Fethi Ahmet Gel'in çalışması yalnızca başlangıç dönemini kapsamakta, Landış Legasova'nın çalışması ekonomik boyutlara odaklanmakta ve Aytaç Durmaz Tataristan'ı sadece Rusya ile Türkiye arasında bir köprü olarak ele almaktadır. Bu eksiklikler, Tataristan-Türkiye ilişkilerinin hukuki ve kurumsal yönlerine dikkat eden kapsamlı bir analizin gerekliliğini göstermektedir. Bu çalışma, önceki araştırmaların 2016 yılına kadar sınırlı kaldığı bağlamda, son yıllarda bu ilişkilerin gelişimini ele alarak literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Bu araştırmanın bilimsel yeniliği, Tataristan-Türkiye ilişkilerinin Rusya'nın modern uluslararası politikası bağlamında bölgesel iş birliği örneği olarak kapsamlı bir şekilde analiz edilmesidir. Araştırma, bu ilişkilerin Rusya Federasyonu'na bağlı bir bölgenin yetki sınırları çerçevesinde bağımsız bir alan olarak ele alınmasına odaklanmaktadır. Tataristan'ın uluslararası faaliyetlerini düzenleyen hukuki ve kurumsal temeller incelenmiş, böylece Tataristan-Türkiye ilişkileri farklı bir boyutta değerlendirilmiştir. Ayrıca bu ilişkilerin evrimi ve Rusya-Türkiye ilişkilerine etkisi üzerine araştırmacıların görüşleri ilk kez sistematik bir şekilde karşılaştırılmıştır.

1.4. Türkiye Cumhuriyeti ve Tataristan Cumhuriyeti İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin, köklü tarihsel bir temeli ve yüzyıllara dayanan bir geçmişi vardır. Çalışmanın bu kısmında, Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin tarihsel yönüne odaklanılacaktır. İlişkilerin kökenlerini, zaman içinde eğilim, yönelim ve değişimlerin evreleri ve her aşamanın kısa bir özeti sunulacaktır.

1.4.1. Tarihsel Bağlam

Kazan Türkleri ve Anadolu Türkler arasındaki ilişkilerin kökleri tarihte yüzyıllar öncesine kadar uzanmaktadır. Anadolu ve Deşti-Kıpçak (Altın Orda'nın bu bölgeye gelmeden önceki adı) arasında uzun süredir sıkı kültürel, dini ve siyasi bağlar bulunmaktaydı. Bu durum, Altın Orda döneminde de aynı şekilde devam etmiştir. 'Tatar' kelimesi, tarih boyunca farklı anlamlar taşımış olup, Altın Orda döneminde Moğol kökenli yöneticiler ile bölgedeki Kıpçak Türk unsurlarını kapsayan bir kimlik haline gelmiştir. Cuci Hanedanı, Cengiz Han'ın vasiyetine göre Orta Asya'nın batısındaki tüm toprakların Cuci Ulusu'na, yani Altın Orda'ya ait olması gerektiğini düşünüyordu. Elbette, bu topraklar arasında Anadolu da bulunmaktaydı. Batu ve Mengü Kağan'ın birlikte hüküm sürdüğü dönemde, bu toprakların yönetiminden özellikle Batu Han (1227 – 1255) sorumluydu ve Selçuklularla sıkı ilişkiler kurmaktaydı. Batu Hanın kardeşi Berke Han (1256/1257 – 1266), Cengiz Hanın soyundan gelen ilk Müslümanlardan biri olup Selçuklu prensesiyle evliydi. Dolayısıyla ilk Tatar Türkleri – Anadolu Türkleri diplomatik ilişkileri 13. yüzyılın ortalarında, Anadolu Selçuklu yöneticilerinin Altın Orda devletinin hükümdarı olan Batu Han ile diplomatik ilişkiler kurduğu dönemde oluşmuştur.⁵

Tatar Türkleri ve Anadolu Türkleri arasındaki ilişkiler, Altın Orda ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geç Orta Çağ'ın en güçlü devletleri olduğu dönemde gelişmeye başladı. Bu ilişkiler Osmanlı devletinin güçlendiği fakat Altın Orda devletinin çöküş dönemine denk geldiği için kısa sürmüştür. Bu nedenle, her iki devlet arasındaki ilişkiler hakkında çok az bilgi⁶ bulunmaktadır. Her zaman doğrudan gerçekleşmemiş olsa da bu iki devlet arasında dolaylı yollarla bazı ilişkilerin varlığından bahsetmek mümkündür. Ayrıca Altın Orda'nın Bizans ve Balkan topraklarındaki siyasi varlığı, ileride bu bölgelerin Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesini kolaylaştırmıştır.⁷ Her iki devlette de cihan hakimiyeti anlayışı hakim olduğu için Altın Orda ve Osmanlı devleti arasında zaman zaman çıkar çatışmaları ya da bölgesel etkinlik mücadelesinden de söz edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Avrupa'daki topraklarının genişlemesi Altın Orda'yı ulusal çıkarları konusunda endişelendirmiştir. Ancak, dünya devletleri olarak rol

⁵ İlınur Mirgaleev, "V Zolotoy Orde dostatočno četko proslejivayetsya Anatoliyskiy sled", *Realnoye vremya* (Erişim 03 Mayıs 2024).

⁶ Altın Orda ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilere dair 14. yüzyıldan kalma kaynakların neredeyse hiç olmadığını belirtmektedirler. Bu iki devletin ilişkilerine dair ilk yazılı kaynaklar, Altın Orda ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ortak düşmanları Timur'a karşı birleştiği 14. yüzyılın sonlarına aittir. Bkz. Tarihçiler İ. Mirgaleev ve İ. Kamalov, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri".

⁷ İlyas Kamalov - İlınur Mirgaliyev, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", *Akademik Bakış* 2/3 (Nisan 2008), 188.

iddia eden başka ortak düşmanların sahneye çıkması, örneğin Timur, Altın Orda ve Osmanlı İmparatorluğu'nu uzun süre olmasa da bir müttefik olmaya zorladı. Ayrıca bu dönemde Altın Orda devletinde iktidar mücadeleleri başladı.⁸

Toktamış Han (1380—1395) iktidara geldiğinde, Altın Orda'daki belirsizlik dönemini sona erdirdi. Ancak, Timur'a karşı verilen mücadele, Toktamış'ı düşmanına karşı çeşitli askeri ve siyasi bloklar oluşturmaya zorladı. Toktamış'ın ana desteğini Mısır'da aradığı bilinmektedir. 1394 yılında, Sultan ez-Zahir Berkûk, Şam'da Bayezid'in ve Sivas valisi Burhaneddin Ahmed'in elçilerini kabul etti. Aynı dönemde Altın Orda'nın elçileri de sultan tarafından kabul edildi. Timur'un etkin genişleme politikası birçok büyük devletin çıkarlarını etkiledi. Osmanlı İmparatorluğu ve Memlûkler, Altın Orda'nın uzun vadeli müttefikleriydi. Bu üç devlet de Timur'un rakipleri arasında en güçlü olanlarıydı ve hepsi Aksak Timur'un saldırısına maruz kaldılar. Osmanlı Devleti, Memlûkler ve Altın Orda Devleti 1394 yılında Timur'a karşı bir ittifak kurma görüşmelerine başladılar. Zira Timur, devletini bu üç devletin sınırlarına kadar genişlettiği için yakın bir tehlike olarak görünmekteydi. Bu nedenle Timur kendisine karşı kurulacak olan bu ittifakı engellemek istedi.⁹ Osmanlı Devleti, Memlûkler ve Altın Orda devletlerinin ittifak görüşmeleri esnasında Timur, Altın Orda'ya saldırdı ve Tatar ordusunu bozguna uğrattı. 1395 yılında Timur'un Toktamış'a karşı zaferi ve ardından 1402 yılında Bayezid'in yenilgisi, bu iki devletin gelecekteki kaderini çok etkiledi. Her iki devlet de bu yenilgilerinin ardından kendi iç sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalmış ve bu dönemde ittifak ilişkileri kesintiye uğramıştır.¹⁰

Tatar Türkleri ve Anadolu Türkleri ilişkilerinin yeniden başlaması, son Altın Orda Hanı ve aynı zamanda Kazan Hanlığı'nın da kurucusu olan Uluğ Muhammed'in (1419 – 1423, 1425 – 1426, 1428 – 1436), saltanat döneminde tekrar başladı. İlişkilerin yeniden tesis edildiğini gösteren işaret Kazan Hanı olan Uluğ Muhammed'in 1428 yılında hala tüm Altın Orda'nın hükümdarı olduğu sırada Türk Sultanı II. Murad'a (1421 – 1444, 1446 – 1451) gönderdiği mektuptur. 1438'den 1445 yılına kadar Uluğ Muhammed, Kazan Hanlığı'nın kurulması ve güçlendirilmesi için büyük çaba harcamıştır. Mektubunda Muhammed Han, Altın Orda ve Osmanlı Devleti arasında geleneksel olarak var olan ticari ve diplomatik ilişkilerin yeniden canlandırılmasının gerekliliği fikrini dile getirmiştir. Han, karşılıklı ticaretin her iki devlet halkının refahını artıracaklarını vurgulamıştır. Ayrıca,

⁸ Kamalov - Mirgaliyev, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", 188-189.

⁹ Kamalov - Mirgaliyev, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", 189-190.

¹⁰ Kamalov - Mirgaliyev, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", 191-192.

aralarındaki dostane ilişkilerin gelişimini engelleyen düşman güçlerinin nasıl nötrale edilebileceği konusunda sultandan bilgi ve destek istemiştir.¹¹

Uluğ Muhammed'in mektubunda, seleflerin arasında yaşanan temaslar hakkında bahsedilir. Bu etkileşimler, Altın Orda hanı Toktamış (1376 – 1395) ile Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid (1389 – 1402) arasında gerçekleşti. Günümüze kadar, Altın Orda hükümdarlarının Osmanlı sultanlarına gönderdiği mektuplar Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde saklanmaktadır. Bu mektuplar, 1940 yılında Kazn Türklerinden tarihçi Akdes Nimet Kurat tarafından yayımlandı.¹²

Altın Orda'nın dağılmasının ardından, bu topraklarda Altın Orda'nın halefleri olan Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Sibir Hanlığı Nogay Ordası ve Astrahan Hanlığı gibi hanlıklar ortaya çıktı. İşte bu mirasçılardan biri, bugünkü Tatar Türklerinin atalarının yaşadığı İdil bölgesindeki Kazan Hanlığı'ydı. Daha önce belirttiğimiz gibi, Kazan Hanlığı'nın ilk hanı Uluğ Muhammed, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini yeniden tesis etmek için çaba sarf etti. Sonraki hanlar da Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri sürdürmeye ve güçlendirmeye çalıştılar. 16. yüzyılın ilk yarısında, Girey Hanedanı'ndan Kırım ve Kazan hanları, İdil bölgesinin kontrolü için Moskova yöneticileriyle mücadelelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nu içine çekmeye çalıştılar. Ancak, bu girişimler ciddi başarılar elde etmedi.¹³

1552 yılında Kazan Hanlığı yenilgiye uğradı ve 1556 yılında Astrahan tamamen Rusya'ya katıldı. Bu dönemde, Orta ve Aşağı İdil halkı Osmanlı Devleti'nin dikkatini bölgede yapılan zulümler üzerine çekmeye çalışmışlardır. Kazan Hanlığı, Astrahan Hanlığı ve Nogay Ordası'nın Rus hakimiyetine girmesinden sonra Kazan Hanlığı ve diğer hanlıklar kendilerini kafirlerin zulmünden kurtarmaları için birçok defa Osmanlı padişahından yardım istemişlerdir. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu, İdil bölgesindeki etkisini güçlendirmek için çaba göstermiştir. 1560'lı yıllarda İstanbul'da Astrahan ve Kazan Hanlığı'nı fethetme ve Kırım Hanlığı aracılığıyla onları kendi etki alanına dahil etme planları geliştirmiştir. Bu döneme ait "Mühimme Defterleri" önemli bilgilere sahiptir. Burada, Sultan ve divanın mektuplarının ve emirlerinin kopyaları bulunmaktadır. Bu durumu doğrulayan iki adet II. Selim'in (1566 –1574) 1567-1568 yıllarında Kırım Hanı Devlet Giray'a gönderdiği mektup bulunmaktadır. Ancak 1569'daki

¹¹ Rafael Fardiyeviç Muhametdinov, "Tatarin s turkom – bratya navek!", *Moskovskoye tatarskoye svobodnoye slovo* (Erişim 03 Nisan 2024).

¹² Daniil İsmagiloviç İbragimov, "Znaçeniye dokumentov Osmanskogo arhiva dlya izučeniya istorii tatarskogo naroda i drugih narodov Povoljya", *Gasırlar avazı-Eho vekov* 1 (2006), 283.

¹³ İbragimov, "Znaçeniye dokumentov Osmanskogo arhiva", 283.

başarısız Astrahan seferinden sonra Avrupa ve Asya'daki pek çok savaşın etkisiyle, Osmanlı İmparatorluğu uzun bir süre boyunca İdil bölgesine ciddi bir ilgi göstermemiştir.¹⁴

Kazan ve Astrahan hanlıklarının ilhakıyla, İdil bölgesi halkları için zor zamanlar başladı. Ancak, onlar gözlerini Kırım'a ve arkasında duran Osmanlı İmparatorluğu'na çevirmeye devam ettiler. Bu durum büyük ölçüde Rusya'nın Hristiyan olmayan nüfusa yönelik dini ve sosyo-ekonomik politikaları tarafından belirlenmişti. 17. ve 18. yüzyılın başlarında bu politika Kazan Türklerinin zorla Hristiyanlaştırılma girişimleri, vergi yükünün artırılması ve İdil-Ural halklarının haklarının kısıtlanması şeklinde kendini gösteriyordu. Tüm bunlar defalarca Kazan Türklerini Bahçesaray'a - Kırım Hanlığı'nın başkentine, İstanbul'a ve hatta Osmanlı vasallığı istemeye teşvik etti. Rus kaynaklarına göre, 1705 – 1711 yılları arasında, İdil-Ural bölgesindeki isyanlardan biri sırasında, Kazan Türkleri, Başkurt Türkleri ve diğer İdil bölgesi halklarına bağlı isyancı gruplar, Osmanlı padişahı ve Kırım hanına kendileri için bir lider ataması talebiyle başvurmayı planlıyordu. O dönemde İdil-Ural bölgesinde meydana gelen olaylar, Kalmık hükümdarı Ayuka Han (1690 –1724) ve Osmanlı Devleti hükümetiyle arasındaki yazışmalarına yansdı. 19. yüzyılda Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki rekabet arttı, bu da her iki tarafın birbirini daha dikkatli bir şekilde incelemesine neden oldu. Osmanlı diplomasisi, Rus Müslümanların durumuyla daha aktif ilgilenmeye başladı. 19. yüzyılın ikinci yarısı, Rus İmparatorluğu'ndaki Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarının güçlendiği bir dönemdi ve bu durum Ortodoks olmayan nüfus arasında protestolara neden oldu. Osmanlı makamlarına, St. Petersburg'un Rusya'daki gayri-Hristiyan halklarına yönelik politikasını değiştirmesini isteyen bir dizi dilekçe gönderildi.¹⁵

1860'lardan beri Osmanlı İmparatorluğu'na göç, kalıcı ve çoğu zaman kitlesel bir karakter kazanmıştır. İnsanlar genellikle bütün aileleriyle birlikte göç etmişler, köyler terk edilmiştir. Bu olgu, Tataristan tarihçiliğinde "Muhacir Hareketi" olarak adlandırılmıştır. Bu Kazan Türklerinin Ruslaştırılma politikasına ve zorlu ekonomik koşullara tepkisiydi. Kazan Türklerinin Osmanlı Devleti'ne ulaşmasının başka bir yolu da, 1568-1570, 1676-1681, 1686-1700, 1710-1713, 1735-1739, 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878 yıllarındaki Rus-Türk savaşları sırasında Rus ordusuna çağrılan Kazan Türklerinden askerlerin savaş esiri olarak tutsak edilmeleriydi.¹⁶

¹⁴ İbragimov, "Znaçeniye dokumentov Osmanskogo arhiva", 283-284.

¹⁵ İbragimov, "Znaçeniye dokumentov Osmanskogo arhiva", 284-285.

¹⁶ İbragimov, "Znaçeniye dokumentov Osmanskogo arhiva", 286.

Yirminci yüzyılın başlarında Rusya’da belirgin değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde Rusya sınırlarında yaşayan ve çoğunluğunu Kazan Türklerinin oluşturduğu Müslümanlar Osmanlı Devleti’ne göç etmişlerdir. Yusuf Akçura (1876-1935), Sadri Maksudi (1879-1957), Musa Bigiyev (1875-1949), Ayaz İshaki (1878-1954), Fatih Kerimi (1876-1935) gibi - yazarlar, Türk bilimciler, tarihçiler, ilahiyatçılar, siyasi şahsiyetler - faaliyetleriyle Osmanlı Devleti’nin siyasi, sosyal, bilimsel ve kültürel alanlarının ve daha sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin gelişimine paha biçilmez bir katkıda bulunmuşlardır.¹⁷

Bu tarihi arka planda, Türkiye ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişimi önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin eski Sadrazamı Hüseyin Hilmi Paşa’nın (14 Şubat – 28 Aralık 1909) 15-17 Nisan 1910 tarihlerinde Kazan’ı ziyaret etmesi, bu ilişkilerin somut bir örneği olarak öne çıkmaktadır. Nitekim İdil Nehri boyunca gerçekleştirdiği seyahatin bir parçası olarak Kazan’da bulunduğu sırada Kazan valisi ve Rus yönetimi yetkilileri ile resmi toplantıların yanı sıra, Kazan Türklerinden iş adamları ve aydınları ile bir araya geldiği bilinmektedir. Bu ziyaretinde konuk onuruna, 16 Nisan’da Tüccarlar Kulübü’nde akşam etkinliği düzenlendi ve Muhammed-Badrettin Apanayev’in¹⁸ evinde kahvaltı verildi. Hilmi Paşa, Kazan’daki Doğu Dilleri Akademisi, ipek ve kumaş fabrikaları, Müjde Katedrali, Suyumbike Kulesi, Şehir Müzesi, Kazan şehrinin Tatar Bistesi (Mahallesi) kısmı ve camileri ziyaret etmek istedi. Kendisine yirmiden fazla kitab hediye edildi. Şehrin medreselerini ziyaret ederken, konuk bu eğitim kurumlarının öğrencileriyle de sohbet etti. Buradaki türklerinin iş ve kültürel yaşantısıyla yoğun bir ilgi içindeydi.¹⁹

Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya’daki Türkler arasındaki ilişkilerde sıkıntılı bir dönem başladı. İki devlet arasındaki iletişim ağı kesintiye uğradı. Rusya’daki Müslüman basını ağır bir sansüre tabi tutuldu ve Osmanlı İmparatorluğu’nda herhangi bir olumlu haber yayınlanmadı. Bu savaş sırasında Rusya

¹⁷ Flera Sagitovna Sayfulina, “Tatarsko-turetskiye kulturniye i nauçniye vzaimosvyazi: istoriya i sovremennost”, *Filologiya i kultura* 2 (36) (2014), 322.

¹⁸ Abdülkerim oğlu Muhammed-Badrettin Apanayev, tanınmış bir toplumsal ve dini lider olan İmam Gabdulla Apanayev’in öz kardeşiydi. Muhammed-Badrettin, birinci sınıf bir tüccardı ve Kazan’ın en zengin Müslümanı oldu. 1898-1917 yıllarında Kazan Şehir Meclisi üyesi, "Kazan Şehri Fakir Müslümanlara Yardım Derneği'nin yönetim kurulu başkanı, Aleksandrov El Sanatları Okulu ve Kazan Ticaret Okulu'nun mütevelli heyetlerinin üyesiydi. Aynı zamanda Tatar milli demokratik hareketinin bir üyesiydi ve "İttifak el-Müslimin" faaliyetlerini finanse etti. Tatarlar için yüksek seküler bir eğitim kurumu açılmasını savundu. Ekim 1905'te polisin silahsızlandırılmasına katıldı ve Kazan'ın Eski Tatar ve Yeni Tatar mahallelerinde muhtar olarak seçildi. Rusya'da Ekim Devrimi'ni kabul etmedi ve 1923'te Türkiye'ye göç etti. Bkz. <https://tatarica.org/ru/razdely/istoriya/novoe-vremya/personalii/apanaevy>

¹⁹ Muhametdinov, “Tatarin s turkom – bratya navek!”

Müslümanlarının Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin kapsamı da sorgulandı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'daki Türkler arasındaki ilişkileri giderek zayıflattı. O zaman seyahat imkanları da ortadan kalkmıştı. 1918'den itibaren Bolşevik yönetimi, kuzey Türklerinin milli başarılarına ciddi bir darbe vurdu. Çarlık döneminde devlet baskıcı olmasına rağmen, en azından gazete, dergi veya kitap yayınlamak ve ulusal okullar açmak gibi faaliyetler tamamen yasaklanmamıştı. Çarlık yönetiminin yüzyıllardır yapamadıklarını Bolşevikler 6 yılda gerçekleştirdiler.²⁰

1.4.2. Kültürel Bağlam

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkiye ve Tataristan arasındaki resmi ilişkiler Altın Orda ve Selçuklu beylikleri dönemine dayanmaktadır. Daha sonra, bu ilişkiler Batu Han'ın hükümdarlığı döneminde gelişti. Bu bağlantılar, Batu Han döneminde atılan temellerden, İlhanlı Devleti oluşumuyla siyasi bağlardan kültürel-dini alana geçti. Bilindiği üzere, hem Altın Orda hem de Osmanlı İmparatorluğu İslam devletleriydi. İlhanlı Devleti'nin pagan olması ve Hristiyanları özel koruması nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu ve Altın Orda arasındaki ilişkiler kültürel ve dini yönde gelişti.²¹ Ayrıca, Altın Orda hanlarının İslam toplumlarında hatırı sayılır bir güç olduğunu belirtmek gerekir. Memlükler 1260'lı yıllarda, İlhanlılar tarafından yıkılan Abbasi halifeliğini yeniden kurduğunda, Berke Han yeni halifeyi tanıdı.²²

Türkiye ve Tataristan arasındaki kültürel ve dini bağlar derin köklere sahipti. Bu, bilgi alışverişi, ticaret ve İslam'ın yayılması yoluyla gelişti. İslam'ın etkisi, bu halklar arasında ortak kültürel ve dini mirasın oluşumunda önemli bir faktör haline geldi. Sonuç olarak, Türkiye – Tataristan ilişkilerinin birçok yönü, bu halklar arasında uzun yıllar boyunca kültür ve dinle sıkı bir şekilde ilişkilendirilmiş karmaşık bir simbiyotik bağın oluşmasına yol açtı.

13. yüzyılda Cuci Hanedanı, Anadolu'nun zengin mimari, yönetim ve sanat geleneğine dayalı olan imkânları çekmek için Selçuklu Devleti ile yüksek düzeyde siyasi temaslar kurmuştu. Bu, yeni Altın Orda şehirlerinin inşası için bir fırsat sunmaktaydı.

²⁰ Ahmet Kanlıdere, “Rusya ve Osmanlı Türklerinin İlişkileri”, *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, ed. Ahmet Kanlıdere (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019), 106-107.

²¹ İlnur Mirgaliyev, “Altın Orda, Osmanlı Ve Memlüklerin Aksak Timur’a Karşı Birlik Kurma Meselesine Dair”, *Karadeniz Araştırmaları* 25 (Mayıs 2010), 53.

²² İlnur Mirgaliyev, “Zolotoordinskoye gosudarstvo v sisteme mejdunarodnih otnoşeniy”, *Vestnik Çelabinskogo gosudarstvennogo universiteta* 12/150 (2009), 97.

Ancak, 14. yüzyılda, özellikle Altın Orda'nun İslamlaşması döneminde, İslam bilginlerinin, vaizlerin ve ilahiyatçıların yoğun bir şekilde gerekliliği nedeniyle, dini alanda temaslar öne çıkmıştır. İslamlaşma ayrıca, Anadolu'nun ibadet yapılarının mimarisinde, bilimsel yaşamın düzenlenmesinde, İslami tarikatların düzenlenmesinde ve Altın Orda'daki hükümdar elit ile ilişkilerinde Anadolu'nun etkisini güçlendirmeyi amaçlamaktaydı. Anadolu'nun Altın Orda'daki izi, mimaride oldukça net bir şekilde izlenebilir; örneğin, Altın Orda'nın Bolgar şehrindeki²³ eserler arasında Ahlat Okulu'nun²⁴ etkisi izlenmektedir²⁵.

14. ile 17. yüzyıl arasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan araştırmacılar Kazan Türklerinin halkının geleneklerini, yaşam tarzını, dinini ve İdil bölgesinin doğasını incelemek amacıyla İdil bölgesine geldiler. Küçük Asya üzerinden hac yolculuğu geleneği Altın Orda ve Kazan Hanlığı döneminde kurulmuştu. Özellikle Osmanlıların İstanbul'u 1453'te fethetmesi ve İstanbul'u başkent yapmalarından sonra bu gelenek daha da güçlendi. İki devlet arasındaki doğrudan ticaret de bu dönemde başlamıştır. İdil ve Don nehirleri boyunca Azak Denizi'ne ardından Karadeniz üzerinden İstanbul'a metal ve deri ürünleri, lüks kürkleri, bakır ve bal mumu gönderildi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kazan'a halılar, altın, gümüş, soğuk silahlar ve kuru meyve tedarik edildi. Bu iki halk arasında hacılar, tüccarlar ve manevi liderler arasında seyahatler gerçekleşiyordu.²⁶ İki devlet arasında edebiyat ve kültür alanında alışveriş de başlamıştır.

Şair Umumi Kamal (ö.1475), Anadolu doğumlu olup hayatının büyük bir kısmını Orta ve Aşağı İdil'de geçirmiştir. Onun eserlerinde İdil bölgesinin dil ve edebiyatının etkisi belirgindir. Umumi Kamal'ın şiirleri özellikle Orta ve Aşağı İdil'de halk arasında geniş bir şekilde yayılmıştır. Ancak Anadolu'da pek yaygın olduğu söylenemez. Onun eserleri halen Türkiye'de araştırılmamış olup ancak Kazan Türkleri arasında oldukça popülerdir. "Divan" adlı şiir koleksiyonu defalarca Kazan'da yayımlanmış ve yerel bir şairin eseri olarak Orta ve Aşağı İdil'de bilinir hale gelmiştir. Eylül 1666'da ünlü Türk gezgin Evliya Çelebi,

²³ İdil Bulgar Devleti ve başkenti 1236 yılında Moğollar tarafından ele geçirilerek Altın Orda'nın egemenliğine geçti. İdil Bulgar Devletinin başkenti Bolgar şehri, Altın Orda'nın ilk başkenti rolünü oynadı ve Batu'nun karargahı burada bulunuyordu. Bolgar şehri 14. yüzyılın sonuna kadar Altın Orda'nın sikke basım merkezlerinden biri olarak kaldı. Bkz. https://vbolgar.ru/?page_id=39

²⁴ Ahlat Okulu, 12. ve 13. yüzyıllarda günümüz Türkmenistan'ı ve Türkiye'nin doğu kesiminde şekillenen Selçuklu kültürünün mimari ve sanatındaki önemli yönlerden biridir. Bu okul, İslam unsurlarını yerel geleneklerle birleştirerek, kendine özgü mimari biçimler ve dekoratif çözümlerle ayırt edilen benzersiz bir üslup ortaya koymuştur. Ahlat okulunun temel özellikleri arasında geometrik ve bitkisel desenler, hayvan motifleri ve kaligrafi kullanımı yer almaktadır. Bkz. https://asosjournal.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=36799

²⁵ Mirgaleyev, "V Zolotoy Orde dostatočno četko proslejjivayetsya Anatoliyskiy sled"

²⁶ Teüfik Eydi, "Hezineler Urtak. Törek-Tatar bağlanışları.", *Kazan Utları* 853/11 (11.1993), 158.

Astrahan ve Saray-Berke'yi ziyaret etti ve birçok yerleşim merkezlerini gezdi. Astrahan, Saray ve Kazan halkının kökenlerini, geleneklerini, kültürel hayatlarını, dini uygulamalarını anlattı ve İdil'in doğası hakkında birçok ilginç bilgi sundu. Ayrıca okuyucular arasında geniş bir şekilde bilinen bilimsel ve edebi eserlere de değinmiştir.²⁷

Daha önce bahsedildiği gibi, Hac yolculuğu Osmanlı toprakları üzerinden Altın Orda ve Kazan Hanlığı döneminde başlatılmıştı. Uzun bir süre boyunca, Müslüman hacılar Anadolu toprakları üzerinden seyahat etmiştir. Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından sonra, Kazan Türklerin Osmanlı topraklarını ziyareti hac ibadetiyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca gençlerinin Anadolu'ya olan seyahatleri, eğitim elde etme isteğiyle ilişkilendirilmiştir.

Osmanlı sultanları, Kazan Türkleri arasında ve diğer Sünni Müslümanlar arasında olduğu gibi halife olarak kabul edilirdi. Bu nedenle, Kazan Türkleri de dahil olmak üzere Rusyada yaşayan Müslüman halklarının temsilcilerinin, Osmanlı İmparatorluğu'na göç etme pratiği uzun bir süre daha devam etmiştir. Osmanlı arşiv belgelerine göre, 19. yüzyılın ortalarına kadar Rusya'dan Kazan Türkleri göçü bireysel bir karaktere sahipti. Bu dönemde genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman eğitimi almak için gelenler, eğitimlerini tamandıktan sonra Türkiye'de dini görevlere atanmaktaydı. Ayrıca da haca gitmek için ülkelerinden ayrılanlar hac görevini yerine getirdikten sonra Türkiye'de kalmayı tercih ediyorlardı. Bunların yanında bazı tasavvufî şahsiyetlerin de Türkiye'ye gelip yerleştikleri söylenebilir. Osmanlı arşivinde, Osmanlı yetkilileri tarafından atama kararlarına ilişkin belgeler bulunmaktadır.²⁸

Ebunasr el-Kursavî (1776-1812), diğer öğrencileriyle birlikte 20. yüzyılın başlarında Türk halklarının sosyal hayatında önemli bir rol oynayan Ceditçiliğin oluşması için zemin hazırlamıştır. Ayrıca, Kazan Türklerinin kültürel hayatındaki durgunluğuna ve geri kalmışlığına karşı çıkan ilk reformculardan biri olan Ebunasr el-Kursavî hacca giderken İstanbul'da hastalandı ve burada defnedildi.²⁹ Genellikle Hacca giden kişilerin eğitilmiş olmaları sebebiyle birçoğu seyahatleri hakkında anılar yazmıştır. Örneğin, ünlü bilim adamı Şehabeddin Mercani'nin hatıralarından, 1880 yılında İstanbul'a gittiğini ve burada özellikle Şeyhülislam Ahmed Esad Efendi, Adalet Nazırı Ahmed Cevdet Paşa, Hariciye Nazırı Asım Paşa gibi birçok ünlü bilim adamıyla görüştüğü bilinmektedir. Kazan Türkleri alimlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine gelişleri hakkında İstanbul basınında da yer alan haberler bilinmektedir. Kazan Türkleri alimlerinin bu ziyaretleri

²⁷ Venera İlmirova Başaran, "Tatarsko-turetskiye kulturnıye i obrazovatelniye svyazi: istoričeskiy aspekt", *Türkologičeskiye issledovaniya* 1/4 (12.2018), 116.

²⁸ İbragimov, "Značeniye dokumentov Osmanskogo arhiva", 284.

²⁹ Başaran, "Tatarsko-turetskiye kulturnıye i obrazovatelniye svyazi", 117.

esnasında Türkiye ile İdil boyu Müslüman dünyasının manevi hayatı hakkında istişareler gerçekleşmiş ve gelecekte de her iki grup arasında haberleşmenin devam etmesi için anlaşmalar yapılmıştır.³⁰

Yine Zakir Rameyev olarak tanınan ünlü Kazan Türkü şairi Derdmendin 1880-1881 İstanbul'da yıllarında ikamet ettiği bilinmektedir. Özellikle Türk dili ve edebiyatı konularında eğitim aldı ve bazı edebiyatçılarla iletişim kurabildi. Fuzuli, Abdülhak Hamid, Rıza Tevfik, Abdullah Cevdet'in eserleriyle tanışması, edebi zevkini geliştirmiş ve ona yeni eserler ilham vermiştir. Memleketine döndükten sonra bazı Türkçe hikayeleri ve romanları tercüme etmiş, kendi şiirlerinde de Türk edebiyatın ustalarının izleri görülmektedir. 1888'de ilk Kazan Türkü romancısı olarak bilinen Musa Akyiğit, Türkiye'ye yerleşti. Burada Mülkiye Mektebi'nde eğitim aldıktan sonra Rusça dil öğretmeni olarak çalıştı. 1908'de "Metin" adında bir matbaa kurdu ve aynı adı taşıyan gazeteyi yayınlamaya başladı. Ancak bu işte başarılı olamayınca Anadolu'ya memur olarak atandı. Daha sonra İstanbul'da bir kütüphanede görev aldı.³¹

İstanbulda bir süre kalan Kazan Türkü aydınlarından biri de Abdullah Bubi'dir (1871-1922). 1905-1906 yıllarında Anadolu güzergahından hacca gitmişti. İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Ahmed Midhat'ın eserlerine ilgi gösterdi ve onun fikirlerinde ortak noktalar buldu. Hristiyanlığı reddetme konusunda onun fikirlerini paylaştığı bilinmektedir.³²

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, İstanbul kültürel ve eğitim merkezi olarak dikkat çekmeye devam etti; burada gazetecilik, bilimsel ve sanatsal edebiyat yayımlanıyordu. Bu dönemde, yerel medreselerde edindikleri bilgileri genişletmek isteyen ileri görüşlü Kazan Türkleri gençliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da eğitim alma fırsatına sahipti. Hem Osmanlı hem de Rus imparatorluklarında yapılan reformlar ve bu iki devlet arasındaki ulaşımın imakanlarının gelişmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kazan Türklerinin eğitim almasını kolaylaştırdı.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Kazan Türklerinin eğitim sistemi genellikle medreseler üzerine kurulmuştu. Ancak Kazan Türk gençliği osmanlı yüksek öğretim kurumlarda eğitim almak için büyük bir istek duyuyordu. Osmanlı İmparatorluğu, Türk başkentinde Batı dillerini ve pozitif bilimleri öğrenme fırsatlarının daha fazla olduğu için yüksek öğrenimde önemli bir konuma sahipti. Ancak en önemlisi, ortak din, dil

³⁰ Eydi, "Hezineler Urtak", 159.

³¹ Eydi, "Hezineler Urtak", 159.

³² Eydi, "Hezineler Urtak", 159.

yakınlığı sadece ikili ilişkileri güçlendirmede aynı zamanda düşünce alışverişi açısından Kazan Türk gençlerinin iç dünyasını zenginleştirip yaratıcılıklarını geliştirdi. 1910'da Bakanlar Kurulu, Rusya'dan gelen Müslüman öğrencilerin Türkiye'de kendi sosyal örgütlerini kurma olasılığını dahi değerlendirdi. Osmanlı Darülfünununda eğitim alan önde gelen Kazan Türk aydınları, yazarlar ve halk liderleri arasında Musa Akyiğitzade, Yusuf Akçura, Fatih Kerimi, Şerif Kamal ve Mahmut Almayev gibi isimler bulunmaktaydı.³³ Nitekim bahsi geçen aydınlardan yazar Şerif Kamal, 1900 yılında İstanbul'a gelmiştir. Bir yıl boyunca İstanbul Üniversitesi'nde derslere katılmış, boş zamanlarında tiyatro eserleri yazmış ve bunun için Türk toplumunun çeşitli kesimlerini incelemiştir. Bu aydınlardan bir diğeri olan Mahmut Almaye İstanbulda matbaacılık eğitimi almıştır ve Kazan'a döndükten sonra "Çükeç" (Çekiç) dergisinin yayımlanması için zemin hazırlamıştır.³⁴ Kazan Türk gençleri genellikle kendi ülkelerine döndüklerinde medreselerde Türkçe kitap ve ders kitapları üzerine dersler verirlerdi, çünkü eğitim materyallerinin temini bu seyahatlerin önemli bir parçasını oluştururdu.³⁵

Kazan Türkleri yazarlardan Aliasker Kemal ise İstanbul'a iki kez gelmiştir. İlk ziyaretinde, 1901'de, Türk yazarlarından Namık Kemal ile tanışmıştır. Kazan'da açtığı "Maarif" Kitabevi'nde birçok Türk edebiyatı kitabı getirip halkın okumasına imkan sağlamıştır. 1912'de "Yıldız" (Yıldız) Gazetesi muhabiri olarak İstanbul'a gelmiştir. Kemal, Balkan Savaşı'nın olaylarını iki ay boyunca gözlemlemiş ve yaklaşık yirmi makale yayınlamıştır.³⁶ Balkan Savaşı sırasında, Fatih Kerimi de bir gazetenin muhabiri olarak İstanbul'a gönderildi. Gazeteye haber metni yahut makaleler hazırlamak için tuttuğu notlar şeklinde belgeler günümüze ulaşmıştır. Mektuplarından, 1912-1913 Balkan Savaşı sırasında Türkiye'de hemşire olarak çalışan Rusyalı Müslüman kadınlar arasında, Çistay'dan Kazan Türkü Gülsum Kamalova'nın da bulunduğu bilinmektedir.³⁷

Kazan Türk entelektüelleri ve yazarlarının çoğu, eğitim amacıyla veya kısa süreli bir ziyaret için Hacca gittiklerinde ve dönüş yolunda belli bir süre Türkiye'de ikamet etmişlerdir. Ancak bazı aydınlar ise hayatlarının büyük bir kısmını veya genel olarak son yıllarını orada geçirmişlerdir.

Kazan Türklerinin uyanışının önde gelen figürü olan Abdürreşid İbrahim (ö.1944), İstanbul'u ilk kez 1877'de ziyaret etmiştir. 1881'de geri döndüğünde, Namık Kemal

³³ Eydi, "Hezineler Urtak", 159-160.

³⁴ Başaran, "Tatarsko-turetskiye kulturnıye i obrazovatelniye svyazi", 118.

³⁵ İbragimov, "Znaçeniye dokumentov Osmanskogo arhiva", 285.

³⁶ Sayfulina, "Tatarsko-turetskiye kulturnıye i nauçniye vzaimosvyazi", 322.

³⁷ Fatih Kerimi, *İstanbul Mektüplerine*, çev. Engel Galimdjaniyev Nigmatullin, Azat Fatihoviç YAkupov, (Kazan, 2022), 27.

(ö.1888), Muallim Naci (ö.1893), Cemaleddin Afgani (ö.1887) ve Ahmet Midhat (ö.1912) gibi birinci derecede Türk aydınlarının bulunduğu etkileyici bir çevreye katıldı. Bu kişilerle birlikte, Türk kavimlerinin Avrupalılaşması, emperyalist baskıdan kurtuluş, eğitim ve öğretim sisteminin yenilenmesi gibi konularda fikir alışverişinde bulundu.

Yusuf Akçura (ö.1935), çocukken 1883 yılında İstanbul'a geldi ve burada büyüüp eğitim aldı. Türk devletinin yeniden canlanması için gazeteci, bilim insanı, devlet adamı olarak hizmet verdi, Türk dünyasının önde gelen siyasetçilerinden biri oldu.³⁸ Onun en önemli eseri, etrafında en iyi edebi ve siyasi güçlerin toplandığı "Türk Yurdu" dergisiydi. Bu dergi aracılığıyla Türk toplumu, kuzey Türkleri, yani Kazan Türkleri hakkında bilgi ediniyordu.³⁹ Ünlü Türk yazarlar ve milletvekilleriyle çalışarak eserler yayınladı ve üniversitede öğretim üyeliği yaptı. Fransa ve Türkiye'de edindiği bilgi ve yaşam deneyimlerini memleketine aktardı. Kazan'daki "Muhammediye" Medresesi'nde tarih ve coğrafya dersleri verdi, *Kazan Muhbiri* gazetesinin editörlüğünü üstlendi. Türkiye'ye yerleştikten sonra *Vakit* gazetesine makaleler yazmaya başladı.⁴⁰

Ayaz İshaki (ö.1954), ilk olarak 1909'da İstanbul'a gelmiş ve yaklaşık iki yıl boyunca burada yaşamıştır. İstanbul'da kısa sürede önde gelen düşünürler, yazarlar ve gazetecilerle tanışmış ve Türk modern hareketine katılmıştır. İshaki, 1920'li yıllardan sonra Türkiye'ye sık sık ziyaretlerde bulunmuş, 1925-1927 ve 1940-1954 yılları arasında ise Türkiye'de yerleşmiş ve yaşamıştır. İstanbul'da bulunduğu süre boyunca kendi diliyle eserler kaleme almış, Kazan Türklerinin bağımsızlık mücadelesinde destekleyici rol oynamaya çalışmıştır. Aynı zamanda Türk edebiyatını da inceleyen Ayaz İshaki, Türk dergilerine makaleler yazmış, Türk yazarlar ve düşünürlerle sürekli iletişim halinde olmuştur. Kazan Türkleri – Anadolu Türkleri ilişkilerinin geçmişten günümüze sürekli geliştiğini belirten Ayaz İshaki bir yazısında 1890'larda İdil-Ural bölgesinden Türkiye'ye yaklaşık 50 bin Kazan Türklerinin göç ettiğini belirtmiştir. Bu göç sırasında bazıları yolda çeşitli zorluklardan ölmüş, bazıları geri dönmüş, ancak büyük bir kısmı Osmanlı topraklarına ulaşmış ve buraya yerleşmiştir. Tataristan - Türkiye bağları bu şekilde

³⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi 2., 3., 4. ve 5. Dönem Milletvekili (1923-1935) olarak görev yaptı. Parlamentodaki görevini sürdürürken aynı zamanda Türk Tarih Kurumu Başkanı (1931-1935), Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür ve siyaset konularındaki danışmanı (1932-1935), İstanbul Üniversitesi'nde siyasi tarih profesörü (1933-1935) ve Yayıncı ve "Türk Yurdu" dergisinin editörlüğü görevlerini de üstlendi.

³⁹ Rafael Fardiyevîç Muhametdinov, *Zarajdeniye i evolyutsiya türkizma* (Kazan: Zaman, 1996), 54.

⁴⁰ Eydi, "Hezineler Urtak", 160.

güçlenmiş, Türk toplulukları arasında manevi değerler, yaşam deneyimleri, karşılıklı anlayış ve dostluklar daha da pekişmiştir.⁴¹

Bir diğer Kazan Türklerinden yazar, Atilla Rasih (ö. 1996) 1915'te İstanbul'da doğmuş, Lebib Karan (ö.1964), Ali Akış (ö.2011) ve Nadir Devlet (ö.2021) gibi isimlerle birlikte İstanbul'da eğitim almış ve Mahmud Tahir ile Esfendiyar Çınbay gibi kişilerle milli mücadeleye katılmıştır. Atilla Rasih ve diğer Kazan Türk yazarları Türkçe ve kendi ana dillerinde bir dizi eser yayınlamışlardır. Bu çalışmaların, kardeşlik duygusuyla ve karşılıklı anlayışla, birbirlerine olan destekleriyle mümkün hale geldiği açıktır. Kazan Türkleri – Anadolu Türkleri ilişkileri eş zamanlı olarak, İdil topraklarında da devam etmekteydi; örneğin, 19. yüzyılda Türk entelektüellerden Osman Kutluş Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri bölümünde çalışmalar yapmıştır.⁴²

1920'lerin ortalarına gelindiğinde, Sovyet yönetimi Türk kabilelerini ayrıştırma politikasını başlattı. Türk dünyasının birliği için alfabe meselesi son derece önemliydi. Arap alfabesinin avantajı, farklı Türk kabilelerinin lehçe farklılıklarını gizlemesiydi: harfler aynı kalsa da her halk bunları kendi lehçesinde telaffuz ediyordu. Türk toplumlarının Latin harflerini benimsemesi bu birliği bozacaktı. 1920'lerin sonuna doğru, Sovyetler Birliği'nin talimatıyla alfabe meselesi yeniden ele alındı; Rusya'daki tüm Türkler ayrı Latin alfabeleri kullanmaya başladılar. Daha sonraki yıllarda (1939 – 1940), Sovyetler Birliği tarafından tüm Türk topluluklarına Kiril alfabesi benimsetildi. Bu, Sovyetlerin Türk halklarının asimile edilmesi konusunda temel hedefine ulaşmasını sağladı. Sovyetlerin bu hamlesiyle, Rusya'daki Türklerin Türkiye ile kültürel bağları kopmuş, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ndeki Türk topluluklarının birbirlerini anlamaları zorlaşmıştır. Kiril alfabesinin İdil bölgesindeki türk topluluklarınca zorunlu kullanılması, Türkler arasında Rus dilinin yayılmasına da katkıda bulunmuştur⁴³.

Sovyet döneminde ilişkiler uzun bir kesintiye uğramış olmasına rağmen, bağlar tamamen kopmamıştı ve iki kardeş milletin bilim adamları, birbirlerinden uzak olsalar bile birbirlerini unutmamışlardı. SSCB'nin son yıllarında, iki millet arasındaki ilişkiler yeniden tesis edilmeye başlanmıştı. 21-25 Ağustos 1989 tarihleri arasında İstanbul'da Marmara Üniversitesi tarafından "Ulusal 5. Türkiye Sosyal ve Ekonomi Tarihi Konferansı" düzenlenmişti. Bu konferansa Tataristan'dan gelen büyük bilim adamları Yahya Abdullin ve Ebrar Kerimullin katılmışlardır. Ardından, Sovyet Birliği'nin son günlerinde 18-20

⁴¹ Eydi, "Hezineler Urtak", 160 - 161.

⁴² Eydi, "Hezineler Urtak", 161.

⁴³ Ahmet Kanlıdere, *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, 107.

Kasım 1991 tarihleri arasında "Uluslararası Çağdaş Türk Alfabesi Sempozyumu"na Prof. Dr. Mirfatih Zekiyev, Prof. Dr. Talmas Garipov, Dr. Rafael Muhammetdinov, yazar ve milletvekili Razil Veliev ve yazar Rabit Batulla katılım göstermişlerdir.⁴⁴

Sovyet döneminde Türkiye ile kesilen tarihi bağların, Sovyetler Birliği'nin coğrafi sınırları dışında olan diğer Türk halklarına kıyasla, sosyal değişiklikler nedeniyle yalnızca yirminci yüzyılın son on yılında yeniden kurulabilmiştir. Kazan Türkleri, Sovyetler Birliğinin egemenliği altında yaşayan diğer Türk halkları gibi Türkiye ile de daha derin ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Bu aştırmadaa, Türkiye – Tataristan ilişkilerin nasıl kurulduğu, ne derecede geliştiği ve şu anki durumu daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁴⁴ Nadir Devlet, *Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Savrulan Tatarlar* (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2018), 115.

2.TATARİSTAN'IN SİYASİ VE HUKUKİ STATÜSÜ

Bu bölümde, Tataristan *devletlik* tarihî temellerinin analizi, ana gelişim dönemleri ve Tataristanın egemenliklerini kazanma tarihi ele alınacaktır. Ayrıca ulusal devletlik ve egemenlik konularına da yer verilecektir. Tataristan'ın statüsüne ilişkin sorunların incelenmesi, Kazan Türklerin devletlik tarihinden başlanmalıdır. 1980-1990'lı yıllarda Kazan Türklerin toplumunda meydana gelen olaylar, tesadüfi olarak ortaya çıkmamıştır. Tüm bu süreçler, tarih içinde kendi zamanlarını bekledi. Kazan Türklerin tarihi birçok yüzyılı kapsar. Bu bölümde Kazan Türklerin tarihini tamamen ele almak zor olacaktır. Ancak, egemenlik ve devletlik konularını incelemek için Kazan Türkleri devletlik tarihinin temel noktaları ele alınacaktır. Tataristan Cumhuriyeti'nin bugünkü statüsü büyük emeklerle kazanılmıştır, ancak bu kazanımda atalarımızın da payı vardır. Kazan Türkleri farklı dönemlerde ve farklı şekillerde ulusal ve devlet egemenliği için mücadele etmişlerdir. Ulusal devlet egemenliğinin oluşumu üç binden yılı aşkın bir sürece dayanmaktadır.

Tarihçi İndus Tagirov Kazan Türklerin tarihiyle ilgili olarak şu sözleri kullanmaktadır. "Tatarlar her zaman Altın Orda'nın bir parçası olarak yerlerini korumuşlardır ki bu da onların eski ataları olan Bulgarlar'ın devamıdır. Ayrıca, biz Tatarlar aynı zamanda Kıpçaklarız. Biz Hazar'ız da. Ayrıca bizde Finno-Ugor ve birçok Slav unsuru var". Tarihte uzun bir müddet Kazan Türkleri Türk dünyasının başında yer almışlardır. Kazan Türklerin tarihi 25 yüzyıl öncesine dayanmaktadır. Çin kaynakları Tatar Türklerin köklerini MÖ üçüncü milenyumuna kadar sürdürmektedir. Bu süre zarfında, Tatar Türkleri Çinlileri bile boyun eğdirebilecek birkaç devlet kurdukları bilinmektedir.⁴⁵

Eski Türkler, Kazan Türklerinin tarihinin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Hun tarihi dönemi, Atilla'nın devleti, Türk Kağanlıkları, Han Kubrat'ın Bulgarlar devleti, Hazar Kağanlığı gibi devletlerin tarihi aynı zamanda Kazan Türklerinin tarihi anlamına gelmektedir.

Devletlik tecrübesi Moğolları etkiledi, böylece onlar büyük imparatorluklardan birini kurabildiler. Tatar Türkleri, Moğolların oluşturduğu Altın Orda'nun Türkleştirmesinde de rol oynadılar. Moğollar, Kıpçakların bozkırlarında Bulgarların anavatanlarına geldiler. Burada Moğollar ve Cengiz Han'ın torunları Türkleştiler. Kazan

⁴⁵ İndus Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yolında", *Kazan Utları* 4/1050 (4.2010), 101.

Türklerinin ataları olan yerli Bulgarlar ise 10. yüzyıldan itibaren Müslüman olmuşlardı. İslam'ın Altın Orda tarafından kabul edilmesinde rol oynayan onlardı Hanlarımız Moskova devletinin temelini oluşturdu.⁴⁶

2.1. İlk Devlet Oluşumları

Tatar Türkleri, Xiongnu kökenlidir. Güney Çin kroniklerine göre, Juan-juan (Cücen), Xiongnu'nun ayrı bir koluydu ve diğer adı datan (tantan) etnik adıydı. Shelun İmparatorluğu'nun kurucusunun yeğeni olan "Muzaffer Kağan" Datan'ın kişisel adıyla bağlantılı olması oldukça belirgindir. Datan, Shelun'un ölümünden sonra ortaya çıkan kanlı iç çekişmeden sonra imparatorluğun birliğini yeniden sağladı ve 5. yüzyılın yirmili yıllarında Toba Wei devletini ciddi şekilde tehdit etti. Böylece Datan'ın adı, Juan-juanların veya onların bir kısmı için bir isim-eponim haline geldi. Datan'ın hiyeroglif yazımı 5. yüzyılda [dadar/tatar] olarak telaffuz edildi. 732-735 yıllarına ait Türk anıtlarına göre, "Otuz Tatar" elçileri, bir yıl önce ölen ve Juan-juanları yenen ve Türk Eli'ne boyun eğen kabilelerin hükümdarı olan Türk Bümin Kağan'ı anmak için 552'de geldiler. "Otuz Tatar", 5. yüzyılın 20'li yıllarda Tatar'ın etrafında toplanan Juan-juan eyaletinin bir grup kabilesidir. Bu kabile grubu, iç savaşında diğer kabile grupları tarafından desteklenen diğer adaylara karşı zaferini garantiledi. Otuz Tatar, liderlerinin adını taşıyan kendi adları olan bir grup kabileydi. Birinci binin ortalarında Juan-juan hiyeroglifleri bazı transkripsiyon varyantlarında "nönör" olarak aktarılır. Avarlar (Wuhuanlar), Xianbi ve Tatar Türkleri kabile birlikleri, Xiongnu ve Gaoju'nun yanı sıra Juan-juan'ın bozkır imparatorluğunun temelini oluşturdu. 4. yüzyılın sonunda Neker adını alan hanedan ailesi devletin başındaydı. Böylece, yazılı kaynaklara göre Tatar Türklerinin ilk devleti 4. yüzyılın sonunda ortaya çıktı.⁴⁷

Xiongnu / Xiongnu'nun batıya doğru ilerlemesiyle birlikte diğer kabileler onların etkisi altına girdi ve literatürde onlara Hunlar denmeye başlandı. Hunlar, Ugor topraklarından batıya doğru yeni seferlere başladılar. Bu süreçte Xiongnu, Ugorlarla birleşerek tek bir Hun halkı oluşturdular. Hunların 4. yüzyılda Doğu Avrupa'ya yaptığı akınlar, "Büyük Göç"ün başlangıcını işaret etti. Hun Birliği, Bulgarlar dahil olmak üzere çeşitli kabileleri içeriyordu. Bu durumda, Tatar Türkleri ve Bulgarlar gibi Kazan

⁴⁶ Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yulında",102.

⁴⁷ Rafael Sibgatoviç Hakimov, "Etapy razvitiya gosudarstvennosti i formirovaniye tatarskoy natsii (do 1917 g.)", *İstoričeskaya etnologiya* 4/1 (2019), 50-51.

Türklerinin ataları, Sibirya'dan Karadeniz Bölgesine kadar uzanan Büyük Bozkır'da yaşayan Xiongnu'dan ortak bir kökene sahipti.⁴⁸

545 yılında Aşina boyunun kabileleri Juan-juanlara karşı isyan etti ve Aşina Türklerin lideri Bümin yeni bir devletin başına geçti. Böylece Türk Kağanlığı ortaya çıktı.⁴⁹ 603 yılında iç savaşlar nedeniyle Türk Kağanlığı Batı Türk (603-658) ve Doğu Türk Kağanlıkları olarak ikiye bölündü. Batı Türk Kağanlığı, Aşina hanedanından gelen kağanlar tarafından yönetiliyordu. Bu devlet Orta Asya, Kuzey Kafkasya, Kırım, Ural ve İdil bölgelerini içeriyordu.⁵⁰ Batı Türk Kağanlığından ayrılan Hazar Kağanlığı ise Kafkasya ve İdil bölgelerinin kontrolünü ele aldı. 7. yüzyılın ikinci yarısında, Kotrag yönetimindeki bir ordu, çoğunlukla Finno-Ugor kabileleri arasında dağılarak Orta İdil ve Kama bölgelerine yerleşti. Sonuç olarak, 8. yüzyılda Orta İdil bölgesinde, daha sonra İdil Bulgar devletine dönüşen Bulgar kabileler Birliği ortaya çıktı.⁵¹ 965 yılında Hazar Kağanlığı'nın çöküşünden sonra İdil Bulgar tamamen bağımsız hale geldi.⁵²

Türk Kağanlığının dağılması ve İdil-Kama Bulgar devletinin kuruluşu, Kazan Türklerinin devletlik tarihinde önemli olaylardan biridir. İdil Bulgarı, Türk Kağanlığı'nın bir halefi oldu; yeni devletin belirgin bir özelliği İdil ve Kama nehirleri arasındaki coğrafi konumu oldu. Etnik unsurlar yeniden bir araya geldi ve yeni bir idari yapı oluşturuldu. İdil Bulgar tarihinde önemli bir dönüm noktası, 922 yılında İslam'ın resmi devlet dini olarak kabul edilmesi idi. Bu, genç devlete, İbn-Fadlan büyükelçiliği ile teyit edilen uluslararası tanınma statüsü sağladı. İdil-Kama Bulgar devletinin bağımsızlık dönemi, Batu Han'ın ortaya çıkışıyla sona erdi, bu da 1236 yılında gerçekleşti. Tataristanın tarihinde, İslam geleneği, şehir kültürü ve Arap alfabesine dayalı yazıyı ortaya koyan İdil Bulgar devletinin rolü oldukça önemlidir.⁵³

2.2. Altın Orda dönemi

Tatar Türklerin devletlik tarihindeki bir sonraki önemli aşama Altın Orda'dır. Altın Orda'nın yükselişi, tarım ve ticaretin baskın hale gelmesiyle, toplumunun birçok yönden

⁴⁸ Hakimov, "Etapı razvitiya gosudarstvennosti", 51.

⁴⁹ Hakimov, "Etapı razvitiya gosudarstvennosti", 50.

⁵⁰ Rafael Sibgatoviç Hakimov, *Tatarstan: ideologiya buduşçego* (Kazan: Institut istorii im. Ş. Marcani AN RT, 2014), 318.

⁵¹ *İstoriya Tatarstana* (Kazan: Gosudarstvennoye byudjetnoye uçrejdeniye «Institut istorii imeni Şigabutdina Mardjani Akademii nauk Respubliki Tatarstan», 2020), 3-6

⁵² Hakimov, *Tatarstan: ideologiya buduşçego*, 206.

⁵³ Hakimov, *Tatarstan: ideologiya buduşçego*, 205-206.

dönüşümünde bir dönüm noktası haline gelmiştir. Önceki dönemler genellikle yarı göçebe olarak adlandırılabilir. Çünkü bu dönemde maden çıkarma bölgelerine bağlı olarak metalürji gelişmiştir. Metalürji, Türk topluluklarının gücü için kritik öneme sahipti. Altın Orda, göçebe kültürünün zirvesidir. Ancak, tahılın Avrupa'ya satılması nedeniyle tarım ekonomide önemli bir rol oynamıştır. Avrupa ve Asya ile olan ticaret en önemli refah kaynağıydı. Altın Orda, önceki Türk devletlerine kıyasla önemli ekonomik ve politik farklılıklar gösterse de, göçebe kültür ve düşünce yapısı korunmuştur. Diğer taraftan, göçebe geleneklerin korunmasına büyük katkı sağlandı. Avrupa tarzı yönetim, çeşitli kültürleri içeren bir devleti yönetmek için uygun değildi.⁵⁴ Altın Orda devletinde önceki devletlerin etkisi belirgindir. Cengiz Han'ın Türk kültürünün birçok yönünü açıkça benimsediği görülür. Sadece askeri strateji ve ekonomi değil, dil ve kültürün de benimsenmesi, derin değişimlerde önemli bir rol oynadı.⁵⁵ Ortaçağ Tatar Türkleri, farklı halkların bir araya gelerek kendi devletlerini kurdukları, kendi etnopolitik ideolojilerini, kültürlerini ve topluluklarının sembollerini geliştirdikleri bir dönemdir. Bu durum, Altın Orda aristokrasisi, askeri sınıflar ve Müslüman din adamlarının etnokültürel birleşimiyle birlikte 14. yüzyılda Tatar Türklerinin etnopolitik topluluğunun oluşmasına yol açtı. Bu dönem, Tatar Türklerinin devletliğin resmileştirilmiş hali olarak kabul edilebilir.

Altın Orda'nın dağılmasının ardından Tatar Türk hanlıkları ortaya çıktı. Bu yeni oluşumların Kazan Türklerinin devletinin bir sonraki aşaması olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışmalıdır. Tarihçi R. S. Hakimov'un, ortaya çıkan Tatar Türk hanlıklarının Altın Orda'nın devamı olduğu görüşüne katılıyorum.⁵⁶ Dağılma, Altın Orda'nın son dönemidir. Ancak Kazan Hanlığı'nın toprakları modern Tataristan topraklarında yer alıyordu. Bu hanlığın diğer Tatar Türk hanlıkları gibi kısa bir tarihi vardır. Tarihçiler genellikle Tataristan'ın tarihinden bahsederken sadece Kazan Hanlığı'ndan bahsederler. Ancak Tatar Türklerinin devletlik tarihinden bahsederken sadece Tataristan'da yaşayanlar değil, tüm Tatar Türkleri ele alınmalıdır. Tatar Türklerinin sadece %25'i Tataristan'da yaşamaktadır. Bu nedenle, tüm Tatar Türk hanlıklarının varoluş sürecinin Altın Orda'nın devamı olduğunu söylemek doğru olacaktır. Ancak Kazan Hanlığı'nın çöküşüyle Tataristan devletlik tarihinde yeni bir aşama başlamıştır.

⁵⁴ Hakimov, "Etapı razvitiya gosudarstvennosti", 53-54.

⁵⁵ Hakimov, *Tatarstan: ideologiya buduşçego*, 206.

⁵⁶ Hakimov, *Tatarstan: ideologiya buduşçego*, 206.

2.3. Rusya İmparatorluğu Döneminde Kazan Türkleri

Kazan Hanlığı'nın Rusya'ya katılmasıyla, Tatar Türklerin devletsiz bir döneme ve milli kimliklerini koruma mücadelesine girdiler. Rus İmparatorluğu, Kazan Türklerini ulusal kimliklerinden mahrum bırakmaya çalıştı ancak Rus nüfusu arasında asimile olmadılar. Kendi kültürlerini, dillerini ve kimliklerini koruyabildiler. Belki başka bir millet bu zorlukları kaldıramaz ve uzun zaman önce yok olurdu. Ancak Kazan Türkleri tarihsel olarak tamamen olgunlaşmış bir halktır, ölümle ve zorluklarla başa çıkma yeteneği kazanmış bir millettir. Kazan Türklerin başlıca düşmanı olan ünlü misyoner Ilminsky, Kazan Türklerini devletlik halkı olarak nitelendirmektedir. Kazan Türkleri her ne kadar vaftiz edilmeye ve Ruslaştırılmaya çalışıldıysa da, değişmediler.⁵⁷

Şaydullin R.V. tarafından yapılan araştırmada, 16 – 17. yüzyıllarda Tatar Türklerinin halkının ulusal-devlet oluşumlarını (Kazan, Astrahan, Sibirya ve Kasım Hanlıkları) kaybetmesi ve zorla başka bir etnokültürel alana girmesi, onların ulusal menfaatlerinin oluşum sürecini etkilediği belirtilmektedir. Yazar, ulusal menfaatlerin egemenleşme mücadelesini birkaç aşamaya ayırır. Tatar Türklerinin ulusal menfaatlerinin egemenleşmesinin ilk aşamasının 16. yüzyılın ikinci yarısında başladığını ve 18. yüzyılın ikinci yarısında sona erdiğini belirtmektedir. Kazan Türklerinin halkının tarihinde yaklaşık iki asra karşılık gelen bu dönem, iktidarla, kısmen de Ruslarla bir dizi silahlı çatışmaların yaşandığı zaman dilimidir. Şaydullin bu ilk aşamada, Kazan Türklerinin ulusal menfaatlerini gerçekleştirme ana biçiminin, İslam dini kimliğini "yabancı" bir etnokültürel topluluk olan Rus devleti içinde koruma mücadelesi olduğunu söylemektedir. Yazar ulusal menfaatlerin egemenleşmesinin ikinci aşaması olarak imparatorluk yönetici çevreleri ile Kazan Türklerinin toplumu arasındaki mücadeleyi "hoşgörülü çatışma" dönemi olarak nitelendirmektedir. Bu dönem 18. yüzyılın ikinci yarısında başladı ve 19. yüzyılın ikinci yarısında sona erdi; karakteristik özelliği ise Ortodoksluk ile İslam'ın nispeten barışçıl bir şekilde bir arada yaşamasıydı. Bu süreçte, Müslümanlar üzerindeki baskıda bir miktar hafifleme görüldü. Kazan Türklerinin ulusal menfaatlerini gerçekleştirmesinin temel yolu, dini kimliklerini koruma mücadelesinin yanı sıra, "yabancı" Rus etno-kültürel topluluğu içinde kültürel ve dini rehabilitasyon sürecine dönüştü. Yazar üçüncü aşamayı "Tatarlara karşı büyük devletin etnokültürel baskı dönemi" olarak adlandırır ve Kazan Türklerine etnokültürel ve dini baskının arttığı bir dönem olarak tanımlar. Bu aşama yaklaşık 50 yıl (1860'lar – 1910'lar) kadar kısa sürdü. Ancak bu dönem Kazan Türklerinin yaşamında

⁵⁷ Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yolında", 102.

belirleyici bir dönem oldu. Bu dönemde Rus İmparatorluğu'nun birçok kültürel açıdan gelişmiş halkının ulusal bilincinde yoğun bir artış gözlemlendi. Bu halklar arasında Kazan Türkleri de vardı. Bu süreçte, ulusal-kültürel özerklik biçiminde Kazan Türklerinin etnopolitik menfaatlerinin yoğun bir şekilde oluşmaya başladığı görüldü.⁵⁸ 19. ve 20. yüzyılın kesişiminde etnik kimlik bilinci, Kazan Türklerinin bir tür bütünleşme biçimi haline geldi. Kazan Türklerinin dini ve sosyokültürel temellerinin modernleştirilmesi, halkın dil, kültür, eğitim, ekonomi ve etnopolitik gibi ulusal menfaatlerinin oluşması için gerekli koşulları sağladı. Bu reform süreçleri nihayetinde Türk kimliğinin öne çıktığı demokratik bir hareketin ortaya çıkmasına ve toplumsal-politik yapıların kültürel ulusal özerklik biçiminde kurumsallaşmasına yol açtı.⁵⁹

19. yüzyılda kapitalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte, Kazan Türklerinin uluslaşma süreci başladı. Avrupa'dan farklı bir yol izlemelerine rağmen, 20. yüzyılın başına gelindiğinde, Kazan Türkleri tam teşekküllü bir ulusun tüm özelliklerine sahipti. Gelişmiş bir kültürü vardı. Sağlam bir ekonomi ve girişimciler tarafından finanse edilen bir eğitim sistemi oluşturulmuştu. Zamanın şartlarına göre iyi bir medya oluştu ve siyasi partilerin teşekkül ettiği söylenebilir. Hatta Rusya Devlet Dumasında bağımsız bir Müslüman fraksiyonunun oluşmasında Kazan Türklerinin önemli bir rol üstlendikleri belirtilmelidir. 1917 devrimiyle birlikte, Kazan Türkleri kendi devlet yapılarını talep ettiler ve Tatar Cumhuriyeti'ni elde ettiler.⁶⁰

Rusya Komünist Partisi (Bolşevikler) Merkez Komitesi'nin 26 Ocak 1920 tarihli Politbüro toplantısında Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (TÖSSC) kurulmasına karar verildi. Cumhuriyetin sınırlarını belirleme ve organizasyon konularıyla ilgili çalışma komisyonu, Milliyetler Halk Komiseri İ. V. Stalin tarafından yönetilmiştir. V. I. Lenin hazırlık sürecini kontrol altında tutarak, Tatar komünist hareketinin temsilcileriyle bir araya gelmiştir. Yoğun çalışma, hararetli tartışmalar ve görüşmelerin ardından, 27 Mayıs 1920'de TÖSSC'nin Kuruluş Kararnamesi yayımlanmıştır. Kararnamenin sekizinci maddesine göre, Tatar Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Birinci Sovyetler Kongresi toplanana kadar, özerk Tatar Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'ndeki tüm yetkiler, 25 Haziran 1920'de Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi tarafından oluşturulan Geçici Devrim Komitesine devredilmiştir. Cumhuriyetin Devrim Komitesi'ne tanınmış Kazan Türkü Bolşevik Sahip-

⁵⁸ Rafail Valeyeviç Şaydullin, "Osnovniye faktori suverenizatsii natsionalnıh interesov tatarskogo naroda v naçale XX v.", *İstoriya Rossii i Tatarstana: İtogi i perspektivi entsiklopedičeskih issledovaniy*, ed. Iskander Gilyazov vd., (Kazan: Akademiya Nauk RT, 2016), 8/129-131.

⁵⁹ Şaydullin, "Osnovniye faktori suverenizatsii natsionalnıh interesov tatarskogo naroda v naçale XX v.", 8/137

⁶⁰ Rafael Sibgatoviç Hakimov, "Tatarskaya identičnost: sostoyaniye i perspektivi", *İstoričeskaya etnologiya* 1/2 (2017), 8-9.

Garay Said-Galiev (1894-1938) başkanlık etmiştir. 26 Eylül 1920'de TÖSSC'nin Birinci Kurucu Sovyetler Kongresi yapılmış ve başkanlığını B. Mansurov'un üstlendiği Tatar Merkezi Yürütme Komitesi TatÇİK ile başkanlığını S. Said-Galiev'in yaptığı Halk Komiserleri Konseyi seçilmiştir.⁶¹

Rus İmparatorluğu, Kazan Türklerini güçlendirmekle ilgilenmiyordu. Onların yaşama gücü ve ağ tipi – Avrasya tipi devletlik anlayışı korkutuyordu. Tatar Türklerinin devletlik yapısının ağ temelli prensipleri, onların kapitalist bir yola girmelerine izin verdi.⁶² Kapitalizm çağında, Kazan Türkleri için göçebe yaşam sadece uzak bir anı olarak kaldı. Ancak göçebe medeniyetinin anahtar unsurlarından bir dizi özellik korundu. Kazan Türk kültürü dış etkilere açık kalmaya devam etti. Tatar Türk nüfusu, belirli bir bölgede toplu olarak yoğunlaşmaktan kaçınarak dağınık bir şekilde yerleşiyordu. Tatar Türkleri için kölelik ve toprağa bağıllık özgü bir şey değildi. Ticaret, onların ekonomik yaşamının önemli bir parçası olmaya devam etti. Bilgi aktarımı, beceriler, gelenekler ve görenekler aracılığıyla gerçekleşiyordu. Geçmiş yüzyıllardan miras kalan göçebe düşünce tarzı, Tatar Türklerinin yaşamını devlet veya sosyal kurumlar olmadan yeniden üretiyordu. Tatar Türklerinin tek bir başkenti yoktu, mutlak manevi otorite yoktu, merkezi bir eğitim sistemi yoktu.⁶³ Kapitalizmin gelişile birlikte, Kazan Türklerinin etkisi farklı bir boyuta taşındı. 20. yüzyıla gelindiğinde, Tatar Türklerinin ekonomi ve kültürünün öncü merkezlerinin - Kazan, Ufa, Orenburg vd. şehirler - ortaya çıktığını görüyoruz. Bu merkezler, Rusya'nın Tatar Türkleri karşıtı politikalarına rağmen ortaya çıktı ve önceki yüzyılların tarihî sürecinin bir devamı haline geldi.⁶⁴ Ancak 19. ve 20. yüzyılların kavşağında, Kazan Türkleri yenilenmeye başladı, kendi eğitim sistemlerini oluşturdular ve Rusya'nın en eğitilmiş insanları haline geldiler. Onlarca gazete ve dergi yayınlamayı başardılar, milyonlarca kopya basılan kitapları yayınladılar ve bunları tüm Türk halklarının bilgisine ulaştırdılar. Onlarca yazar ve şair yetişti, tiyatrolar kuruldu, müzik sanatı doğdu.⁶⁵

Milli kimlik bilinci gelişim aşamalarına göre, Kazan Türkleri ulusunun oluşum dönemleri şu şekilde ayrılır: "Müslüman" ulus (19. yüzyıl ortalarına kadar), "etnik-kültürel" ulus (19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyılın başına kadar), "siyasi" ulus (20. yüzyılın başından itibaren). Farklı zamanlarda ve farklı biçimlerde, Tatar Türkü milli ideolojisi,

⁶¹ *Istoriya Tatarstana*, 15.

⁶² Hakimov, "Etapı razvitiya gosudarstvennosti", 57.

⁶³ Hakimov, "Etapı razvitiya gosudarstvennosti", 54-55.

⁶⁴ Hakimov, *Tatarstan: ideologiya buduşçego*, 207.

⁶⁵ Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yolında", 103.

İslami gelenekleri, pan-Turkizm fikirlerini ve milli-devlet özgürlüğü kavramını kullanarak Kazan Türklerini ulusal kimlik altında bir araya getirdi.⁶⁶

İlk Rus Devrimi'nden sonra, Kazan Türkleri kendi devletlerinin yeniden kurulmasını hedeflediler. Bu dönemde, Petersburg'daki Kazan Türklerinden öğrenciler "Tatar Ocağı" adında bir örgüt kurdu ve Kazan Türkleri için özel bir cumhuriyetin kurulmasını amaçladı. 1917 devrim döneminde, bağımsız bir devlet konusu birkaç Müslüman kongresinde derinlemesine tartışıldı. Aynı yılın Mayıs ayında yapılan I. Müslüman Kongresi'nde, Rusya'nın federatif bir devlet olması gerektiğine karar verildi. Ayrıca Nijni Novgorod müftüsü Gabdulla Suleymani, farklı topraklarda Tatar Türk nüfüsü çok dağınık olduğu için Rusya'da tek bir devletin kurulması fikrini ileri sürdü.⁶⁷

Kazan Türklerinin halkının kendi devletlerinin yeniden oluşturulması için yürüttüğü mücadele, sağlam bir tarihi temel üzerine kuruldu. Halkın tarihi belleği, bin yılı aşkın ulusal devletler tarihindeki önemli safhaları korudu yani bu bilinç kaybolmadı. Bu bellek güç ve güven sağlıyordu ve Ş. Mardjani, R. Fahrettinov, H. Atlası, G. Ahmarov gibi tarihçilerin araştırmaların neticesinde ulaştıkları sonuçlarla destekleniyordu. Bu tarihçiler, Kazan Türklerinin tarihine ve devletlik tarihine ilişkin önemli eserler bırakmışlardır.⁶⁸

Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve ardından bir dizi bağımsız devletin ortaya çıkması, Kazan Türklerinin bir zamanlar hor görülen devletlerinin yeniden canlanması için uygun bir ortam sağladı. Onların, geçmişte güçlü devletler kurma deneyimine, ekonomik ve politik olarak etkin bir burjuvaziye, yüksek eğitilmiş entelektüellere ve ulusal birliği sağlayan Müslüman din adamlarına sahip olmaları, kendi devletlerinin yeniden inşasında önemli faktörlerdi.

2.4. SSCB Döneminde Kazan Türkleri

27 Mayıs 1920'de Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin kurulmasına ilişkin yasa kabul edildi. Kazan Türkleri cumhuriyetin kurulmasına hazırdılar. Gerekli insan kaynakları, tüm yönleriyle ilgili ayrıntılı belgeler ve devletlik fikri - hepsi hazırды. RSFSR Halk Komiserleri Birliği Başkan Yardımcısı Turar Riskulov (ö. 1938), Tataristan'ı özerk bir devlet olarak gelişmiş, olgun bir cumhuriyet olarak görüyordu. Devrim Komitesi,

⁶⁶ Liliya Ernstovna İlikova, *Natsionalnaya gosudarstvennost: konstruirovaniye, suschnost i soderjaniye* (Kazan: Kazanskiy Gosudarstvennyy Universitet, Kafedra Sotsiologii, Doktora Tezi, 2000), 14.

⁶⁷ Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yulında", 103-104.

⁶⁸ İndus Rizakoviç Tagirov, "O natsionalnoy gosudarstvennosti tatarskogo naroda", *Gasırlar avazı-Eho vekov* 2, (11.2009), 6.

Cumhuriyet'in kurulması için Sahibgarey Saidgaliyev'in (ö. 1939) liderliğinde kuruldu. Bu komitenin sınırlarını belirleme çalışmaları Galimcan Şeref'in yönetiminde gerçekleştirildi. Bu zor bir görevdi çünkü cumhuriyetin çeşitli bölgelerinde Tatar Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerden oluşması gerekiyordu. Tataristan'ın kurulmasıyla ilgili yasaya ilişkin bir yorumda, Ufa⁶⁹ bölgesinin Buryat ve Belebey ilçelerinin bu cumhuriyete katılımı konusunun toplum görüşü oluşturularak çözülmesi gerektiği belirtildi. Ancak kimse toplum görüşüyle ilgilenmiyordu. Böylece Tataristan önce 10, sonra 13 eyaletten oluşan ve yaklaşık 67000 kilometrekarelik bir alanı kapsayan bir cumhuriyet haline geldi. 1929-1930 yıllarında, eyaletler yerine 43 bölge oluşturuldu. Cumhuriyet elbette o dönemin milliyetçilerinin istediği gibi kurulmadı. Cumhuriyetin sınırları ve yetkileri oldukça kısıtlıydı.⁷⁰ Ancak Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TÖSSC) kurulması, Kazan Türklerinin tarihinde önemli bir dönemeç olarak kabul edilmelidir. Kazan Türklerinin devletliğinin varlığı, küçük de olsa bir bölgeye yerleştirilmişti. Özerklik döneminin başlangıcında Tatar Türklerinin dilini, kültürünü ve dinini geliştirmek için geniş olanaklar elde etti. TÖSSC'nin kurulması, "İlk Tatar Rönesansı" dönemini siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan zirveye taşıdı.⁷¹

Kazan Türkleri, 1552'deki trajediden sonra dört yüzyıl boyunca özgürlük mücadelesi verdi. Bu mücadeleyi her zaman gururla hatırladı ve çok değer verdi. İdil-Ural Devleti'nin kurulma girişimi ve bununla ilişkili olan Türk-Tatar Rus Millî Meclisi, özgürlük mücadelesinin safhalarıydı. Sınırlı bir özerkliğin kurulması, bir zamanlar kaybedilen devletin yeniden kurulmasında büyük öneme sahipti. Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1922-1923 yıllarında M. Sultan-Galiyev'in faaliyetleriyle büyük boyutlara ulaşan ve Cumhuriyetin statüsünün yükseltilmesi için mücadele başlatıldığı bir dönemi temsil etmektedir. Sultan-Galiyev, SSCB içinde birlik ve özerk cumhuriyetler için eşit haklar talep etmektedir. Ancak onun bu mücadelesi parti dışına çıkarılmasına ve tüm görevlerinden alınmasına yol açtı. Onun fikirleri, Kazan Türklerinin özlemlerini yansıtan tohumlarını ekti. 1936'da, Stalin'in SSCB Anayasası hakkındaki son konuşması sırasında, Tataristan'ın statüsü için mücadele yeniden başladı. Stalin, Tataristan ve Başkurdistan'ın birlik cumhuriyeti statüsüne sahip olmasını reddetti ve bunu cumhuriyetlerin dış sınırlarının olmamasıyla destekledi. 1977 yılında, Leonid Brejnev döneminde yeni bir

⁶⁹ Başkörtöstan Cumhuriyeti'nin başkenti. 1586 yılında Ufa şehir statüsü almış ve Ufa sancağının idari merkezi olmuştur. Diğer kaynaklara göre, Ufa şehrinin kuruluş tarihi 1574 yılı olarak kabul edilmektedir.

⁷⁰ Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yulında", 106.

⁷¹ Aydar Mineahmetoviç Valiyev, "Stanovleniye i razvitiye gosudarstvennosti tatarskogo naroda v 1920-1930-e gg.", *Nauçniy Tatarstan* 3 (2010), 42.

Anayasa hazırlıkları sırasında, Tataristan'ın statüsünü bir birlik cumhuriyeti seviyesine yükseltme girişimleri yeniden başlatıldı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne diğer bölgelerden Tataristan Cumhuriyeti'nin bir birlik cumhuriyetine dönüştürülmesi talebiyle mektuplar gönderiliyordu. Ancak Brejnev, bu yasal taleplere de kulak asmamıştı.⁷²

Tataristan devletinin özerkliğinin tarihsel önemi büyüktür. Çünkü bu, eski devletlik geleneğine geri dönüşün ilk adımıdır. Bu, yeni bir devlet inşa ideali için şafak vakti olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyetin o dönemde kurulması, bugünkü statüsünün ve imkânlarının şekillenmesi açısından kilit bir adım olmuştur. Kazan Türkleri, tarih boyunca ya kendi devlet yapısına sahip olmuş ya da bu yapıyı elde etmeye çabalamıştır. Tataristan'ın yakın tarihi, devlet geleneğinin gelişiminde yeni bir aşamayı göstermektedir. 1990'lı yıllarda cumhuriyet, Rusya Federasyonu bünyesinde kendi egemenliğini ilan ederek özel statüsünü anayasasında güvence altına almıştır.

Kazan Türklerinin kültürel gelişim dönemleri Rusya'da özgürlüğün ortaya çıkışına denk gelir. 1917 Devrimi'nde Kazan Türklerinin aktif rol alması, özgürlük yolunda yer alma isteğiyle açıklanabilir. O dönemde, kendi aralarında "beyaz" hareketle, kesinlikle bölünmez bir monarşik Rusya'yı desteklemek ya da Bolşeviklerin ulusların kendi kaderini tayin hakkı sloganını desteklemek arasında bir tercih yapılması gerekiyordu. Tatar Türkleri arasında, çeşitli görüşlere sahip siyasi liderler bulunuyordu, ancak herhangi bir ideolojik tercihte bile halkın düşüncesi, kendi ulusal kaderini belirleme sorusu etrafında dönüyordu. "İdil-Ural Devleti"nin kurulması, sadece Tatar Türkleri için değil, Rusya'nın geneli için farklı bir gelişim yolunu öngörebilirdi. Ancak Tatar-Başkurt Türklerin cephesi bölündü, bu da ülke genelinde ulusal hareketin yenilgisinin habercisi oldu.⁷³

Perestroyka (yeniden yapılanma) başladığında, Cumhuriyet'in statüsünün yükseltilmesi için bir fırsat ortaya çıktı, Tataristan'ın egemen statü kazanması için koşullar ortaya çıktı. Bu konu, Tataristan'ın hem geniş halk kesimleri hem de cumhuriyetin parti ve devlet organları tarafından tartışıldı. Bu ortamın oluşmasına güven veren şey, yeni bir birlik anlaşmasının hazırlıklarının başlamasıydı. Tataristan, yeni Birlik'e eşit bir sübjekt olarak katılmayı kendisi için bir hedef olarak belirlemişti. Bu hedefe ulaşmada önemli bir

⁷² Tagirov, "O natsionalnoy gosudarstvennosti tatarskogo naroda", 6-7.

⁷³ Hakimov, *Tatarstan: ideologiya buduşçego*, 316.

adım, Cumhuriyet Yüksek Sovyeti'nin 30 Ağustos 1990 tarihinde Devlet Egemenliği Beyannamesi'ni kabul etmesiydi.⁷⁴

2.5. SSCB dağılması süreci ve sonrasında Tataristan

SSCB dağılması yılları olaylarına bakıldığında Tataristan Cumhuriyeti'nin yeni statüsünü kazanmasının ne kadar zor bir süreç oldu daha iyi anlaşılır. 1980'lerin ortalarında ülkede değişim hareketleri başladı. Cumhuriyetler, haklarının genişletilmesi konusunu gündeme getirdiler ve bağımsızlık için mücadele ettiler. Baltık cumhuriyetleri, Ukrayna ve Gürcistan SSCB'den ayrılma konusunu ele aldılar. Bu durum, yeni bir birlik anlaşmasının düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkardı. Tataristan, SSCB'nin devamı için yapılan referandumda birliğin devamı yönünde bir duruş sergilemektedir. Cumhuriyet, tam haklarla bir sübjekt olarak birliğe katılmayı hedeflemiştir. Bunun için, kendi statüsünü aynı birlik cumhuriyetleriyle eşitlemek ve yeni bir anlaşma temelinde birlik oluşturmak gerekliydi. Bağımsız bir devletin oluşturulması talebi de yankı bulmuştur. Bu durum, Marat Melikov liderliğindeki İstimai Uzeg'in desteğini almıştır. Tataristan Komünist Partisi Bölge Komitesi, egemenlik fikrini onaylamıştır. Cumhuriyet Yüksek Sovyeti Başkanlığı heyeti, egemenlik beyannamesin hazırlamak için özel bir komite oluşturulmuş ve Cumhuriyet gazetelerinde beyannamenin çeşitli versiyonları yayımlanmıştır.⁷⁵ "Вечерняя Казань" (Veçernaya Kazan) gazetesinde Şubat 1989'da başlayan tartışma, cumhuriyetin statüsü ve egemenlik fikri üzerine yapılan ilk açık değerlendirme olarak öne çıktı. "Tataristana - Birlik Cumhuriyeti Statüsü" başlıklı makalede, Kazan Kültür Enstitüsü profesörü Rafael Hakimov'un birinci sınıf ve ikinci sınıf, yani birlik ve otonom cumhuriyetler arasındaki sıralamayı kaldırma talebini dile getirildi. Bu talepler oldukça ılımlıydı ve bağımsızlık fikriyle bağdaşmıyordu. Sadece cumhuriyetin statüsünün yükseltilmesinden bahsediliyordu.⁷⁶

Cumhuriyetinin statüsüne ilişkin sorunlar tam da bu gazete sayfalarından başlar ve akabinde Yüksek Sovyet Salonu'na taşınır. 28 Haziran'da TÖSSC Yüksek Sovyet Başkanlığı, 27 Ağustos'ta cumhuriyetin devlet egemenliği konusunu içeren bir oturum

⁷⁴ Tagirov, "O natsionalnoy gosudarstvennosti tatarskogo naroda", 7.

⁷⁵ Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yulında", 108.

⁷⁶ Ayaz Anuroviç İsmagilov, "Osveşçeniye v respublikanskoy presse Deklaratsii o gosudarstvennom suverenitete respubliki Tatarstan", *Uçenyıye zapiski kazanskogo gosudarstvennogo universiteta* 161/5.2 (2009), 239.

düzenleme kararı alır. Bu konudaki oturum 27 Ağustos 1990'da başlar ve üç gün boyunca yoğun tartışmalarla devam eder.⁷⁷

Bu yoğun tartışmalara örnek olarak Tataristan'da yayınlanan gazetelerin sayfalarındaki cumhuriyetin egemenleşme süreci sırasında bulunan duygusal ve tamamen zıt görüşler bulunması dikkat çekmektedir: "Rusya'dan ayrılma, ulusal ilişkilerin kötüleşmesine ve toplumun bölünmesine kaçınılmaz olarak yol açacaktır. Bir sonraki Karabağ'ın patlamasına izin vermeyelim." "Ne kadar erken Tataristan antidemokratik ve yabancı Rusya ile ilişkilerini koparır, o kadar mutlu olacak tüm halklar - bizim ortak, tek ülkemiz olan Tataristan Cumhuriyeti'nde." ⁷⁸

Bu yaşanan olaylar ve yoğun tartışmaların yaşandığı günlerde Yüksek Sovyet Başkanlığı, tüm Kazan ve diğer şehirler ayağa kalkmıştı. Meydanlar kalabalıklaşmaya başlamıştı. Azatlık Meydanı'nda Yüksek Sovyet binasının karşısında, Kazanlılarla birlikte farklı yerlerden binlerce insan vardı. Gençler pankartlarla "Bağımsızlık, bağımsızlık!" diye slogan atıyorlardı. En uzak bölgelerde yaşayan Tataristanlılar, hatta ABD'de bile, gece uyumuyorlar ve Kazan'dan haber bekliyorlardı. Onlar meydandakilere ve salon toplantılarına katılan vatanperverlere güç vermek için mektuplar ve telgraflar gönderiyorlardı. Bu günlerde Yüksek Sovyet'e 685 belge gelmişti, bunların 612'si 137 bölgeden bağımsızlık ilanı talep eden mektup ve dilekçelerdi. 30 Ağustos 1990'da Yüksek Sovyet'te tartışmalar devam ediyordu. Halk meydanlarda olumlu bir sonuç beklerken, bir salonda toplanan 30 kişilik uzlaştırma komisyonu ise öne sürülen fikirlerin ve sunumların değerlendirilmesiyle meşgul idi. Sonuç olarak, "Narodovlastiye (Halk İktidarı)" fraksiyonunun milletvekilleri, Tatarca ve Rusçayı devlet dili ilan etmeyi ayrıca Tataristan'ı Rusya'nın bir parçası olarak temsil etmemeyi kabul ettirerek uzlaşma sağlanmış oldu.⁷⁹

Eski Devlet Başkanı Danışmanı Rafael Hakimov, egemenliğin ilan yıldönümü vesilesiyle yaptığı röportajda şunları hatırlıyor: "Herkes sevinç içindeydi, herkes anlaşılmaya vardı, ortak bir dil bulundu. İşte o zaman 'Tataristanlılar' kavramı ortaya çıktı. Herkes vatanımız olduğunu anladı ve onun için çalışmamız gerektiğini fark etti. Prosedür gece yarısına kadar sürdü - sadece yaklaşık 12'de toplantı sona erdi. İnsanlar Azatlık Meydanı'na çıktılar. Bunun çok iyi hatırlıyorum, çünkü ben de toplantı salonunda otuyordum." ⁸⁰

⁷⁷ Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yulında", 108.

⁷⁸ İsmagilov, "Osveşçeniye v respublikanskoy presse Deklaratsii", 240.

⁷⁹ Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yulında", 108 – 109.

⁸⁰ Rafael Hakimov, "30 avgusta 1990 goda vse likovali — voznikla 'korporatsiya Tatarstan'", *Realnoye vremya* (Erişim 16 Nisan 2024).

Tam bir yıl sonra bu tarihi olayın ardından B. N. Yeltsin ve M. Ş. Şaymiyev, ikili ilişkilerin belirlenmesi için heyetler oluşturlar. RSFSR heyetinin başında devlet sekreteri G. E. Burbulis bulunurken, Tataristan heyetinde başkanlık görevini yerine getiren V. N. Lihachev ve onun yardımcısı İ. Tagirov bulunmaktadır. 1 Ağustos 1991’de heyetler, Rus parlamentosu binasında bir araya geldiler ve görüşmelere başladılar. Burada da anlaşmazlıklar vardı. Ancak atmosfer sakin ve barışçıl idi, taraflar birbirlerini anlamaya çalıştılar. Görüşmelerin özü, *Tataristan Rusya’dan ayrılıyor mu?* temel sorusu etrafında gelişti. Bu sorunun cevabı elbette hayırdı. Ancak Tataristan’ın Rusya ile özel ilişkiler içinde yaşamasını sağlayacak bir anlaşmanın yapılması bekleniyordu. Ancak Tataristan güncellenmiş bir birlik anlaşmasını Rus heyeti içinde değil, bağımsız olarak imzalanmakta ısrar ediyordu. Rus heyetinin buna razı olması için, Kazan Türklerinin tarihsel hafızasında devletlik fikrinin hiçbir zaman silinmediğini kapsamlı bir şekilde tarihsel verilerle kanıtlamak gerekiyordu. Bu minvalde devam eden görüşmeler, en nihayet 15 Ağustos’ta ortak bir bildiri hazırlığıyla sonuçlandı. 19 Ağustos’ta, güncellenmiş Birlik Antlaşması’nın imzalanma sürecinin başlaması kararlaştırılmıştı. Ancak bu toplantı gerçekleşmedi. Cumhuriyetin eşit haklara sahip yeni statüsünü ifade ededen bir Birlik Antlaşması’nın imzalanması için üç gün yetmedi. Güncellenmiş Birlik Antlaşması’nın imzalanma süreci 19 Ağustos’ta başlaması gerekirken, bu heyetin Moskova’dan dönüşünden tam üç gün sonra, Devlet Acil Durum Komitesi (GKÇP)⁸¹ faciası patlak verdi. Bunun SSCB Başkanı M. S. Gorbaçov’a yakın kişiler tarafından organize edildiği bilinmektedir.⁸²

GKÇP felaketi siyaseti daha da karmaşık hale getirdi. Bu günlerde Tataristan egemenliğine karşı çıkanlar açıkça ortaya çıkmış oldu. Moskova hükümeti Mintimer Şaymiyev’i GKÇP’yi desteklemekle suçladı ve egemenlik beyannamemisini görmezden

⁸¹ 18 Ağustos’u 19 Ağustos’a bağlayan gece, SSCB’nin üst düzey yöneticileri tarafından gerçekleştirilen bir darbe girişimi olan Ağustos Darbesi başladı. Bu yöneticiler, Olağanüstü Hal Devlet Komitesi’ni (GKÇP) kurarak iktidarı ellerine aldıklarını açıkladılar. O dönemin SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov, Kırım’daki "Foros" adlı devlet rezidansında tatilde bulunuyordu ve darbeciler bu durumu kendi lehlerine kullandılar. Resmi olarak, Gorbaçov’un sağlık sorunları nedeniyle ülkeyi yönetemeyeceği açıklandı, ancak gerçekte kendisi tutuklanarak Foros’ta izole edilmişti. GKÇP’ye karşı direnişin merkezi ise Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nin (RSFSR) Yüksek Sovyeti, yani Beyaz Saray oldu. Bu nedenle, GKÇP’ye karşı mücadelenin sembolü Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin haline geldi. Darbecilerin başlıca destekçileri, Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve SSCB KGB’sine bağlı askerlerdi. Ancak tüm güvenlik güçleri komitenin yanında değildi. Moskova’ya hareket etmeleri emrini alan Sovyet Ordusu’nun Taman Tümeni’nin bazı askerleri Yeltsin’in tarafına geçti ve Yeltsin, bu birliklere ait bir tankın üzerinden GKÇP karşıtlarına seslendi. Novo-Ogarevo’da yeni bir birlik anlaşmasının imzalanması için müzakereler başladı. SSCB, RSFSR ve Kazakistan SSC liderleri, yeni bir birlik devleti kurmak için anlaşma yapmaya çalışıyordu. Yeni birlik anlaşmasının imzalanması 20 Ağustos olarak belirlendi ve bu, darbecilerin harekete geçme hızını artırdı. Novo-Ogarevo’da yeni birlik anlaşmasının imzalanmasının SSCB’yi sona erdireceğini düşünen darbeciler, harekete geçme kararı aldılar. Bkz. <https://www.pravilamag.ru/articles/282783-proval-gkchp-i-nachalo-konca-sssr-30-let-nazad-nachalsya-avgustovskiy-putch-vspominaem-hroniku-sobytiy/>

⁸² Tahirov, “Tatarlar Devlet tözü yolunda”, 109.

gelmeye çalıştı. Bu olayları araştırmak için toplanan Yüksek Sovyet toplantısına, Yeltsin'in danışmanı Sergey Şahray geldi. Onun çantasında, Rusya Devlet Başkanı'nın Şaymiyev'i görevden alma kararı vardı. Ancak Şahray, Şaymiyev'i desteklemek için toplanmış gürültülü bir kalabalıkla karşılaştı.⁸³

21 Ağustos gecesi darbecilerin planına göre güvenlik güçleri Beyaz Saray'a saldırı düzenleyip protestocuların karargahını yok edeceklerdi. Bu operasyona "Grom" (Gök Gürültüsü) adı verildi. Ancak GKÇP, Rusya Yüksek Sovyet Başkanlığına saldırmaktan vazgeçti. Parti yetkililerinin geçmişe dönme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun başlıca nedeni, parti yetkililerinin eylemlerinin ne elitler ne de halk tarafından desteklenmesiydi. Saldırı gerçekleşmeyince, olayların seyri Yeltsin'in lehine dönmeye başladı. Güvenlik güçleri şehri terk etmeye başladılar. 21 Ağustos günü, RSFSC Savcılığı darbecilere karşı bir ceza soruşturması başlatıldığını duyurdu ve akşam saatlerinde Yeltsin, GKÇP'ye faaliyetlerini durdurmaları yönünde bir talepte bulundu.⁸⁴ GKÇP'nin başarısızlığının ardından, Novo-Ogarevo'daki çalışmalar devam etti ve bir konfederasyon oluşturma amacıyla yeni bir Sovyet anlaşması projesi üzerinde çalışıldı. Novoogarev sürecine son veren nokta, 8 Aralık 1991'de üç Sovyet cumhuriyetinin liderleri tarafından imzalanan Belovejsk Antlaşması oldu. Bu da SSCB'nin varlığının sona erdiğini ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulduğunu ifade ediyordu. 21 Aralık'ta, başka sekiz birlik cumhuriyetinin liderleri de Almatı'da bu antlaşmaya katıldı. 25 Aralık 1991'de SSCB Başkanı istifa etti ve SSCB dağıldı. Bu yeni durumla ilgili olarak, Tataristan milletvekilleri, Tataristan'ın BDT'ye katılma sorununu gündeme getirdi ve yeni oluşumu bir tür güncellenmiş Birlik gibi görüyorlardı.⁸⁵ Nitekim kabul edilen Tataristan Cumhuriyeti'nin Bağımsız Devletler Topluluğu'na Katılma Bildirgesi'nde şu ilan ediliyordu: "Tataristan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti, Tataristan Cumhuriyeti'nin Bağımsız Devletler Topluluğu'na kurucu olarak katılma hakkını ilan eder".⁸⁶

İlk etapta güncellenmiş bir birlik olarak görünen BDT zamanla eski Sovyet cumhuriyetlerinin sadece yumuşak bir "ayrılma" süreci olduğu anlaşıldı. Tataristan'ın merkezle ilişkileri Rusya'nın yasal alanına geçti. GKÇP'den sonra Rusya tarafı temelde herhangi bir anlaşma ilişkisinden kaçınmayı amaçladı. Tataristan yönetiminden

⁸³ Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yulında", 110.

⁸⁴ "Proval GKCHP i načalo kontsa SSSR: bolşe 30 let nazad načalsya avgustovskiy putç", *Pravila Jizni* (Erişim 18 Kasım 2024).

⁸⁵ Rafael Hakimov, "Velikaya Tatariya", *Realnoye vremya* (Erişim 16 Nisan 2024).

⁸⁶ Rafael Sibgatoviç Hakimov, *Belaya kniga Tatarstana: put k suverenitetu : sbornik ofitsialnih dokumentov, 1990-1995* (Kazan: Institut istorii Akademii Nauk Tatarstana Tsentr gumanitarnih proektov i issledovaniy, 1996), 12.

yetkilerinin referandumda onaylanmasını talep ettiler. Referandumun yapılması, Tataristan toplumunu milli bir temelde bölme tehdidi taşıyordu. Ancak olası sonuçların uzman değerlendirmeleri, cumhuriyet yönetiminin halk tarafından desteklenme olasılığını gösterdi. Kazan Türkleri, cumhuriyetin statüsünün yükseltilmesinden büyük bir heyecan duyarken, Ruslar merkezin ekonomi politikasından son derece memnun değillerdi ve onlarla ilişkilerin gerginleşmesini istemiyorlardı.⁸⁷

Bu koşullarda Tataristan halkının sağlam bir görüşe ihtiyacı vardı ve halk cumhuriyetin egemenlik statüsüne "evet" diyerek en doğru kararı verdi. Ancak Referandumun gerçekleşmesi kolay olmadı. Referandumun siyasi bir gereklilik haline gelmesi ile 21 Mart 1992 tarihi halk oylamasının yapılacağı gün olarak belirlenmesi ile start verilmiş oldu. Ancak Boris Yeltsin, referandumu engellemeye çalıştı. Seçmenlere televizyon programı aracılığıyla şöyle seslendi: "Referandum sorusuna 'evet' dersanız, ertesi gün ikinci sınıf vatandaş olarak uyanırsınız." Yeltsin'den sonra, Şaymiyev, Tataristan halkının önüne çıktı. Şaymiyev, Tataristan'ın statüsünün avantajları ve referandumun amacı hakkında bilgi verdi. Onları referandumda aktif olarak katılmaya ve referandum sorusuna olumlu yanıt vermeye çağırdı. Bu çağrı Şaymiyev tarafından atılan kahramanca bir adım olmuştu ve başkanın hayatını riske etmek anlamı taşıyordu. Eğer referandumun sonucu istenmeyen bir sonuç verirse, Hasbulatov Şaymiyev'i tutuklayıp onu Moskova'ya götürmeyi planlıyordu. Yapılan halk oylaması sonucunda seçmenlerin % 61,4'nün Tataristan'ın egemenliğini desteklediği görüldü. Bu Tataristan Cumhuriyeti açısından tarihi bir zaferdi.⁸⁸ Buna rağmen Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi, 13 Mart 1992 tarihinde, 21 Mart 1992'de Tataristan Cumhuriyeti'nde yapılacak referandumun RSFSC'nin anayasal normlarına uymadığı için yasadışı olduğuna dair bir karar aldı. Rusya Genel Savcılığı seçim bölgelerini kapatmayı talep etti.⁸⁹ Rusya Federasyonu Yüksek Sovyet Başkanı Ruslan Hasbulatov, Şaymiyev'i tutuklamaya hazırlanıyordu. Buna rağmen halk Tataristan'ın liderliğine tam destek vererek meydanlara çıkmaya ve telgraflar göndermeye devam etti.⁹⁰

Halk oylamasının sonuçlarına göre, nüfusun çoğunluğu kabul ettiği için siyasi ortamın istikrarı sağlandı. Referandum sonuçları, Moskova ile yapılan müzakerelerde temel hukuki belge haline gelen yeni Tataristan Anayasası'nın temelini oluşturdu. Merkez, özerk bölgelerle olan ilişkilerinden oldukça endişeliydi. Basında SSCB'nin çökmesinden

⁸⁷ Hakimov, "Velikaya Tatariya".

⁸⁸ Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yulında", 110.

⁸⁹ Konstitutsionnyy Sud Rossiyskoy Federatsii (Konstitutsionnyy Sud RF), N 3-II, (13 Mart 1992)

⁹⁰ Tahirov, "Tatarlar Devlet tözü yulında", 110.

sonra Rusya'nın dağılma riskiyle ilgili sorular öne çıktı. Merkezin özerk bölgelerle olan ilişkilerindeki gerilimi gidermek için "Federatif Anlaşma"nın⁹¹ imzalanması kararlaştırıldı. Tataristan, belge tarafından öngörüldüğünden daha fazla yetkiye sahip olduğu için kendi imzasını atmaktan kaçındı.⁹²

Halkın iradesini ortaya koymasından sonra, Tataristan Anayasası'nın kabul edilme zamanı geldi. Onun oluşturulması için çalışmalar, ilan edilmeden önce uzun zaman önce başladı. Anayasa Komisyonunun oluşturulması kararı, Tataristan Yüksek Sovyeti tarafından 31 Ağustos 1990 tarihinde alındı. Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (TSSC) Beyannamesi, Tataristan SSC Anayasasının geliştirilmesi ve Tataristan SSC yasalarının geliştirilmesi için temel oluşturdu.

Tataristan'ın temel yasasının müelliflerinden ve aynı zamanda 1990 Beyannamesinin hazırlayanlardan biri olan Boris Jeleznov bir röportajında şunları aktarıyor: "1990 yılında Tataristan Yüksek Sovyeti, o zamanlar Yüksek Sovyet Başkanı olan Şaymiyev'in başkanlığında 39 kişilik bir Anayasa Komisyonu oluşturdu. Bu komisyona siyasetçiler, milletvekilleri ve üniversitemizin hukuk fakültesinden benim de bulunduğum beş öğretim üyesi dahil edildi. Bu, Tataristan'ın devlet egemenliği hakkında 30 Ağustos 1990 tarihinde alınan bir Beyanname'nin kabulünden sonra gerçekleşti. Bu bildiride, aslında anayasa hazırlıklarına başlanması gerektiği belirtilmiştir."⁹³

Burada temel bir sorun, cumhuriyetin statüsü ve Rusya Federasyonu ile ilişkilerinin ne olacağı konusuydu. Aslında bu sorun, SSCB'nin dağılmasından önce yeni bir birlik sözleşmesinin hazırlığı sırasında tartışılmaya başlandı. O zamanlar Tataristan Cumhuriyeti'nin federasyon sözleşmesini imzalama süreciyle ilgili karmaşık müzakereler başladı ve üç buçuk yıl sürdü ve Şubat 1994'te Rusya ile karşılıklı yetki devri konusunda ikili bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı. 1992'nin başlarında ülkedeki durum karmaşıktı, herkes SSCB'nin görünüşte sarsılmaz olduğunu düşündüğü dağılmanın etkisi altındaydı. Ancak, bu durum politik süreçlerin gelişimine engel olmuyor, aksine onların

⁹¹ Rusya Federasyonu federal devlet organları ile Rusya Federasyonu'na bağlı egemen cumhuriyetlerin, Rusya Federasyonu'nun eyalet, bölge, Moskova ve St. Petersburg şehirlerinin; özerk bölge ve Rusya Federasyonu içindeki özerk okrugların yetki alanlarının ve görevlerinin ayrılmasına ilişkin Anlaşmadır. Bu Anlaşma, federatif ilişkilerin düzenlenmesi alanında Rusya Federasyonu anayasa hukukunun temel kaynaklarından biridir. Anlaşma, Rusya Federasyonu federal devlet organları ile sırasıyla a) Rusya Federasyonu'na bağlı egemen cumhuriyetler; b) Rusya Federasyonu'nun eyaletleri, bölgeleri, Moskova ve St. Petersburg şehirleri; c) özerk bölge ve Rusya Federasyonu içindeki özerk okruglar arasında yetki alanlarının ve görevlerinin ayrılmasına ilişkin üç bağımsız anlaşmayı kapsamaktadır. Anlaşmalar, 31 Mart 1992 tarihinde Rusya Federasyonu ve tüm Rusya Federasyonu subjektlerinin (Tataristan ve Çeçen-İnguşetya hariç) temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Bkz. <https://constitution.garant.ru/act/federative/170280/#100>

⁹² Hakimov, "Velikaya Tatariya",

⁹³ "Kak 25 let nazad prinimalas Konstitutsiya Tatarstana", *Realnoye vremya* (Erişim 17 Nisan 2024).

keskinleşmesine yol açıyordu. 21 Mart 1992’de yapılan cumhuriyet statüsü hakkında yapılan referandumda, katılanların %61,4’ü Tataristan’ın egemen statüsünü destekledi ve bu da cumhuriyetin ana yasasının kabul edilmesine doğrudan bir yol açtı. Tataristan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti’nde daha önce başlatılan Anayasa tasarısı üzerindeki çalışmalar devam etti ve Mayıs ayının sonunda Tataristan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti’nin X. oturumunda tasarının ilk tartışması yapıldı. Bu noktada, bu sürecin kolay olmayacağı açıkça ortaya çıktı. 20 Mayıs 1992’de Tataristan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti’nin oturumunda Anayasa Komisyonu Başkanı ve Tataristan Cumhuriyeti Başkanı Mintimer Şaymiyev ve alternatif Anayasa projeleri sunan milletvekilleri birer konuşma yaptılar. Tartışmanın ardından, Yüksek Sovyet Anayasa Komisyonu’nun önerdiği tasarının, ileriki çalışmalarda temel alınması kararlaştırıldı, ancak bazı milletvekilleri bu karara karşı çıktılar. Tataristan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti’nin 28 Eylül 1992’de başlayan XI. oturumunda Tataristan Anayasası tasarısının tartışılması konusunda yeni bir aşamaya geçildi. Sonuç olarak, Anayasa tasarısının 59 maddesinde değişiklikler yapıldı, bazı maddeler çıkarıldı ve diğerleri eklenmiş oldu. Bazı milletvekilleri, en çekişmeli konuların yeniden görüşülmesini ısrarla talep ettiler. Başka bir uzlaştırma komitesinin kurulmasına karar verildi. Bu şekilde, cumhuriyetin Anayasa tasarısı üzerindeki çalışması yoğun bir şekilde devam etti ve bu çalışmada neredeyse tüm milletvekili temsilcileri görev aldı. Tataristan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti’nin 28 Ekim 1992’de açılan XII. oturumuna kadar, cumhuriyetin ana yasası tasarısı, milletvekillere tamamlanmış bir şekilde sunuldu. Tüm oturum, anayasa tasarısının madde madde incelenmesine adanmıştı. Bazı maddelerle ilgili tartışmalar o kadar keskindi ki, farklı milletvekili gruplarının temsilcileri bazen ayrı ayrı toplanmak zorunda kaldılar ve oturuma uzlaşmacı bir çözüm önermek için bir araya geldiler.⁹⁴

Bazı milletvekilleri "birleşik" kelimesine kesinlikle karşıydılar. Yüksek Sovyet’teki birçok milliyetçi, "birleşmeye" genel olarak karşıydılar, çünkü Rusya’dan ayrıldıklarını düşünüyorlardı. Son toplantıdan bir gün önce, Şaymiyev komisyon üyelerinden beş bilim insanını topladı. 6 Kasım tarihi geldiğinde, Anayasanın tüm ana bölümleri kabul edildi, ancak yine 61. madde etrafında bir tartışma yükseldi. Akşam saat beşte Şaymiyev tribüne çıktı ve "birleşik" yerine "ilişkili devlet" (Associated state) ifadesini kullanmayı önerdi. Bu öneri katılımcılar tarafından farklı anlaşıldı. Herkes kelimeyi kendi bilgisine göre yorumladı. Hukukçu olmayan çoğu Milletvekili "ilişkili" kelimesini "birleşik"e bir karşıt

⁹⁴ Aleksey Sergeyeviç Buşuyev, “Kak rojdaslas Konstitutsiya Tatarstana”, *Realnoye vremya* (Erişim 17 Nisan 2024).

olarak algıladılar. Yapılan bilgilendirmeye sonrasında Şaymiyev bu ifadeyi oylamaya sunmayı önerdi. Ve neredeyse herkes "evet" oyu verdi.⁹⁵

1993 yılında Rusya'nın yeni Anayasası üzerinde çalışmalar başladı. Bu zamana kadar ülkenin yönetimi demokrasi ve piyasa ilişkilerinin prensiplerini savunuyordu, ancak resmen Sovyet sosyalist bir cumhuriyet olarak kalmıştı. Yeni Anayasa projesi, bölgelerle yapılacak anlaşmalara ilişkin hükümleri içermiyordu, bu da Tataristan'ın itirazına neden oldu ve Tataristan heyeti protesto olarak Anayasa Toplantısı'nı terk etti. Bunun üzerine, uzlaşma komisyonu, ülkenin temel yasa taslağına, yetki alanlarının ikili anlaşmalar yoluyla ayrılabilmesine yönelik bir madde (Madde 11, Paragraf 3) ekledi. Bu, Tataristan ile federal merkez arasında bir anlaşma imzalanması için koşullar oluşturdu. Ancak federal merkez görüşmeleri hızlandırmak istemiyordu. 1993 yılı Aralık ayında Rusya Federasyonu Devlet Duması seçimleri Tataristan'da başarısız oldu. Cumhuriyet, Rusya'nın yasal alanından çıkmış oldu ve bu durumun ardından görüşmeler devam etti. 15 Şubat 1994'te Anlaşma imzalandı ve bu, Tataristan Cumhuriyeti'nin siyasi ve ekonomik gelişimi için en önemli faktörlerden biri haline geldi. Bu anlaşma, 1552 yılından sonra imzalanan ilk anlaşma oldu. "Tataristan Modeli"nin⁹⁶ en önemli unsuru dış ilişkileri oldu. SSCB'nin «Perestroyka» dönemi ve Rusya Federasyonu'nun kurulmasından önce, bölgelerin dış ilişkiler yürütmesi yasaktı. Ancak, «Perestroyka»nın başlamasıyla birlikte, hem birlik cumhuriyetleri hem de özerk bölgeler belirli bir özgürlük hissetmeye başladı. Tataristan, Rusya'da diğer cumhuriyetlerle, ülkelerle ve uluslararası kuruluşlarla iletişim kurmaya, ayrıca temsilciliklerini açmaya başlayan ilk bölgelerden biri oldu. 1994 yılında anlaşmanın imzalanması zamanına gelindiğinde, bunu hukuki olarak formüle etmek ve sağlamlaştırmak için yeterli deneyim mevcuttu.⁹⁷

Bu anlaşmada belirlenen yetkiler kullanarak Tataristan Cumhuriyet ekonomisi tarımını geliştirmiş ve hızla gelişen bir endüstriye sahip olmuştur. Egemenlik Tataristan yönetimine cumhuriyetin ekonomik durumunu hızla iyileştirmek ve sosyo-ekonomik sorunları çözmek için olanak sağladı.

Rafael Hakimov Tataristan Cumhuriyetin dış ilişkilerinin temeli üç ana nedenlerden oluştuğunu söylemektedir. Bunlar Tatar Türk kültürünün Tataristan dışında desteklenmesi,

⁹⁵ Buşuyev, "Kak rojdas Konstitutsiya Tatarstana"

⁹⁶ "Tataristan Modeli" terimi, Ekim 1994'te M. Şaymiyev'in "Rusya Federasyonu'nun Geleceği: Tataristan'dan Bakış" adlı siyasi forumda yer almak üzere Harvard Üniversitesi'ne gerçekleştirdiği ziyaret sırasında ortaya çıktı. "Tataristan Modeli," öncelikli olarak etnikler arası uyumu sağlama ilkesine dayanmaktadır. Hükümetin tüm kararları ve yasal düzenlemeleri, cumhuriyette istikrarın güçlendirilmesi açısından değerlendirilmektedir. Bkz. Hakimov Rafael Sibgatoviç "Tatarstan: ideologiya buduşçego"

⁹⁷ Rafael Hakimov, "Model Tatarstana", *Realnoye vremya* (Erişim 16 Nisan 2024).

Ekonomik ilişkilerin kurulması ve Cumhuriyetin imajının güçlendirilmesidir. Kazan Türklerinin önemli bir kısmı (yaklaşık 1 milyon) Orta Asya’da yaşıyordu. SSCB’nin dağılmasıyla birlikte, birçok Tatar Türkü, Tataristan ve Başkurdistan’a taşınmaya başladı. Tataristan bu kadar büyük bir göç dalgasını karşılayamazdı. Bu nedenle, engelleyici motivasyonlar oluşturmak gerekiyordu. Bundan dolayı, ilk anlaşmalardan biri Özbekistan ile imzalandı ve Taşkent’te daimi bir temsilcilik açıldı. Göçmen akışını yavaşlatmak için bazı önlemler alındı. Aynı anda ekonomik sorunlar da yaşandı. Bütün bunlara ilaveten gıda sorunlarının da yaşandığı belirtilmelidir. Bu nedenle, ilk anlaşmalardan biri Macaristan ile imzalandı. Bu konular Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı ile koordine edildi ve zamanla Tataristan’ın yurtdışındaki faaliyetlerine alışan Dışişleri Bakanlığı, yasal ve diplomatik konularda yardımcı olmaya başladı. Tataristan dış ilişkilerde gerçek bir ilerleme kaydetti. Cumhuriyet tarafından geliştirilen uluslararası faaliyetlere ilişkin yaklaşımlar daha sonra federal yasalara dahil edildi ve tüm Federasyon subjektleri için usul haline geldi.⁹⁸

Tataristan Cumhuriyeti’nde devletlik yeniden yapılanması tarihsel bir zemine dayanmaktadır: XVI. yüzyılın ortalarında oluşmaya başlayan Rus devletine bağlı olmadan önce, Tataristan kendi devletliğe sahipti. Cumhuriyetin özel konumu, geniş doğal ve malî kaynakların yanı sıra Tataristanın nüfusunun çokluğu ve etnik-kültürel faktörle de ilişkilendirilebilir. 1917’ye kadar Tatar Türkleri kendi "yüksek kültürlerinin" taşıyıcılarıydı. Günümüzde Tataristan, devletçilik ideallerinin en kapsamlı şekilde gerçekleştirildiği ve anayasada güvence altına alındığı bir cumhuriyet olarak görülmektedir.⁹⁹

Böylece, modern Tatar Türkleri, etnik köken oluşumunda diğer Türk kabilelerinin de yer aldığı, tarihleri boyunca devletliğe sahiptiler. Devlet oluşumlarını kaybettikten sonra, Kazan Türkleri, onu yeniden kazanmak için mücadeleye devam ettiler. İlk aşamalarda onlar, Hristiyanlaştırmaya ve Ruslaştırmaya karşı çıktılar, ulusal kimliklerini korumaya çalıştılar. Tarihi geçmişleri ve ağ tipi devletlik sayesinde, kimliklerini koruma başarılı oldu. Bu nedenle, Rus İmparatorluğu’nun dağılmasıyla birlikte, kendi devletlerini ve egemenliklerini yeniden kazanma fırsatı doğduğunda, Kazan Türkleri buna hazırды ve hemen harekete geçtiler. Bu, Tataristan ÖSSC’nin ortaya çıkmasına yol açtı ve bu, egemenliğin ve devletliğin tamamen yeniden kazanılmasında önemli bir aşamaydı. SSCB tarihi boyunca Tataristan mevcut statüsünü yükseltme mücadelesine devam etti. SSCB’nin

⁹⁸ Hakimov, “Model Tatarstana”.

⁹⁹ İlikova, *Natsionalnaya gosudarstvennost*, 17.

dağılmasıyla, bu tekrar mümkün hale geldi. Cumhuriyet yönetiminin büyük çabaları ve Tataristan halkının liderlerine olan desteği olumlu sonuçlar verdi. Devletlik yeniden tesis edildi.

Ancak, bu süreçleri karmaşık hale getiren faktörler vardı. Bu faktörlerden biri, Kazan Türklerinin çoğunun cumhuriyet dışında yaşıyor olmasıydı. Bir diğer faktör ise Tataristan'ın topraklarında Rusların ve diğer ulusların yaşamasıydı. Bağımsız bir devletin kurulması konusu siyasi çevrelerde tartışıldı, ancak yukarıda belirtilen faktörlerden dolayı Tataristan'ın nüfusunun birleşmesinin temeli haline gelemedi.

Hakimov, eserinde daha fazla hak talep eden halkların ve azınlıkların sorunlarının çözümü için hangi seçeneklerin mevcut olabileceğine dair bir yanıt verir. O, etnik isteklerin dikkate alındığı bir federasyonun en etkili yol olduğunu belirtmektedir. Bir etnik grup yoğun bir şekilde yaşıyorsa, federasyon içinde kendi özerk birimini kurabilir. Hakimov, tam bağımsızlık ilanını, "ulusal sorun"un daha radikal ve daha az etkili bir çözüm yolu olarak görür. Federasyon daha büyük bir devletin avantajlarına sahiptir. Bağımsızlık etnik azınlıkların sorunuyla karşılaşabilir. Gerçek bir federasyon, halkların siyasi, ekonomik ve kültürel sorunlarını çözer. Farklı etnik ve sosyal grupların çıkarlarının dengelenmesi gerektiği için 1990'ların bazı reformları Tataristan'da Rusya geneline göre daha yavaş ilerledi. Sonuç olarak, bu, istikrarın daha iyi bir gelişmeye katkı sağladığı için avantajlar getirdi.¹⁰⁰

SSCB'de komünistlere karşı demokratik reformlar için mücadele edilirken Tataristan'da ana vurgu, cumhuriyetin statüsünün yükseltilmesine yapıldı. Başlangıçta bu, Tataristan'a birlik cumhuriyeti statüsü verilmesi talebi olarak ifade edildi. Daha sonra federal merkezle anlaşmalı ilişkiler talebine dönüştü.

Bu noktada, egemenlik meselesine odaklanmak önemlidir. Egemenlik nedir ve neden gereklidir? Anayasa hukuku biliminde egemenliğin üç formunu ayırt etmek alışılmış bir uygulamadır. Bunlar halkın egemenliği, ulusal egemenlik ve devlet egemenliğidir. Halkın egemenliği kavramı, toplumda ve devlette çok uluslu halkı tek egemenlik kaynağı olarak kabul etme prensibine dayanır. Ulusal egemenlik, bir ulusun kendi kaderini belirleme, siyasi iktidarın oluşumuna ve bağımsız bir devletin kurulmasına kadar geniş bir seçim özgürlüğüne sahip olma yeteneği olarak tanımlanır. Devlet egemenliği ise devletin içinde ve uluslararası arenada politika belirleme konusundaki üstünlüğünü ve

¹⁰⁰ Hakimov, *Tatarstan: ideologiya buduşçego*, 335-336.

bağımsızlığını ifade eder.¹⁰¹ Demek ki, devlet egemenliği ve halk egemenliği farklı şeylerdir. Ancak, Birinci, modern çağın başlarında hızla gelişti ve yayıldı, şu anda açıkça belirgin bir düşüş yaşıyor. İkincisi, son yüz ya da yüz elli yılda genel kabul görmeye gelmiştir. Bu, şüpheyi yer bırakmayan bir gerçektir.¹⁰²

1990 yılında ilan edilen Tataristan'ın egemenliği, etnik kökenlere dayanmıyor, tam tersi cumhuriyetin tüm vatandaşlarının çıkarlarını temsil ediyordu. Bu, Avrupa anlayışı bağlamında, Tataristan halkının yeni bir ulus olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Ancak gerçek farklıdır. Bölgesel kimlik, Tatar Türkleri başta olmak üzere, cumhuriyette yoğun olarak yaşayan diğer halkların etnik ve dini kimliklerini kaybetmeleri anlamına gelmez.

Ancak Tataristan, cumhuriyet dışında yaşayan Tatar Türklerini yalnız bırakmamaktadır. Cumhuriyet içinde "Büyük Tataristan" olarak adlandırılabilir bir uygulama bulunmaktadır. Bu uygulamanın özü, cumhuriyetin Rusya'daki tüm Tatar Türk kültürlerinin korunması konusundaki taahhütlerini üstlenmesidir. Tataristan Anayasası'nın 14. maddesinde şu ifade yer alır: "Tataristan Cumhuriyeti, Tataristan Cumhuriyeti sınırları dışında yaşayan Tatarların kültürünün, dilinin gelişimine yardımcı olur, özgünlüklerini korur." Tataristan, Tatar Türklerinin yaşadığı tüm Rusya Federasyonu subjektleri ile ve özellikle Özbekistan ve Kazakistan gibi bağımsız devletlerle neredeyse her türlü anlaşmaya sahiptir.¹⁰³

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Tatar Türkleri devletliği yeniden kazandılar, ancak sadece modern Tataristan Cumhuriyeti topraklarında. Tataristan halkı egemenliklerini ve kendi kaderini belirleme hakkını elde etti. Tataristan, topraklarındaki tüm etnik grupların ve bölge dışındaki Tatar Türklerinin isteklerini dikkate alarak, tam bağımsızlık için mücadele etmedi ve egemen bir devlet olarak federasyona katıldı.

2.6. Tataristan'ın Uluslararası Konumu

Tataristan-Türkiye ilişkileri konusunu araştırmadan önce, devletlerin ve bölgelerin uluslararası ilişkiler ve bağların yasal tarafın incelememiz gerekmektedir. Öncelikle uluslararası ilişkiler ile uluslararası bağlar arasındaki farkı anlamamız gerekmektedir.

¹⁰¹ Alyona Andreyevna Anohina, "Konstitutsionno-pravovoy analiz sootnoşeniya ponyatiy «Suverenitet», «Nezavisimost» i «Gosudarstvennaya tselostnost»", *İzvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya "Ekonomika. Upravleniye. Pravo.* 15/3 (2015), 330-331.

¹⁰² Hakimov, "Etapı razvitiya gosudarstvennosti", 60.

¹⁰³ Hakimov, *Tatarstan: ideologiya buduşego*, 337.

Uluslararası ilişkiler, halklar, devletler ve devlet birimleri arasındaki siyasi, ekonomik, diplomatik, askeri, kültürel, bilimsel ve teknik ilişkiler ve bağlantılar demektir. *Uluslararası bağlar* ise uluslararası ilişkilerden farklıdır. Nitekim Rusya Federasyonu'nun "Rusya Federasyonu'nun kurucu birimlerinin uluslararası ve dış ekonomik ilişkilerinin koordinasyonuna ilişkin" federal kanununda şu tanım verilmiştir: Uluslararası bağlar, bölgelerin yurtdışı ortaklarla ticari, ekonomik, bilimsel, teknik, çevresel, insani, kültürel ve diğer iletişim alanlarında yürütülen bağlardır.¹⁰⁴ Bu tanımları karşılaştırarak, uluslararası ilişkiler ile uluslararası bağlar arasındaki fark anlaşılabılır. Özetle uluslararası bağlarda siyasi, diplomatik ve askeri bir yön bulunmamaktadır.

N.E. Tyurina ve Z.F. Khusainov'un Tataristan'ın uluslararası faaliyetleri hakkındaki makalesinde uluslararası ilişkiler ve uluslararası bağlar kavramları ele alınmaktadır. Araştırmacılar, *dış ekonomik ilişkiler* ve *dış ekonomik bağlar* terimlerinin kavramsal çerçevesini analiz ederek, Rusya Federasyonu Anayasası'nın (Madde 71) gereğince dış ekonomik ilişkilerin Rusya Federasyonu'nun yetkisi altında olduğunu belirtmektedir. Dış ekonomik bağlardan bahsedildiğinde, Rusya Federasyonu Anayasası, federal yasalar ve Rusya Federasyonu'nun devlet organları ile Rusya Federasyonu'nun subjektleri arasındaki yetki sınırlarını belirleyen anlaşmalar tarafından verilen yetkiler dahilinde, Rusya Federasyonu'nun subjektleri, yabancı federal devletlerin subjektleriyle uluslararası ve dış ekonomik faaliyetlerde bulunma hakkına sahiptir. Ayrıca, uluslararası kuruluşların bu amaçla özel olarak oluşturulmuş organlarında faaliyet gösterme hakkına sahiptirler. Rusya Federasyonu'nun subjektleri, Rusya Federasyonu Hükümeti'nin onayıyla, yabancı devletlerin yetkilileriyle de bu tür bağları gerçekleştirebilirler. Bu nedenle, konuyla ilgili olarak, mevzuat *uluslararası bağlar* kavramını kullanır. Ancak hukuk bilimi, hukuki konuların etkileşimini *ilişkiler* olarak değerlendirir ve yasal düzenlemenin konusu *ilişkilerdir*.¹⁰⁵

Devletlerin ve bölgelerin uluslararası örgütlerdeki katılımına gelince, burada önemli bir özellik vurgulanmalıdır. Devletler kendileri uluslararası (hükümetlerarası) kuruluşları oluştururlar. Bu kuruluşları belirli haklar ve sorumluluklarla donatırlar, onlara uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukukun subjekt olma hakkı tanırlar. Bölgeler, yalnızca devletlerin izniyle uluslararası örgütlere katılabilirler, bu izni iç hukuklarına izin veriyorsa

¹⁰⁴ Federalnıy zakon ot 4 yanvarya 1999 g. N 4-Φ3 «O koordinatsii mejdunarodnih i vneşneekonomičeskih svyazey subyektov Rossiyskoy Federatsii» (O koordinatsii mejdunarodnih i vneşneekonomičeskih svyazey), Gosudarstvennaya Duma, (1999), md. 1/2.

¹⁰⁵ Nataliya Evgenyevna Türina - Zufar Faatoviç Husainov, "Mejdunarodnyye i vneşneekonomičeskiye svyazi subyektov Rossiyskoy Federatsii: voprosı teorii i sovremennaya praktika Respubliki Tatarstan", *Uçenyıye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnıye nauki* 162/4 (2020), 132-133.

ve yalnızca devletlerin yerel ve bölgesel yetkililerin çıkarlarını korumak için oluşturduğu uluslararası örgütler ve yapılarına katılabilirler.¹⁰⁶

Bu konuyu ele alırken, federasyon bölgeleri ile üniter devlet bölgeleri arasındaki farkı vurgulamak da önemlidir. Tataristan Cumhuriyeti'nin eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve dış ilişkiler danışmanı Radik Rustamoviç Gimatdinov, bölgeler arasındaki uluslararası bağlarla ilgili yaptığı araştırmasında bu konuyu ele almaktadır. Gimatdinov, federasyonun özerk yapılarını işaret eden özelliklerin, bu yapıların üniter devlet bölgelerinden farklı olarak sadece idari-territoryal birimler değil, devletler ya da devlet formasyonları olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Bu nedenle, örneğin, Rusya Federasyonu Anayasası'nda cumhuriyetler devlet olarak adlandırılmaktadır.¹⁰⁷

Bilindiği gibi Tataristan Cumhuriyeti şu anda bağımsız bir devlet değil. Ancak, 1992 Tataristan Cumhuriyeti Anayasası'nın 1. Maddesi, Tataristan Cumhuriyeti, cumhuriyetin tüm çok ırklı halkının iradesini ve çıkarlarını ifade eden egemen demokratik bir devlet olduğunu tesbit etmektedir.¹⁰⁸ 1992 Tataristan Cumhuriyeti Anayasası'nın 61. Maddesi, Tataristan Cumhuriyeti, kurumların konu ve yetkilerinin sınırlandırılmasına dair antlaşma temelinde Rusya Federasyonu – Rusya ile ilişkili egemen bir devlet, uluslararası hukukun sübjekt olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹ Daha sonra Tataristan Cumhuriyeti Anayasası'nda değişiklikler yapıldı ve en son baskıda 1. Madde şu şekildedir: Tataristan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'nun bir parçası olarak demokratik bir hukuk devletidir. Tataristan Cumhuriyeti'nin devlet statüsü, Rusya Federasyonu'nun yetkisi dışında kalan tüm devlet otoritesine sahip olmasıyla ve Rusya Federasyonu ile Tataristan Cumhuriyeti'nin ortak yönetimi konularında Rusya Federasyonu'nun yetkilerinin sınırlarını aşan tüm devlet gücüne sahip olmasıyla ifade edilir. Bu durum, Tataristan Cumhuriyeti'nin toprakları, nüfusu, devlet kurumları sistemi, anayasası ve mevzuatı ile devlet dilleri ve sembollerinin varlığıyla belirtilir.¹¹⁰ 1992 yılı Anayasasının 61. Maddesi, "Tataristan Cumhuriyeti Devlet Yapısı" başlıklı III. Bölümde yer alıyordu. Daha sonraki düzenlemelerle, bu bölüm " İdari-Bölgesel Yapı" olarak değiştirildi ve son baskıda,

¹⁰⁶ Olga Vasilyevna Plotnikova, "Mejdunarodniye otnoşeniya gosudarstv i mejdunarodniye svyazi regionov gosudarstv: obščeye i osobennoye", *Ekspertiza. Vlast.* 12 (2014), 68.

¹⁰⁷ Radik Rustamoviç Gimatdinov, *Mejdunarodniye svyazi regionov: politiko-pravoviye osnovi opit subyektov Rossiyskoy Federatsii* (Kazan: Izdatelstvo Kazanskogo Universiteta, 2019), 48.

¹⁰⁸ Konstitutsiya Respubliki Tatarstan, vvedenaya v deystviye Zakonom Respubliki Tatarstan ot 30 noyabrya 1992 g. № 1665-XII (Konstitutsiya Respubliki Tatarstan ot 6 noyabya 1992 g.), Verhovniy Sovet Respubliki Tatarstan (1992), md.1

¹⁰⁹ Konstitutsiya Respubliki Tatarstan ot 6 noyabya 1992, md. 61

¹¹⁰ Konstitutsiya Respubliki Tatarstan, s izmeneniyami, vnesyonnymi Zakonom Respubliki Tatarstan ot 26 yanvary 2023 g. № 1-3PT (Konstitutsiya Respubliki Tatarstan v redaktsii 2023 g.), Gosudarstvenniy Sovet Respubliki Tatarstan (2023), md.1.

Tataristan'ın bağımsız bir devlet ve uluslararası hukukun bir sübjektı olduğunu ilan eden madde ortadan kaldırıldı. Ancak, Tataristan Anayasasının yeni versiyonunda, 1. Maddesi'nin 4. paragrafında, Tataristan Cumhuriyeti'nin yetki sınırları içinde uluslararası ve dış ekonomik ilişkilere bağımsız bir şekilde katılabileceğı belirtilmektedir.¹¹¹ Böylece, Tataristan bağımsız bir devlet olmamasına rağmen uluslararası ve dış ekonomik faaliyetlerde bulunma hakkına sahip olmuştur. Bu olgunun uluslararası uygulamada nasıl adlandırıldığı ve bunun nasıl gerçekleştiğı aşağıda değerlendirilecektir.

Tarihsel olarak Tataristan, Avrupa ile Asya arasında bir köprü işlevi görüyordu. Tataristan'ın jeopolitik konumu ve ortaya çıkan iki halk topluluğı – Ruslar ve Tatar Türkleri – Tataristan'ın uluslararası siyasetteki tarihsel rolünü yeniden tesis etme fırsatını açtı. Bu nedenle hem Doğı hem de Batı ile temasın eşzamanlı olarak güçlendirilmesi dış politikada siyasi bir öncelik haline geldi. Ancak şu hususun dikkate alınması önemlidir. Tataristan'ın dış politikada bir "köprü" işlevini aşmaması gerekmektedir. Bununla birlikte, mevcut real durum Tataristan'ın siyasi ve ekonomik temaslarına ve ilişkilerin genişletilmesine mani bir durum teşkil etmediğı belirtilmelidir. Ulusal bileşim faktörü (Nüfusun ulusal yapısı), ekonomik gelişme düzeyi, kısa sürede aktif bir dış politikanın uygulanmasına izin verdi.

Yirminci yüzyılın son on yıllarında, Tataristan, eski SSCB cumhuriyetleri gibi, köklü değişimler yaşadı. Uzun tarihi bir aradan sonra, "Perestroyka" sayesinde cumhuriyet nüfusunun uluslararası bağlarda gelişme imkanı buldu. "Cumhuriyet halkının kendi kimliğini yaşadığı, kendi devletini oluşturduğu, dünya ile bağlantılarını kurduğu ve uluslararası ilişkiler sisteminde yer aldığı" bir tarihî durum ortaya çıktı.¹¹²

1990'larda, merkezi bir ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçişin gerçekleştiğı özel bir ekonomik durum oluştu. Bu nedenle, devletin etkili bir dış ekonomik politikası olmaması, yerel sorunları kendi başına çözme imkânının olmaması, rublenin değer kaybetmesi, serbestçe dönüştürülebilir para kazanarak ithal mal alımı isteğı, bölgelerin bağımsız olarak dünya pazarına giriş yapma girişimlerine yol açtı. 30 Ağustos 1990'da kabul edilen "Tatar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Devlet Egemenliğine İlişkin" Beyanname, Tataristan Cumhuriyeti'nin yetkilerinin artması ve özerkliğinin genişlemesi açısından büyük önem kazandı. Mantıklı bir devam olarak, Rusya Federasyonu ile Tataristan Cumhuriyeti arasında federal ve cumhuriyet düzeyindeki

¹¹¹ Konstitutsiya Respubliki Tatarstan v redaksii 2023 g., md.1.4

¹¹² Liliya Fagimovna Aşrafullina, *Problemi kulturnih svyazey Tatarstana s zarubejnymi stranami v kontse XX veka v istoriko-političeskom izmerenii* (Kazan: Kazanskiy gosudarstvennyy universitet im. V. I. Ulyanova-Lenina, Tarih fakültesi, Doktora tezi, 2004), 3.

yönetim yetkilerinin sınırlandırılması ve karşılıklı yetki devri konularını ele alan bir Antlaşmanın 15 Şubat 1994 tarihinde imzalanması gerçekleşti.¹¹³ Bu antlaşma sayesinde, anlaşmazlık noktaları çözülerek cumhuriyetteki siyasi gerilim azaldı. Bu belgede yer alan merkezçilik, istikrarın korunmasına ve sivil toplumun şekillenmesine olanak tanımıştır. Bu Antlaşmanın uygulanması kapsamında, Rusya ve Tataristan Hükümetleri arasında 12 antlaşma imzalanmıştır. Dış ekonomik ilişkiler alanındaki yetkilerin sınırlandırılmasına ilişkin antlaşma çerçevesinde, 1990'ların dış ekonomik politikaları yürütülmüştür. Bu durum, Tataristan'ın önemli haklara sahip olduğunu ve üstlendiği taahhütlerden büyük ölçüde sorumlu olduğunu göstermektedir.¹¹⁴

Böylece Tataristan, karşılıklı yararlı iş birliği için gelecek vaat eden bir bölge olarak kendini duyurmayı başardı ve dış ekonomik faaliyetlerin gelişim mekanizmalarını oluşturmaya başladı.¹¹⁵ Ayrıca Tataristan bilimsel, eğitimsel, kültürel, tıbbi, spor, turizm ve sosyal kuruluşlar aracılığıyla uluslararası temasları geliştirdi. Tüm bunlar, halklar arasında dostluk ve iş birliğinin gelişimine katkı sağladı, gerçek "halk diplomasisi"nin gelişimine ve Tataristan'ın dünya topluluğuna aşamalı entegrasyonuna olanak tanıyan olumlu koşullar ve fırsatlar yarattı.¹¹⁶

Tataristan hükümetinin 1980'lerin sonları ve 1990'ların başında yaptığı çabalar, siyasi özerklik elde etmeyi amaçlıyordu. 1992-1994 yılları arasında, Tataristan Hükümeti ile birçok ülkenin hükümetleri arasında ticaret, ekonomi, bilim, teknoloji ve kültür alanlarında iş birliği anlaşmaları imzalandı.¹¹⁷ Tataristan Cumhuriyeti'nin en büyük önceliği, uluslararası sahneye eşit bir ortak olarak girmekti.¹¹⁸ Devlet kurumlarının başarıları arasında, uluslararası iş birliğini geliştirmek için yasal ve kurumsal altyapının oluşturulması, etnik grupların menfaatlerinin kurumsallaştırılmasına yardımcı olmak ve altyapının oluşturulması yer almaktadır. Tataristan hükümetinin önemli bir başarısı, cumhuriyetin Birleşmiş Milletler tarafından uluslararası olarak tanınmasıydı.¹¹⁹ Tataristan Cumhuriyeti, 1990'larda yabancı ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin kurulduğu

¹¹³ İnsaf Muşarrafoviç Galiyev, *Vneşneekonomičeskiye svyazi Respubliki Tatarstan v 1990-e gg.* (Kazan: Kazanskiy gosudarstvenniy tehnologiçeskiy universitet, Doktora Tezi, 2006), 3.

¹¹⁴ Galiyev, *Vneşneekonomičeskiye svyazi Respubliki Tatarstan v 1990-e gg.*, 13.

¹¹⁵ Timur Yureviç Akulov, "Mejdunarodnaya deyatelnost respubliki Tatarstan", *Gasırlar avazı-Eho vekov* 1/2 (2000), 62-63.

¹¹⁶ Akulov, "Mejdunarodnaya deyatelnost respubliki Tatarstan", 66.

¹¹⁷ Respublika Tatarstan Arhiv ofitsialnogo servera 1997-2011 (Respublika Tatarstan), "Pereçen mejdunarodnih dogovorov (soglaşeniy, protokolov), zaključennih ot imeni Respubliki Tatarstan i ot imeni Pravitelstva Respubliki Tatarstan", (Erişim 13 Mart 2024).

¹¹⁸ Aşrafullina, *Problemi kulturnih svyazey Tatarstana s zarubejnimi stranami v kontse XX veka v istoriko-politiçeskom izmerenii*, 26.

¹¹⁹ Aşrafullina, *Problemi kulturnih svyazey Tatarstana s zarubejnimi stranami v kontse XX veka v istoriko-politiçeskom izmerenii*, 27-28.

devlet organlarına sahipti. Tataristan'da kurumsal mekanizmanın oluşumu, devlet yönetim organlarının yapısal bölümlerinin art arda oluşturulmasıyla gerçekleşti. 1990'larda Tataristan'da, Tataristan Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı, Uluslararası İşbirliği Geliştirme Ajansı, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Dış İşler Dairesi, Tataristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Tataristan Cumhuriyeti Ticaret ve Sanayi Odası, Tataristan Cumhuriyeti Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı ve diğer departmanlar aktif rol oynuyordu.¹²⁰

Ayrıca, bu bölümde *paradiplomasi* gibi bir olguya dikkat çekmek önemlidir. Uluslararası bağlar, federasyonun alt birimlerinin yetki alanındaki çeşitli konular arasında önemli bir yer tutmaktadır. Siyaset biliminde bu tür ilişkilerin yürütülmesine yönelik faaliyetler *paradiplomasi* olarak adlandırılmaktadır. Bu terim, egemen bir devletin geleneksel diplomasisinin yanı sıra bölgelerin uluslararası düzeydeki faaliyetlerini tanımlamak için özel olarak kullanılmaktadır.¹²¹ *Paradiplomasi*, genellikle uluslararası arenada belirli bir dizi göreve ulaşmak için ulusal devletlerin altında yer alan birimlerin, farklı eylem stratejileri yoluyla yabancı aktörlerle resmi ve gayri resmi, kalıcı ve geçici bağlar kurması olarak tanımlanır.¹²²

Tataristan'ın uluslararası faaliyetlerinin yasal sorunlarını incelerken, T. Yu. Akulov'un Rusya ve Tataristan Antlaşması'nın beşinci yıldönümüne adanmış, yönetim konularının sınırlandırılması ve karşılıklı yetki devri ile ilgili raporuna atıfta bulunmak gerekir. Bu raporda Dış İlişkiler Dairesi'nin eski müdürü, Tataristan Cumhuriyeti'nin uluslararası bağların, Tataristan halkının federasyon çerçevesinde kendi kaderini tayin etme biçimlerinden birini, Tataristan devletinin gelişimi için etkili bir mekanizmayı temsil ettiğini söylüyor. Ayrıca bu raporda, Tataristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na bağlı uluslararası işlerden sorumlu Devlet Danışmanı, Tataristan Cumhuriyeti'nin Anayasasına göre, "Tataristan Cumhuriyeti, devlet yetkilileri arasındaki yönetim konularının sınırlandırılmasına ve karşılıklı yetki devrine ilişkin Antlaşma temelinde Rusya Federasyonu ile ilişkili egemen bir devlet, uluslararası hukuk sübjektidir" olduğunu belirtmektedir. Tataristan Cumhuriyeti'nin dış ilişkileri üzerine yapılan tartışmaya devam eden raporun derleyicisi, Tataristan Cumhuriyeti'nin diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini yürütmek için devlet organlarına sahip olduğunu vurguluyor, çünkü herhangi bir devlet gibi Tataristan Cumhuriyeti'nin de uluslararası ilişkilerde görevi

¹²⁰ Galiyev, *Vneşneekonomičeskiye svyazi Respubliki Tatarstan v 1990-e gg.*, 13.

¹²¹ Gimatdinov, *Mejdunarodniye svyazi regionov*, 48.

¹²² Yuriy Germanoviç Akimov, "Paradiplomatiya kak sredstvo vırajeniya regionalnoy identičnosti subyektov federatsiy", *Upravlenčeskoe konsultirovaniye* 2 /86 (2016), 26.

bulunmaktadır. Böylece, Tataristan'ın egemen bir devlet olduğunu ve Tataristan'ın uluslararası faaliyetlerinin önceliklerinden birinin, egemenliğini güçlendirmek için Tataristan'ın kapsamlı iç gelişimi için uygun dış koşulları sağlamak zorunda olduğunu ifade etmektedir.¹²³

Yu. G. Akimov'un araştırmasına geri dönecek olursak bu çalışmada Akimov, U. Walf'un paradiplomasiyi «devlet altı aktörlerin dış politika imkanları, üye oldukları devletten bağımsız olarak, kendi özel uluslararası çıkarlarına ulaşmak için uluslararası arenadaki faaliyetlere katılımları» olarak tanımladığını belirtmektedir. Yazar, bu tanımdaki anahtar noktanın bağımsız kelime olduğunu vurgulamaktadır. Yani, alt devletlerin dış ilişkileri, sübjektin ait olduğu devletin politikasından farklı olabilir. Araştırmacı ayrıca, paradiplomatik aktivitenin gelişiminin, içsel ve dışsal olarak ayrılabilir bazı faktörlerin katkıda bulunduğunu iddia etmektedir.¹²⁴

Bu bağlamda, Tataristan özelinde değerlendirildiğinde, yazarın vurguladığı iç ve dış etmenler arasında öne çıkan dokuz temel faktör dikkate değerdir. İlk faktör, belirli bir federasyon altında hakim olan ve aynı zamanda ülke genelinde azınlık oluşturan etnolingvistik bir topluluğun (azınlık millet) varlığına dayanmaktadır. Tataristan'da Kazan Türkleri her zaman nüfusun neredeyse yarısını oluşturmuştur. İkinci faktör, bu topluluğun/ulusun yetki kurumları üzerinde kontrol sahibi olması ve bunların, kendi özel çıkarlarını koruma ve ilerletme araçları olarak görülmesidir. Tataristan yönetiminde de Kazan Türkleri ağırlıktadır. Üçüncü faktör, uluslararası alanda bağımsız eylem için anayasal fırsatların varlığıdır. 1990'ların başından itibaren Tataristan'ın uluslararası faaliyetleri için yasal temeller oluşturulmaya başlandı. Örneğin, 1992'de Tataristan Anayasası'nın 62. maddesi şöyleydi: “Tataristan Cumhuriyeti, diğer devletlerle ilişkilere girer, uluslararası anlaşmalar yapar, diplomatik, konsolosluk, ticaret ve diğer temsilcilikleri karşılıklı olarak kurar, uluslararası hukuk ilkelerine göre uluslararası kuruluşların faaliyetlerine katılır.” Ayrıca, 15 Şubat 1994'te Moskova ile Kazan arasında «Rusya Federasyonu ile Tataristan Cumhuriyeti arasında federal ve cumhuriyet düzeyindeki devlet yetkilileri arasındaki yönetim konularının sınırlandırılmasına ve karşılıklı yetki devrine ilişkin» ikili bir antlaşma ve “Dış ekonomik ilişkiler alanındaki yetkilerin sınırlandırılmasına ilişkin” bir antlaşma imzalandı. Ayrıca, Akimov tarafından belirtilen iç faktörler arasında, federal düzeydeki yetkililerin cumhuriyetin uluslararası faaliyetlerine

¹²³ Timur Yureviç Akulov, “Mejdunarodniye svyazi RT na sovremennom etape (doklad)”, *Respublika Tatarstan Arhiv ofitsialnogo servera 1997-2011*, (Erişim 13 Mart 2024).

¹²⁴ Akimov, “Paradiplomatiya kak sredstvo vırajeniya regionalnoy identičnosti”, 26.

müdahale etmeyen esnek tutumu; federal düzeyde cumhuriyetin çıkarlarını ifade etmek için etkili araçların ve mekanizmaların olmaması (dış politika dahil); federal merkezin ulusal azınlıkların çıkarlarını dış politika yürütürken göz ardı etmesi yer almaktadır.¹²⁵ Araştırmacı, ana dış faktör olarak, federasyonun bu sübjektile iş birliğinin geliştirilmesiyle ilgilenen yurtdışında potansiyel ortakların varlığını düşünüyor. Türk dili konuşan ülkelerle, özellikle Türkiye ile olan Tataristan'ın teması, kimlik tabanlı paradiplomasi örneği olarak kabul edilir. Türkiye ve diğer Türk dili konuşan ülkeler, Tataristan'a tarihsel, dilbilimsel ve kültürel açıdan yakındır. Dolayısıyla, Tataristan'ın dış faaliyetleri kimlik tabanlı paradiplomasi olarak nitelendirilebilir.¹²⁶

Tataristan'ın uluslararası faaliyetlerinin hukuki temeline daha iyi hakim olmak için Akulov'un konuyla ilgili bir araştırmasına bakmak gerekir. Çalışmasında o, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RSFSC) devlet egemenliği hakkında Beyanname'nin kabulünden sonra, 30 Ağustos 1990'da Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TÖSSC) Yüksek Sovyeti'nin «TÖSSC'nin devlet egemenliğine İlişkin» Beyannamesini kabul ettiğini belirtmektedir. 6 Kasım 1992'de kabul edilen Tataristan Anayasası'nda, Tataristan Cumhuriyeti'nin devlet ve idari statüsü hakkında temel bir hüküm (madde 1) ve Tataristan Cumhuriyeti vatandaşlığı hakkında (madde 19) belirtilen önemli bir madde ortaya çıkmıştır. Bu noktadan itibaren, cumhuriyetin uluslararası faaliyeti daha sistemli bir nitelik kazanmaya başlar.¹²⁷ 15 Şubat 1994 tarihli «Rusya Federasyonu ile Tataristan Cumhuriyeti arasında federal ve cumhuriyet devlet yetkilileri arasındaki yönetim konularının sınırlandırılmasına ve karşılıklı yetki devrine ilişkin» ikili anlaşma, Tataristan'ın Rusya Federasyonu içindeki statüsünü kesin olarak belirledi. Dış ekonomik faaliyetleri koordine etmek için, anlaşmanın yanı sıra, dış ekonomik ilişkiler alanındaki yetkilerin sınırlandırılmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma, yabancı ülkelerin bölgeleriyle ve doğrudan yabancı ülkelerle uluslararası dış ekonomik anlaşmaların imzalanmasını Tataristan Cumhuriyeti'nin münhasır yetkisi altına aldı. 90'lı yılların başlarında ve ortalarında imzalanan Tataristan'ın yabancı ülkelerle anlaşmaları beyan niteliğindedir. Bu anlaşmalar, tarafların mevcut mevzuat çerçevesinde iş ve kültürel

¹²⁵ Akimov, “Paradiplomatiya kak sredstvo vırajeniya regionalnoy identičnosti”, 27-28.

¹²⁶ Akimov, “Paradiplomatiya kak sredstvo vırajeniya regionalnoy identičnosti”, 28.

¹²⁷ Timur Yureviç Akulov, “Formirovaniye modeli uçastiya subyekta RF v realizatsii vneşney politiki strani (na primere Respubliki Tatarstan)”, *Uçenıye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnıye nauki* 152/3.2 (2010), 222.

ortaklıkların geliştirilmesinde karşılıklı çıkarlarını kaydetmiş ve Tataristan'ın bir dizi yabancı temsilciliğinin açılmasının temelini oluşturmuştur.¹²⁸

Genel olarak söylemek gerekirse Tataristan, uluslararası faaliyetlerinin gelişimine yönelik temel prensipler ve yaklaşımlar geliştirmiş, gerekli kurumsal, hukuki ve personel altyapıyı oluşturmuş, dış ilişkiler altyapısını kurmuş ve federal hükümet organları ile koordinasyon mekanizmasını sağlamıştır.

Ayrıca Tataristan Cumhuriyeti'nin uluslararası faaliyetlerinin, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı ile sürekli iş birliği içinde yürütüldüğünün altını çizmek gerekir. 2001 yılında Kazan'da Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın bir temsilciliği açılmıştır. Gimatdinov, cumhuriyette Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilciliği ile devlet otoriteleri arasında yapıcı bir iş birliği tesis edildiğini belirtmektedir. Temsilci, Tataristan'da düzenlenen uluslararası resmi etkinlikler ve görüşmelere davet edilmekte, cumhuriyetin uluslararası faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde Rusya Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla destek sağlamaktadır.¹²⁹

Böylece 1990'ların başında Tataristan'ın uluslararası faaliyetlerine yönelik hukuki bir temel oluşturulmuştur. Rusya Federasyonu ile Tataristan Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri düzenleyen önemli belgelerden biri, 15 Şubat 1994 tarihli «Rusya Federasyonu ile Tataristan Cumhuriyeti arasında federal ve cumhuriyet devlet yetkilileri arasındaki yönetim konularının sınırlandırılmasına ve karşılıklı yetki devrine ilişkin» antlaşma olmuştur. Bu antlaşma, Tataristan'a Rusya Federasyonu içinde özel bir statü sağlamıştır. 1990'ların ilk yarısında Rusya'da, ulusal cumhuriyetlerle federal otorite arasındaki ilişkileri yasal olarak düzenleyen araçlar henüz oluşturulmamıştı. Tataristan, Rusya Dışişleri Bakanlığı ile koordinasyon olmaksızın kendi dış politikasını yürütüyordu. Federal hükümet, 31 Mart 1992 tarihli Federal Antlaşma ile ulusal cumhuriyetlerdeki durumu istikrara kavuşturmaya çalıştı. Antlaşma, Tataristan ve Çeçen-İnguşetya dışında 19 cumhuriyet tarafından imzalandı. Oluşan yeni durumda, Tataristan'a özel bir yaklaşım gerektiği anlaşıldı. Çözüm 1994 yılında bulundu. Antlaşma, Tataristan'a geniş bir haklar listesi sağladı: bütçe oluşturma, cumhuriyet vatandaşlığı, para politikası uygulama, vb. Antlaşmada Rusya Federasyonu'na, federal mevzuatın değiştirme, cumhuriyette federal mülkiyeti yönetme ve vergi toplama hakkı gibi cumhuriyete az sayıda etki mekanizması verildi. 1994 yılında imzalanan antlaşma, Tataristan'ın Rusya Federasyonu içindeki

¹²⁸ Akulov, "Formirovaniye modeli uçastiya subyekta RF v realizatsii vneşney politiki stranı (na primere Respubliki Tatarstan)", 223.

¹²⁹ Gimatdinov, *Mejdunarodniye svyazi regionov*, 153.

statüsünü, haklarını ve yükümlülüklerini tanımlamada önemli bir adım oldu. Bu anlaşmadan kısa bir zaman sonra 45 bölge daha federal merkezle antlaşmalar imzaladı.¹³⁰

31 Ağustos 2000'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, federal ve yerel yasaların tutarsızlığını «gecikmeli mayın» olarak nitelendirdi. 4 Temmuz 2003'te, merkez ile bölgeler arasındaki tüm antlaşmaların iki yıl içinde federal yasalarla yeniden onaylanması gerektiğini belirleyen yeni bir yasa çıkarıldı. Ekim 2005'te Tataristan Devlet Konseyi, Volga Federal Bölgesi'ndeki cumhurbaşkanlığı temsilcilğın katılımıyla hazırlanan yeni bir antlaşma taslağını onayladı. 24 Temmuz 2007'de Devlet Duması, Rusya Federasyonu ile Tataristan arasında on yıllık bir süre için görev ve yetkilerin sınırlandırılmasına ilişkin yeni bir antlaşmayı onayladı. Antlaşmaya göre Tataristan, cumhuriyetin ekonomik, çevresel, kültürel ve diğer özellikleriyle ilgili konularda federal merkezle ortak bir çözüm bulma hakkına sahipti.¹³¹ 2007 antlaşmanın süresi 11 Ağustos 2017'de sona ermiştir. Süre dolmadan önce cumhuriyetin gelecekteki statüsü konusunda müzakereler yapılmaya başlandı. Tataristan ile sözleşmeye dayalı bir ilişkiler sisteminin varlığının uygulanmasına devam etme fikri, federal hükümetin ölçülü bir reddine neden oldu. Rusya Federasyonu hükümeti, 2007 antlaşmasının tüm yasal normlarının Rusya ve Tataristan'ın mevcut mevzuatına dahil edildiğini savunmuştur. Böylece 2017'de 1994 antlaşması tarihe karıştı.¹³²

Tataristan Cumhuriyeti'nin dış dünya ile doğrudan veya dolaylı olarak temas etmeyen neredeyse hiçbir sektörü yoktur. İşletmeler, kuruluşlar ve devlet yapıları, ekonomi, bilim, kültür, eğitim ve birçok diğer alanı içeren çeşitli alanlarda yabancı ortaklarla aktif bir şekilde iş birliği yapmaktadır. Bu dış faaliyet, cumhuriyetin sosyo-ekonomik kalkınma stratejisine uyumlu bir şekilde yapılandırılmış olup, cumhuriyetin küresel ekonomiye etkili bir şekilde entegrasyonuna katkıda bulunmaktadır.

Böylece şu sonuca varmak mümkündür. Tataristan, egemenliğini ilan ettikten ve kendi anayasasını kabul ettikten sonra, o dönemde Rusya Federasyonu mevzuatıyla belirlenen yetkileri çerçevesinde uluslararası faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak zamanla Rusya mevzuatında yapılan değişiklikler, Tataristan yasalarını da etkilemiştir. Rusya Federasyonu mevzuatındaki bu değişiklikler, Federasyon subjektlerinin dış ilişkilere yönelik yaklaşımlarını birleştirmeye katkıda bulunmuştur. Günümüzde Tataristan, uluslararası ilişkilerini Rusya Federasyonu'nun bir subjekt olarak yürütmekte olup, bu

¹³⁰ Vladislav Bezmenov, "Dogovor o razgraničenii polnomočij: kak Tatarstan na tretij raz ne smog dogovoritsya s Moskvoy", *Milliard Tatar* (Erişim 20 Mart 2024).

¹³¹ "İstoriya dogovornih otnošenij Kremlya i Tatarstana", *Kommersant* (Erişim 20 Mart 2024).

¹³² Bezmenov, "Dogovor o razgraničenii polnomočij".

durum uluslararası uygulamada paradiplomasi olarak adlandırılmaktadır. Tataristan'ın tüm uluslararası ve dış ekonomik ilişkileri, federal otoritelerle koordinasyon içinde ve Rusya Federasyonu'nun yürürlükteki mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.

3.TÜRKİYE ve TATARİSTAN İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, eski SSCB topraklarında "yumuşak güç" kullanımı arttı. Diplomasi yöntemlerinden biri olan yumuşak gücü en aktif kullanan ülkelerden biri Türkiye'dir. Bu durum, bu topraklarda büyük miktarda Türk ve Müslüman'ın varlığıyla açıklanmaktadır. Türkiye, iki kutuplu çatışma döneminin sonlanması akabinde, öncelikle Türklerin yaşadığı bölgelerde, post-Sovyet alanında yeni kimlikler oluşturmaya başlamıştır. Türkiye kültürel, ekonomik, siyasi ve eğitim alanında çeşitli "entegrasyon alanları" yaratmaya başlamıştır. Türkiye'deki devlet yönetiminin ve ilgili kurumların doğrudan ve dolaylı desteğiyle, kamu kuruluşları, hemşehri dernekleri, topluluklar ve vakıflar, Müslüman BDT cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu'ndaki cumhuriyetlerdeki kamuoyuyla temas kurma ve geliştirme, ayrıca ortak program ve projeleri hayata geçirme amacıyla keskin bir şekilde aktifleşmiştir.¹³³

Böylece, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla iki kardeş halk arasındaki bağların yeniden kurulması imkânı doğdu. Türkiye ve Tataristan arasındaki diyalogun yeniden tesis edilmesi kolay olmadı. Ancak din, gelenekler ve dünya görüşlerinin ortaklığı, örfü, adet ve geleneklerdeki benzerlikler her iki kültür arasındaki ilişkilerin ana unsurları olarak bu süreci önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Günümüzde Türkiye, ekonomik alanda Tataristan'ın başlıca ortaklarından biridir. İki cumhuriyet arasındaki ekonomik iş birliği, ilişkilerinin en gelişmiş yönüdür. Bununla birlikte, kültürel bağlar da mevcuttur. Ayrıca sosyal alanda da iş birliği yürütülmektedir.

Tataristan-Türkiye iş birliği, 22 Mayıs 1995 tarihli “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Tataristan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticari-Ekonomik, Bilimsel-Teknik ve Kültürel İşbirliği Anlaşması” çerçevesinde gelişmiştir.¹³⁴ Bu anlaşmanın önsözünde belirtildiği üzere iş birliği anlaşmasının hükümetler arası bir anlaşma olduğu ve Tataristan Cumhuriyeti – Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dostane ilişkileri geliştirmeye maksadını taşıdığı özellikle de ticaret alanındaki iş birliğini güçlendirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Taraflar, dil ve ulusal kültürlerin tarihi ortaklığına dayanan kapsamlı

¹³³ Vladimir Alekseyeviç Avatkov - Azat Şamileviç Badranov, “‘Myagkaya sila’ Turtsii vo vnutrenney politike Rossii”, *Razvitye mejdunarodnih otnoşenyj: svejij vzglyad*. 27/2 (2013), 5-6.

¹³⁴ Polnomoçnoye predstavitelstvo Respubliki Tatarstan v Turetskoy Respublike (Polnomoçnoye predstavitelstvo RT v TR), “Sotrudničestvo Tatarstana i Turtsii”, (Erişim 09 Mayıs 2024).

ilişkilerin, Tataristan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti halklarının temel çıkarlarına uygun olduğunu düşünmektedirler. Taraflar, iki ülke halkları arasındaki kültürel bağları, eğitim ve bilim dahil olmak üzere daha da genişletmek istemektedirler.¹³⁵ Böylece, Türkiye ve Tataristan'ın 1995 yılında ilişkileri her alanda geliştirmek için imzalanan bu anlaşmanın önemli bir adım olduğunu söyleyebiliriz.

30 Ekim 1995 tarihinde iki cumhuriyet arasında "Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Tataristan Cumhuriyeti Devlet Konseyi Arasında İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır.¹³⁶ Tataristan-Türkiye etkileşiminin parlamentolar arası boyutu bu protokol temelinde inşa edilmiştir. Bu belge, milletvekilleri arasında doğrudan temasların artırılmasını, yasama çalışmalarıyla ilgili olumlu deneyimlerin paylaşılmasını, karşılıklı çıkarları ilgilendiren ilgili kanun metinlerinin mübadelesini, ortak danışma ve diğer iş birliği biçimlerinin yürütülmesini öngörmektedir.¹³⁷

3.1. Ekonomik İlişkiler

Daha önce de belirtildiği gibi, Tataristan'ın siyasi statüsü, Tataristan'ın diğer devletlerle siyasi, diplomatik ve askeri ilişkiler kurmasını engellemektedir. Ancak kendisine verilen yetkiler çerçevesinde Tataristan, uluslararası ekonomik ilişkiler geliştirme hakkına sahiptir. Bu bağlamda, Tataristan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, en gelişmiş iş birliği alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Yirminci yüzyılın son on yılı, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte "egemenliklerin geçit töreni" olarak adlandırılan bir olguyu beraberinde getirdi. Bu sürecin önemli aktörlerinden biri de, 30 Aralık 1990'da devlet egemenliği beyannamesini kabul eden ve ardından 21 Mart 1992'de bu konuda bir referandum düzenleyen Tataristan Cumhuriyeti'di. Bu gelişmeler, cumhuriyeti diğer devletlerle ilişkiler kurma fırsatı ile karşı karşıya bıraktı. Tataristan'a ilgi gösteren ilk yabancı devletlerden biri de Türkiye oldu. Kazan ve Ankara arasında var olan ulusal ve dini yakınlık, iki ülke arasındaki yakınlaşmayı kolaylaştırdı.

¹³⁵ Soglaşeniye mejdu pravitelstvom Respubliki Tatarstan i pravitelstvom Turetskoy Respubliki o torgovo-ekonomičeskom, naučno-tehničeskom i kulturnom sotrudničestve ot 22 maya 1995 g. (Soglaşeniye mejdu pravitelstvom Respubliki Tatarstan i pravitelstvom Turetskoy Respubliki), Pravitelstvo Respubliki Tatarstan i Pravitelstvo Turetskoy Respubliki (1995), 1.

¹³⁶ Gosudarstvennıy Sovet Respubliki Tatarstan (Gosudarstvennıy Sovet), "Mejdunarodnaya deyatelnost", (Erişim 11 Mayıs 2024).

¹³⁷ Personalnyy sayt Muhametşina Farida Hayrulloviça (Personalnyy sayt Muhametşina), "Novosti. Deputatı Velikogo Natsionalnogo Sobraniya Turetskoy Respubliki i Gosudarstvennogo Soveta Respubliki Tatarstan podpisali Memorandum o rasshirenii sotrudničestva", (Erişim 11 Mayıs 2024).

Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben ve Rusya Federasyonu'nun kuruluşundan önceki ilk yıllarda, federal düzeyde yasal düzenleme bulunmamaktaydı. Tataristan Cumhuriyeti'nin egemenlik beyannamesini ilan etmesinden sonraki ilk aylarda, Türkiye Cumhuriyeti Tataristan Cumhuriyeti'ne ilgi göstermeye başlamıştır. Bilindiği üzere, 1990 yılının sonunda, 29-31 Aralık tarihleri arasında İslam Kalkınma Bankası – İKB (İsDB - Islamic Development Bank) ve "El-İğasa" Komitesi'nin (Suudi Arabistan ve Türkiye) birleşik misyon heyeti Tataristan Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiştir. Heyet, Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın kardeşi İKB Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Doktor Korkut Özal başkanlığında, Tataristan Cumhuriyeti'nin başkentindeki ve Zelenodolsk şehrindeki camileri ziyaret etmiştir. 30 Aralık'ta Suudi Arabistan, Ürdün ve Türkiye'den gelen heyeti, Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı M. G. Sabirov kabul etmiştir. Görüşme sırasında Sabirov, Tataristan'ın kısa bir süre önce Türkiye ile karşılıklı fayda sağlayan ilişkiler kurduğunu ifade etmiştir.¹³⁸ 1991 yılı Temmuz ayı sonunda ise Tataristan Cumhuriyeti Hükümeti'nden bir heyet, Başbakan Yardımcısı M. H. Hasanov başkanlığında, "Degere" firmasının daveti üzerine Türkiye Cumhuriyeti'ne resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaretin amacı; bilim, eğitim, kültür, sağlık ve basın alanlarında iş birliğini geliştirmektir.¹³⁹

Ekim 1992'de, Tataristan Cumhuriyeti Başkanı M. Ş. Şaymiyev'in Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk resmi yurt dışı ziyaretini gerçekleştirdi. Ziyaret sırasında Tataristan Cumhurbaşkanı, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Suleyman Demirel ile görüştü.¹⁴⁰ Ancak Dış İlişkiler Dairesi eski müdürü T. Y. Akulov'un söylediğine göre, 1991 yılında Tataristan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Türkiye'nin de aralarında olduğu birkaç ülkeye ziyaret gerçekleştirdi. Ayrıca Türkiye'nin de aralarında bulunduğu farklı ülkelere hükümet heyetleri tarafından seyahatler düzenlendi. Bu seyahatler sırasında hükümetlerarası anlaşmalar imzalandı.¹⁴¹ Rusya Federasyonu'nda federasyon subjektlerin dış bağların düzenleyen federal mevzuatın ve Tataristan ile Rusya arasında bir anlaşmanın henüz bulunmadığı bir dönemde, Tataristan ve Türkiye karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Bu süreçte, mevcut koşullar çerçevesinde ekonomik, kültürel ve

¹³⁸ "Tatarstan kunakları", *Kazan Utları* 819/1 (1991), 190.

¹³⁹ "Törkiyede - Tatarstan delegatsiyese", *Kazan Utları* 826/8 (1991), 188.

¹⁴⁰ Rustem Asgatoviç Nigamatzyanov, "Torgovo-Ekonomičeskiye Otnoşeniya Mejdu Tatarstanom İ Turtsiyey Na Rubeje XX-XXI Vv.", *Oteçestvennaya osmanistika i turkologiya: itogi i perspektivi*, ed. Ramil Mirgasimoviç Valeyev vd. (Kazan: Intelpress+, 2009), 200-201.

¹⁴¹ Akulov, "Mejdunarodniye svyazi RT", (Erişim 13 Mart 2024).

eğitim alanlarında iş birliğinin temelleri atılmış ve bu iş birliği, taraflar arasındaki ilişkilerin sağlam bir zemine oturmasına katkı sağlamıştır.

Tataristan ile Türkiye arasındaki en gelişmiş ilişki, ekonomik alanda yaşanmaktadır. Tataristan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinde en önemli adım, 22 Mayıs 1995 tarihinde imzalanan Tataristan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında Ticari-Ekonomik, Bilimsel-Teknik ve Kültürel İşbirliği Anlaşması'dır. Bu anlaşmada taraflar, geleneksel ticari-ekonomik, bilimsel-teknik ve kültürel bağların yanı sıra Tataristan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayi ve üretim potansiyelinin geliştirilmesinin önemini kabul etmişlerdir.¹⁴² Anlaşmada, yakıt-enerji, maden, hafif sanayi ve tarımsal sanayi de dahil olmak üzere, sanayi, tarım üretimi, inşaat ve inşaat hizmetleri, mal ve hizmet ticareti, ulaşım ve ulaşım hizmetleri, personel hazırlığı ve eğitim, turizm gibi temel iş birliği alanları belirlenmiştir. Taraflar, bu alanların geliştirilmesi amacıyla üretim ve sanayi alanlarında iş birliği, yatırım alanında iş birliği, turizm alanında iş birliği, karma sermayeli ortak işletmelerin ve kuruluşların kurulması, teknik ve danışmanlık hizmetlerinin karşılıklı olarak sağlanması, fuar ve sergilerin düzenlenmesi için ortak eylemler ve imzalanan anlaşmanın uygulanmasını sağlayan diğer karşılıklı olarak kabul edilen iş birliği türleri konusunda anlaşmaya varmışlardır.¹⁴³ Anlaşmanın 3. maddesine göre, taraflar arasındaki ticari-ekonomik iş birliği, Tataristan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yürürlükte olan mevzuat normlarına uyulması koşuluyla, devlet organları, ilgili kuruluşlar ve işletmeler arasında doğrudan sözleşme imzalanması yoluyla, piyasa ilişkilerinin gelişimi dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir.¹⁴⁴

Böylece imzalan bu anlaşma Türkiye ile Tataristan arasındaki dış ticaret ve dış ekonomik ilişkilerin gelişmesi için uygun bir başlangıç koşulu yaratmak ve ilişkilerin tekelleşmesini ortadan kaldırarak çok daha fazla katılımcıya iş birliği yapmasını sağlamak amacıyla resmi bir temel oluşturmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, Tataristan'ın önde gelen dış ortaklarından biridir. Tataristan-Türkiye iş birliği, 22 Mayıs 1995 tarihli Ticari, Ekonomik, Bilimsel, Teknik ve Kültürel İşbirliği Anlaşması çerçevesinde gelişmektedir. Tataristan'ın egemenlik ilanı, Türkiye ile serbest ticaret imkânı sağlamıştır. Tataristan Devlet Egemenliği Beyannamesi, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde gerçekleşen demokratikleşme ve reform hareketlerinin bir

¹⁴² Soglaşeniye mejdu pravitelstvom Respubliki Tatarstan i pravitelstvom Turetskoy Respubliki, 1.

¹⁴³ Soglaşeniye mejdu pravitelstvom Respubliki Tatarstan i pravitelstvom Turetskoy Respubliki, md. 2.

¹⁴⁴ Soglaşeniye mejdu pravitelstvom Respubliki Tatarstan i pravitelstvom Turetskoy Respubliki, md. 3.

yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bu beyanname, Tataristan'ın federasyon içindeki yetki alanını genişletmiş ve cumhuriyetin ekonomik alanlarda kayda değer bir özerklik kazanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, yabancı devletlerle doğrudan ticari ilişkiler kurma imkanı da elde edilmiştir. Bu gelişme, Türkiye'nin kendi topraklarında en büyük petrol rafinerisine sahip Tataristan ile doğrudan bir anlaşma imzalamasına olanak tanımıştır.

3.1.1. Ticaret İlişkileri

Türkiye-Tataristan ticari-ekonomik ilişkilerinin temelleri, Tataristan'ın egemenliğini kazanmasıyla dış ekonomik ilişkilerini geliştirme fırsatı bulduğu 1992 yılında atılmıştır. Aynı yıl, Tataristan'ın ilk Cumhurbaşkanı Mintimer Şaymiyev, Ankara'ya bir iş ziyareti gerçekleştirerek Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile ekonomik iş birliği konusunda bir anlaşma imzalamıştır.¹⁴⁵ 1995 yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Tataristan Cumhuriyeti, ticaret, ekonomik, teknik ve kültürel iş birliği alanlarında hükümetlerarası bir anlaşma imzalayarak bu alanlardaki ilişkilerin daha da gelişmesi için önemli bir adım attılar. Bu gelişme, 1996 yılında Kazan'da Türkiye Başkonsolosluğunun açılması¹⁴⁶ ve 1997 yılında Tataristan'ın İstanbul'da Tam Yetkili Temsilciliğini açmasıyla¹⁴⁷ büyük ölçüde kolaylaştırılmıştır. Daha sonra 1999 yılında Türkiye'de Tataristan Cumhuriyeti'nin Tam Yetkili Temsilciliği himayesinde Tataristan Ticaret Evi açılmıştır. Tataristan Ticaret Evi, iki cumhuriyet arasındaki ticareti geliştirmeyi ve genişletmeyi hedeflemektedir. Bu gelişmeler, Türkiye ve Tataristan arasındaki ekonomik bağların güçlenmesine olumlu bir şekilde yansımıştır.

Fethi Ahmet Gel, 1998 yılında yaptığı çalışmasında, Türkiye ile Tataristan ekonomilerini üretim yapıları, ihracat potansiyelleri ve ithal etmek istedikleri mallar açısından karşılaştırmalı bir analiz yaparak, bu iki ülkenin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'nin Tataristan'a uluslararası düzeyde rekabet edebilen mallar ihraç ettiğini ve bu bölgeden ihtiyaç duyduğu endüstriyel hammaddelerin yanı sıra ham petrol ve doğal gazı ithal ettiğini iddia etmektedir.¹⁴⁸ Günümüzde Tataristan ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerde, karşılıklı tamamlayıcılık önemli bir rol

¹⁴⁵ Gosudarstvenniy Sovetnik Respubliki Tatarstan (Gosudarstvenniy Sovetnik RT), “Turtsiya – veduçşiy vneşnetorgoviy partner Tatarstana”, (Erişim 11 Mayıs 2024).

¹⁴⁶ Türkiye Cumhuriyeti Kazan Başkonsolosluğu (T.C. Kazan Başkonsolosluğu), “Başkonsolosluk”, (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁴⁷ Polnomoçnoye predstaviteľstvo Respubliki Tatarstan v Turetskoy Respublike (Polnomoçnoye predstaviteľstvo RT v TR), “O predstaviteľstve”, (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁴⁸ Fethi Ahmet Gel, *Tataristan'ın Ekonomik Yapısı Ve Türkiye İle İlişkileri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lizans Tezi, 1998), 43.

oynamaktadır. Tataristan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği ürünler arasında petrol ve petrol ürünleri, sentetik kauçuk, plastik ürünler, organik ve inorganik kimyasallar, sentetik deterjanlar, polimer malzemeler, ahşap ürünler (kontrplak, kereste), demir ürünleri, ilaç ürünleri, mekanik ekipmanlar, taşıtlar ve diğerleri yer almaktadır. Türkiye'den ithal edilen ürünler ise taşıtlar, mekanik ve elektrikli ekipmanlar, demir ve değersiz metallerden yapılmış ürünler, plastik, kürk, deri ve cam, mobilya, kauçuk, zemin kaplamaları, ilaç ürünleri ve diğer çeşitli malları kapsamaktadır.¹⁴⁹

1990'lı yıllarda Tataristan Cumhuriyeti'nin en önemli dış ticaret ortağı Türkiye olmuştur. Türkiye, Tataristan ile hükümetler arası anlaşma imzalayan ve bilimsel, kültürel ve ticari-ekonomik alanlarda aktif olarak iş birliği yapan ilk uzak dış ülkelerden biri olmuştur.¹⁵⁰ Bu süreçte, Türk işadamı Ertuğrul Değer önemli bir rol oynamıştır. Ertuğrul Değer, Türkiye yönetim kademeleriyle yakın ilişkiler içerisindeydi ve 1989-1993 yılları arasında görevde olan Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile 1991-1993 yılları arasında Başbakan ve 1993-2000 yılları arasında Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel'i yakından tanıyordu. Değer, sahip olduğu bağlantılar aracılığıyla Aralık 1991'de Tataristan Başbakanı Muhammet Sabirov'un Türkiye'ye resmi bir ziyaretini düzenledi. Bu ziyaret sırasında Türkiye ile Tataristan arasındaki ilişkiler hakkında bir protokol imzalandı ve Ertuğrul Değer'in başkanlığını yaptığı "Taturos" adlı Tataristan-Türkiye-Rusya ortak girişiminin kurulması konusunda anlaşmaya varıldı.¹⁵¹

Böylece 1991 yılında, fiilen Tataristan'ın Türkiye'deki ticaret temsilciliği rolünü üstlenen "Taturos" adlı ortak Tataristan-Rusya-Türkiye girişimi kurulmuştur. Yüzde 40'ı Türk yatırımcılara ait olan bu şirket, bir yılda 150 milyon dolarlık bir kâr elde etti. Tataristan, şirket aracılığıyla 1 milyon ton petrol satışı gerçekleştirerek karşılığında Türkiye'den şeker, sebze, meyve, pirinç ve çay gibi gıda ürünleri ile 100 otobüs satın aldı.¹⁵² "Taturos" firması, Tataristan-Türkiye ticari ilişkilerinin gelişimine olumlu katkılar sağlasa da, faaliyetleri bazı olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. Firmanın, Türk şirketlerinin Tataristan pazarına bağımsız bir şekilde girişini engellemesi ve Tataristan-Türkiye ticari ilişkilerinin neredeyse tamamen tek bir firmanın faaliyetlerine bağlanması, ticaretin durgunlaşmasına yol açmıştır. 1997 yılında "Taturos" firması, faaliyetlerine fiilen son

¹⁴⁹ Polnomoçnoye predstaviteľstvo RT v TR, "Sotrudničestvo Tatarstana i Turtsii"

¹⁵⁰ Galiyev, *Vneşneekonomičeskiye svyazi Respubliki Tatarstan v 1990-e gg.*, 16.

¹⁵¹ Rais Ravkatoviç Suleymanov, "Vliyanie Turtsii v Tatarstane: faktor 'myagkoy sily'", *Musulmanskiy mir* 1/1 (03.2016), 7-8.

¹⁵² Gel, *Tataristan'ın Ekonomik Yapısı Ve Türkiye İle İlişkileri*, 49-50.

vermiştir.¹⁵³ “Taturos”un beş yıllık faaliyet süresi boyunca Tataristan’dan 3,5 milyon ton petrol ve petrol ürünü çıkarılmış ve bu ürünler Türkiye’ye değil, üçüncü ülkelere satılmıştır. 1997 yılında Tataristan Devlet Başkanı Mintimer Şaymiyev, 23 milyon dolarlık ödemeyi yapmayan Ertuğrul Değer hakkında şikayette bulunarak Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e yazılı olarak başvuruda bulunmak zorunda kaldı. Türkiye Cumhurbaşkanı, ekonomik aktörlerin anlaşmazlığına müdahale etmedi ve 4 Kasım 1997 tarihinde ikinci İstanbul Mahkemesi tarafından açılan davada Ertuğrul Değer beraatine karar verildi.¹⁵⁴

1997 yılının ortalarında Tataristan-Türkiye iş birliği programlarının uygulanması görevi “Tatintrade” adlı yeni bir ortak girişime devredildi. Ancak bu şirketin faaliyetleri de Tataristan Cumhuriyeti ve şirketlerinin ekonomik çıkarları açısından yüksek bir verimlilik göstermedi. Sonuç olarak Tataristan Cumhuriyeti’nin “Taturos” ve “Tatintrade” ortak girişimlerinden çekilmesi kararı alındı.¹⁵⁵

Tataristan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişiminde bir sonraki önemli adım, “Taturos” şirketiyle yaşanan başarısız deneyimin ardından Tataristan Cumhuriyeti’nin Türkiye’deki Yetkili Temsilciliği ve ona bağlı Ticaret Evi’nin açılması oldu. Temsilcilik, Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerin ve iletişimin sağlanması için Tataristan Cumhuriyeti’nin sürekli olarak faaliyet gösteren bir organıdır. Temsilciliğin amacı, taraflar arasındaki ilişkilerin, bağların ve iletişimin kurulmasına, geliştirilmesine ve genişletilmesine yardımcı olmaktır. Görevleri şunlardır: Rusya Federasyonu’nun yetki alanına girmeyen ticaret, finansal-kredi faaliyetleri, yatırımlar, bilimsel ve kültürel ilişkiler, değişimler, uluslararası turizm ve diğer ekonomik ve insani faaliyetler konusunda Tataristan Cumhuriyeti’nin çıkarlarını temsil etmek; Tataristan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti’ndeki tüzel kişilere yukarıda belirtilen alanlarda yardımcı olmaktır.¹⁵⁶

Temsilciliğin kuruluşundan bu yana önemli bir çalışma gerçekleştirildi. 1998 yılında Temsilcilik, Tataristan Cumhuriyeti şirketleri ile Türkiye şirketleri arasında ortak yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi alanında doğrudan bağlantılar kurmaya odaklandı. Temmuz 1999’da Temsilcilik, doğrudan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yollarını belirlemek amacıyla, Tataristan Cumhuriyeti Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanı başkanlığında Tataristan Cumhuriyeti heyetinin Türkiye’ye yaptığı bir ziyaretini organize

¹⁵³ Galiyev, *Vneşneekonomičeskiye svyazi Respubliki Tatarstan v 1990-e gg.*, 16-17.

¹⁵⁴ “Taturos i Ertürk Deger vişli suhimi iz vodi”, *BİZNESS Online* (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁵⁵ S. L. Logunova, “Ekonomičeskoye sotrudničestvo Turtsii s Respublikoy Tatarstan”, *Vostokovedniy sbornik* 4 (2002), 114.

¹⁵⁶ Polnomočnoye predstavitelstvo RT v TR, “O predstavitelstve”

etti. Türk Sanayi ve Ticaret Bakanı ile Türkiye Dış Ticaret Bakanı ile Tataristan ürünlerinin ihracatının geliştirilmesi ve Tataristan'a Türk yatırımlarının canlandırılması konusunda görüşmeler yapıldı. Ayrıca Ege Serbest Bölgesi yönetimiyle de, Tataristan Cumhuriyeti şirketlerinin ürünlerinin Türkiye ve bölge ülkelerine tanıtımı için bölgenin olanaklarının kullanımı hakkında görüşmeler yapıldı. Ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi için en umut vadeden alanın Tataristan'ın petrokimya kompleksindeki şirketlerin ürünlerinin ihracatı olduğu kabul edildi. Tataristan'ın petrokimya ürünlerini üretimlerinde kullanan büyük Türk şirketlerinin yönetimiyle yapılan görüşmelerin sonucunda Pirelli, Good Year, Bridgestone, Petlas gibi şirketlerin lastik fabrikalarına kauçuk ve Turk Henkel şirketinin fabrikalarına neonol gibi ürünlerin, "Nijnekamskneftehim" Anonim Ortaklığının ürünlerinin düzenli olarak tedarik edilmesi sağlandı.¹⁵⁷

Araştırmacı L. Legasova çalışmasında Tataristan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin yayınlanmamış verilerinden değerleri aktararak Tataristan ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin kapsamının, seviyesinin ve niteliğinin ilk on yılda değişken bir dinamiğe sahip olduğunu gözlemlemektedir.

Örneğin, 1993 yılında Türkiye ile ticaret hacmi en yüksek seviye olan 116.279.000 ABD Doları ulaşmıştır, 1995 yılında Türkiye ile ticaret hacmi 1994 yılına göre yarıya inmiş ve 1996 ile 2000 yılları arasında istikrarlı bir şekilde azalmaya devam etmiştir. Böylece Türkiye 1995 yılında Tataristan'ın ortak ülkeleri sıralamasında beşinci sıradan 2000 yılında yirmi dördüncü sıraya düştü. Legasova, 1996 yılında Türkiye'ye ihracat 26.474.500 ABD Doları (toplam ihracatın% 1,5'i) olduğunu yazmaktadır. Türkiye'den ithalat hacmi 16.404.400 ABD Doları (toplam ithalatın% 2,74'ü), dış ticaret hacmi ise 42.883.900 ABD Doları (39 dış ticaret operasyonunun% 1,82'si) olarak gerçekleşti. 2000 yılında tüm rakamlar ciddi şekilde farklıydı: ihracat 5.511.000 ABD Dolarıydı (toplam değerinin% 0,2'si), ithalat 2.538.000 ABD Dolarıydı (toplam değerinin% 0,7'si), dış ticaret işlemleri 8.049.000 ABD Doları (toplam değerinin% 0,25'i) olarak gerçekleşti. 1999 rakamlarına göre, Tataristan'dan Türkiye'ye ihracat 2000 yılında 1,4 kat arttı, ithalat 1,7 kat azaldı ve toplam ticaret hacmi 1,7 kat azaldı. Tataristan'ın Türkiye'ye ihracat yapısında, kimya ve petrokimya endüstrilerinin ürünleri en büyük ağırlığındadır. Ancak yazar, 1997 ve 2000 yıllarında Türkiye'ye petrol ve petrol ürünlerinin ihracatının yapılmadığını ve bunun Tatars'ın olayından kaynaklandığını düşünmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Logunova, "Ekonomičeskoye sotrudničestvo Turtsii s Respublikoy Tatarstan", 116-117.

¹⁵⁸ Landysh Legasova, *Türkiye-Rusya Ticareti Ve Ticarette Tataristan'ın Rolü* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 38-39.

Yukarıda verilen bilgiler tahmini değerler olarak hesaplanıp aşağıdaki tabloda yeniden verilmiştir:

Tablo 1. Tataristan ve Türkiye Arasındaki Ticari İlişkiler (1993-2000)

Yıllar	İhracat (ABD Doları)	İthalat (ABD Doları)	Dış Ticaret Hacmi (ABD Doları)
1993	116,279,000	-	-
1994	80,000,000	-	196,279,000
1995	26,474,500	16,404,400	42,883,900
1996	26,474,500	16,404,400	42,883,900
1999	7,850,000	4,300,000	12,150,000
2000	5,511,000	2,538,000	8,049,000

2000 yılında 1999 yılına kıyasla ihracattaki artış, Türkiye’ye otomobil lastiği ihracatındandaki artış ile temizlik ürünlerinin 2,6 kat artması ve orman ürünlerinin 7,5 kat artmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁹ Tataristan’ın işletmeleri arasında Türkiye ile ilişkilerde en aktif olanlardan biri «Nijnekamskneftekim» üretim birliğidir. Türk Henkel fabrikasında neonol ve sterol, monoetilen glikol ve polyesterini diğer Türk işletmelerine satıyor. 2000 yılında Nijnekamskneftekhim, İzmir’in 69. Uluslararası Sanayi Fuarı’na katıldı. Kazan Helikopter Fabrikası Kamu Anonim Şirketi, helikopterleri ve yedek parçalarını Türkiye Cumhuriyeti Sağlık ve Orman Bakanlığı’na sattı.¹⁶⁰

Songül Bektaşoğlu ve A. Oya Benli Özbaş’ın “Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti Perakende Sektörü Yerinde Pazar Araştırması” çalışmasında, T.C. Kazan Ticaret Ataşeliği’nden 2001-2011 yılları arasında elde edilen veriler sunulmaktadır. Bu verilere göre, toplam ticaret hacmi 2008 yılına kadar hızla artmış ve 2.948 milyon dolara ulaşmıştır. Araştırmacılar, çalışmalarında Türkiye’nin Tataristan’a ihracatının kesin olarak belirlenmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bunun nedeni, bölgeye gönderilen malların Rusya Federasyonu’nun diğer kuruluşlarındaki gümrük ofisleri aracılığıyla da ithal ediliyor olmasıdır. Tabloda gösterilen veriler sadece Tataristan Gümrükleri aracılığıyla yapılan ticareti yansıtmaktadır. Ülkenin diğer gümrük makamları aracılığıyla yapılan ithalat da göz önüne alındığında, Türkiye’nin bölgeye ihracatının yaklaşık 400 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶¹

¹⁵⁹ Legasova, *Türkiye-Rusya Ticareti Ve Ticarete Tataristan’ın Rolü*, 39.

¹⁶⁰ Legasova, *Türkiye-Rusya Ticareti Ve Ticarete Tataristan’ın Rolü*, 40.

¹⁶¹ Songül Bektaşoğlu - A. Oya Benli Özbaş, *Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti Perakende Sektörü Yerinde Pazar Araştırması* (T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, 2012), 23.

İkili dış ticaret verilerini analiz eden Legasova, Türkiye'nin Tataristan Cumhuriyeti'nin önemli bir ticaret ortağı olduğunu ve stratejik bir ortak olarak tanımlamaktadır.¹⁶² Yazar, ikili dış ticaretin önemli bir kısmının Tataristan'dan Türkiye'ye ham petrol ihracatının yanı sıra Türkiye'den Tataristan'a otomotiv aksamaları ve parçaları ihracatı olduğunu belirtmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Kazan Ticaret Ataşeliği tarafından hazırlanan ihracat verilerine dayanan yazar, yaptığı çalışmada, 2013 yılında Türkiye'den Tataristan'a ihraç edilen 303 milyon doların yüzde 52,3'ünün 158 milyon dolarlık otomotiv aksamaları ve parçaları olduğunu belirtmektedir. Tataristan'da üretilen Ford ve Kamaz marka otomobiller (kamyonlar) Türkiye'nin otomotiv aksamaları ve parçaları bölgesine ihracatını geliştirmiştir. Ayrıca yazar bu yıllarda Kamaz'ın Türkiye tedarikçileriyle iş birliğini geliştirme eğilimi gösterdiğini değırlendirmektedir. Tataristan'dan Türkiye'ye ithal edilen hazır giyim ürünleri, taze meyveler, sebzeler ve Tataristan dışındaki gümrükler aracılığıyla ithal edilen diğer mallar dikkate alınarak yaklaşık 500 milyon dolar değeriinde olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶³ 2013 yılı ithalat verilerini analiz eden araştırmacı, ham petrol ithalatının 2013 yılında azaldığını ve bunu TÜPRAŞ'ın tüketimdeki azalmasına bağlamaktadır. Toplamda Türkiye, Tataristan'dan 357 milyon dolar, 2012'den bu yana neredeyse 2 kat daha az ithal etti. Ham petrol ithalatı, gerçekleşen ithalatın yüzde 45'ini oluşturuyor. Tataristan'da Türk ithalatının bir diğer kısmı kauçuk, plastikler ve bunların ürünleri, petrokimya ürünleri olan organik ve inorganik kimyasal ürünler ve deterjanlardan oluşmaktadır.¹⁶⁴

Türkiye'deki Tataristan Tam Yetkili Temsilciliğinin 2020 yılında yayınladığı verilere dayanarak, Türkiye ile Tataristan arasındaki toplam dış ticaret cirosunun 2015'ten itibaren keskin bir şekilde azalmaya başladığı ve 2016 yılına kadar 2014'ten 2 kat daha az olan 215 milyon ABD dolarına düştüğü belirtilebilir. Bununla birlikte, 2017'den itibaren rakamlar artmaya başladı ve 2019 yılına kadar 481 milyon dolara ulaştı.¹⁶⁵

2010-2021 yılları arasında yayınlanan Volga Gümrük İdaresi verilerine göre, Tataristan'ın ithalat ve ihracatında en önemli payın uzak dış ülkelerde olduğu söylenebilir.¹⁶⁶

¹⁶² Legasova, *Türkiye-Rusya Ticareti Ve Ticarete Tataristan'ın Rolü*, 50.

¹⁶³ Legasova, *Türkiye-Rusya Ticareti Ve Ticarete Tataristan'ın Rolü*, 51-52.

¹⁶⁴ Legasova, *Türkiye-Rusya Ticareti Ve Ticarete Tataristan'ın Rolü*, 52.

¹⁶⁵ Polnomoçnoye predstaviteľstvo RT v TR, "Sotrudničestvo Tatarstana i Turtsii"

¹⁶⁶ Privolojskoye Tamjennoye Upravleniye (Privolojskoye TU), *Vneşnyaya torgovlya subektov RF PFO Respublika Tatarstan*, (10 Mart 2022).

Tablo 2. Volga Gümrük İdaresi

Yıllar	Uzak dış ülkelerle yapılan ithalatın payı	Türkiye’den yapılan ithalatın payı	Uzak dış ülkelerle yapılan ihracatın payı	Türkiye’ye yapılan ihracatın payı
2010	92,2%	3,9%	93,8%	9,6%
2011	89,4%	7,8%	96,2%	2,8%
2012	87,1%	6,1%	95,9%	3,6%
2013	86,7%	6,2%	96,6%	1,7%
2014	88,7%	>1,7%	97,1%	>1,5%
2015	92,2%	5,3%	95,8%	2,1%
2016	91,0%	3,9%	87,0%	>1,6%
2017	90,7%	4,1%	86,7%	>1,1%
2018	91,2%	5,0%	86,9%	>1,1%
2019	89,3%	6,6%	85,1%	2,2%
2020	92,2%	6,0%	79,9%	1,6%
2021	93,7%	6,2%	85,3%	1,8%

Türkiye’ye yapılan ihracatın en yüksek oranı 2010 yılında %9,6 olarak gerçekleşti. Sonraki yıllarda bu oran oldukça düştü, 2011 yılında neredeyse 3,5 kat azalarak %2,8’e geriledi. 2012 yılında %3,6’ya yükseldi ancak sonrasında %2’nin altında kaldı, bazı yıllarda ise %1’in bile altına düştü.

İthalat oranlarına baktığımızda ise artış görünmektedir. 2010 yılında Türkiye’den yapılan ithalat %3,9 iken, sonraki yıl %7,8’e yükseldi. Sonraki 2 yılda oran yaklaşık %6’ya düşse de, 2014 yılında %1,7’nin altına düşerek en düşük seviyesine ulaştı. Ancak sonraki yıl %5,3’e yükseldi. 2015’ten sonra yine bir düşüş yaşandı, fakat 2018’den itibaren oran artış göstererek %6-7 civarında durdu.

RBC iş gazetesinin 2019 yılı verilerine göre, Tataristan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 480 milyon dolardı. 2020 yılında bu rakam 360 milyon dolara düştü, ancak 2021 yılında 560 milyon dolara yükseldi. 2022 yılında ticaret hacmi 1,2 milyar dolara ulaştı. Geçen yıl 2023’te Türkiye ile Tataristan arasındaki ticaret hacmi en yüksek seviyesine ulaşarak 2,9 milyar dolar oldu.¹⁶⁷ Yani Türkiye ile Tataristan arasındaki ticaret ilişkileri, ilişkilerini etkileyen bazı krizlere rağmen, önceki oranlarını hızla yeniden ulaştı ve daha da yukarılara çıktı. Son yıllarda elde edilen değerler, ticaret alanında ekonomik ilişkilerin geliştiğini ve gelişmeye devam ettiğini, giderek daha fazla başarıya ulaştığını açıkça göstermektedir.

¹⁶⁷ “Turetskiye kompanii investirovali v ekonomiku Tatarstana poryadka \$2 mlrd”, RBK (Erişim 10 Ağustos 2024).

2015 yılında yaşanan uçak kazasının ardından Rusya, ithalat ve ihracatı azaltıcı ekonomik yaptırımlar uyguladı.¹⁶⁸ Bu durum, Türkiye ile Tataristan arasındaki ilişkileri olumsuz şekilde etkiledi. Ancak Tataristan, bu zorlu dönemde iki ülke arasındaki ekonomik bağları korumak için önemli adımlar attı. Tataristan yetkilileri, kriz sonrası dönemde Türkiye ve Rusya yetkilileriyle görüşerek yaptırımların olumsuz etkilerini en aza indirmek ve ilişkilerin normalleşmesi için çaba gösterdiler. Türkiye ile Tataristan arasındaki 20 yılı aşkın süredir devam eden güçlü ilişkiler, bu süreçte önemli bir rol oynadı. Tataristan Cumhurbaşkanı Rustam Minnihanov, ekonomik göstergelerin korunması ve iş birliğinin devamlılığı için yoğun çaba sarf etti. Tataristan, mevcut Türk yatırımlarını korumayı önceliklendirdi. Rusya’da faaliyet gösteren 400 Türk şirketinde çalışan Türk personelinin iş güvenliğinin sağlanması için çaba gösterildi. Ancak yeni yatırımların hayata geçirilmesi, yaptırımların gölgesinde kaldı.¹⁶⁹

3.1.2. Yatırım İş Birliği

Tataristan ve Türkiye arasındaki ekonomik iş birliğinde önemli bir konu yatırım iş birliğidir. Tataristan, yatırım çekme konusunda önemli bir başarıya sahiptir. Yatırım cazibesini artırmak amacıyla 2011 yılında Tataristan Cumhuriyeti Yatırım Geliştirme Ajansı kurulmuştur.¹⁷⁰ Ancak Tataristan, ajans kurulmadan önce de yatırım çekmede başarılı olmuştur. 1999 yılında Türk yatırımları 226 bin dolardı.¹⁷¹

Ekonomi bilimleri alanında çalışmalar yapan Liliya Şarifzyanova Gimadiyeva tarafından sunulan tabloya göre, 2010 yılında Tataristan’a toplam 4.149.679.100 ABD Doları yatırım çekilmiş ve bunun 2.155.300 ABD Doları Türkiye’den gelmiştir. Ancak sonraki yıllarda Türkiye’den gelen yatırım miktarı artış göstermiştir. 2011 yılında toplam 856.836.600 ABD Doları yatırım çekilirken, Türkiye’den gelen yatırım 11.420.800 ABD Dolarıydı. 2012 yılında ise toplam 735.608.600 ABD Doları yatırım çekildi, Türkiye’den gelen yatırım ise 132.448.200 ABD Dolarıydı.¹⁷² 2013 yılında Türkiye, toplam 893.863.000

¹⁶⁸ 24 Kasım 2015 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri, Türkiye - Suriye sınırı yakınlarında uçan bir Rus Su-24 bombardıman uçağını F-16C savaşı uçağıyla düşürdü. Bkz. https://www.gazeta.ru/politics/2017/11/24_a_11001296.shtml

¹⁶⁹ “Tatarstan ne hočet rvat otnoşeniya s Turtsiyey”, *Nastoyaşçeye Vremya* (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁷⁰ Agentstvo Investitsionnogo Razvitiya Respubliki Tatarstan (AİR RT), “Ob agenstve” (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁷¹ Svetlana Leonidovna Volkova, “Ekonomičeskiye Otnoşeniya Turtsii S Nekotorimi Regionami Rossii (Svernıy Kavkaz, Povoljye, Ural)”, *Rossiya i mir v novom veke* 3 (2006), 60.

¹⁷² Liliya Şarifzyanovna Gimadiyeva, “Dinamika İ Perspektivı İspolzovaniya Pryamıh İnostrannıh Investitsiy V Ekonomike Regiona (Na Primere Respubliki Tatarstan)”, *Nauçnyy jurnal KubGAU* 1/115 (2016), 6.

ABD Dolarlık yatırımın %24'ünü oluşturan 218.604.700 ABD Dolarlık yatırımla Tataristan'a en fazla yabancı yatırım yapan ülke oldu.

Tataristan'da 70'den fazla ortak girişim faaliyet göstermektedir. Bunun yanı sıra Cumhuriyet topraklarında yaklaşık 20 Türk şirketinin temsilcilik ve şubesi bulunmaktadır.¹⁷³

Tataristan Cumhuriyeti, "Alabuga" Endüstriyel-Üretim Tipi Özel Ekonomik Bölgesi, "Himgrad" Teknokent, sanayi parkları, teknoparklar, iş geliştirme merkezleri ve faaliyet türlerine, gerçekleştirilen fonksiyonların niteliğine ve hacmine, sunulan hizmetlere ve yenilikçi faaliyetlerin desteklenme biçimlerine göre farklılık gösteren kalkınma finans kurumları gibi çeşitli yatırım alanlarına sahip bir bölgedir.

Tataristan'ın dış ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde, Tataristan'ın Alabuga şehrinde bulunan üretim ve endüstriyel bakımın uygun olan «Alabuga»nın özel ekonomik bölgesi, modern aşamada büyük önem taşımaktadır. Alabuga Özel Ekonomik Bölgesi 2006 yılında kuruldu ve yatırımcılara tam eğitimli sanayi, mühendislik, ulaşım ve gümrük altyapısını sağlamakta ve rezidentleri için uygun vergi koşulları sağlamaktadır. Şirketler 10 yıl boyunca arazi, mülk ve ulaşım vergilerinden muaftır. Vergi tatilleri, vergi tabanının ortaya çıktığı andan itibaren başlar. Rezidentler için kâr için tercihli vergi oranları geçerlidir. Federal vergiye tabi olarak, ilk 5 yılını % 2, sonraki 5 yılını % 7, 2055'e kadar % 15.5'ini oluşturuyorlar. Alabuga Özel Ekonomik Bölgesinin topraklarında serbest gümrük bölgesi rejimi var. Özel Ekonomik Bölge rezidentleri, bu ekipmanın Özel Ekonomik Bölgesi topraklarında bulunduğu süre boyunca serbest gümrük bölgesi prosedürünün kullanılması durumunda yabancı ekipmanlara yönelik ithalat gümrük vergilerinden ve/veya vergilerden, faaliyetin yürütülmesine ilişkin sözleşmenin sona ermesine kadar muaftır.¹⁷⁴

Özel ekonomik bölgenin büyük Türk şirketleri arasında, Kastamonu Entegre'nin Hayat Holding şirketler grubunun bir parçası olan bir yan kuruluşu olan Kastamonu Integreited Wood Industry Ltd bulunmaktadır. Kastamonu Entegre, melamin kaplı MDF, işlenmemiş yonga levhalar, laminat parke, kapı panelleri, kontrplak ve masif ahşap panellerin inşaat mdflerinin imalatıdır. Şirketin pazar payı, ilk sırada yer aldığı Türkiye pazarının %25'ini oluşturuyor. 18 Ağustos 2010'da Kastamonu Entegre Ahşap Endüstrisi LLC şirketi Alabuga Özel Ekonomik Bölgenin rezident statüsüne kavuştu. 2019 yılının

¹⁷³ Volkova, "Ekonomiçeskiye Otnoşeniya Turtssii S Nekotorimi Regionami Rossii (Severnıy Kavkaz, Povoljye, Ural)", 60.

¹⁷⁴ Agentstvo Investitsionnogo Razvitiya Respubliki Tatarstan (AİR RT), "Osobaya ekonomiçeskaya zona «Alabuga»", (Erişim 10 Ağustos 2024).

dördüncü çeyreğinin başında yatırım planının hacmi 21,2 milyar ruble olarak gerçekleşti.¹⁷⁵

Hayat Kimya Sanayi'nin (Türkiye) bir yan kuruluşu olan Hayat Kimya LLC Özel Ekonomik Bölgenin daha bir büyük şirketlerindendir. Hayat Kimya Sanayi, Bingo, Papia, Familia, Focus, Teno, Molped kadınlar için hijyen ürünleri, Molfix çocuklar için hijyen ürünleri, Joly ve Evony yetişkin bezleri markası altında temizlik ve deterjan üretiminde uzmanlaşmıştır. Hayat Kimya LLC, Alabuga Özel Ekonomik Bölgesi topraklarında yılda 120 bin ton üretim hacmiyle sıhhi ve hijyenik kağıt (tuvalet kağıdı, peçete, kağıt havlu) üretimi için bir proje yürütmektedir. Şirket, 25 Kasım 2011'de rezident statüye kavuştu. 2019 yılının dördüncü çeyreğinin başında yatırım planının hacmi 11,1 milyar ruble olarak gerçekleşti.¹⁷⁶

Özel Ekonomik Bölgesinde bir diğer büyük şirket ise 1978 yılında Şişecam şirketler grubunun bir parçası olarak Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. şirketinin bir üyesi olarak kurulan Trakya Cam Sanayi A.Ş.'nin (Türkiye) başlattığı «Automativ Glass Alyans Rus» A.Ş.dir. Alabuga Özel Ekonomik Bölgesi topraklarında otomobil camı üretimini hedefleyen şirket. «Automativ Glass Alyans Rus» şirketinin Alabuga Özel Ekonomik Bölgesinin rezident statüsü 2 Ağustos 2011'de verildi. 2019 yılının dördüncü çeyreğinin başında yatırım planının hacmi 4 milyar ruble olarak gerçekleşti.¹⁷⁷

Ayrıca Özel Ekonomik Bölgenin Türkiye yatırımcıların büyük şirketler şunlardır:

Trakya Glass Rus A.Ş., Rusya'da kaplanmış cam, ayna ve cam üretimi için modern bir fabrikadır. Fabrikanın kurucuları arasında «Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.» şirketinin bir parçası olan Şişecam Flat Glass (Türkiye) ve 1976 yılında kurulan «Saint-Gobin Glass France» (Fransa) da bulunmaktadır. Trakya Glass Rus A.Ş., Alabuga Özel Ekonomik Bölgesinin 10 Eylül 2010'da rezident statüsünü aldı. 2019 yılının dördüncü çeyreğinin başında yatırım planının hacmi 7,2 milyar ruble olarak gerçekleşti.¹⁷⁸

Design Rus Ltd'nin ana şirketi olan Dizayn Grubu (Türkiye), 1987 yılında ısıtma ve su temini endüstrisinde projeler geliştirmek ve uygulamak amacıyla kurulmuştur. Eylül 1992'den bu yana şirket yerden ısıtma boruları üretmeye başladı ve daha sonra şirket içi su boruları üretmeye başladı. Özel Ekonomi Bölgesi «Alabuga»nın rezident statüsü, 3 Haziran 2015'te Design Rus Ltd şirketine verildi. Alabuga bölgesinde Dizayn Rus Ltd, Dizayn Grup tarafından geliştirilen teknolojileri kullanarak yılda 23,3 bin ton plastik boru

¹⁷⁵ Polnomoçnoye predstavitelstvo RT v TR, «Sotrudničestvo Tatarstana i Turtsii»

¹⁷⁶ Polnomoçnoye predstavitelstvo RT v TR, «Sotrudničestvo Tatarstana i Turtsii»

¹⁷⁷ Polnomoçnoye predstavitelstvo RT v TR, «Sotrudničestvo Tatarstana i Turtsii»

¹⁷⁸ Polnomoçnoye predstavitelstvo RT v TR, «Sotrudničestvo Tatarstana i Turtsii»

ve bağlantı parçaları üretim projesini gerçekleştirmektedir. «Alabuga» bölgesinde üretilen ürünler ağırlıklı olarak su temini, drenaj ve ısıtma sistemlerinde kullanılmak üzere tasarlanmıştır. 2019 yılının dördüncü çeyreğinin başında yatırım hacmi 48,15 milyon ruble olarak gerçekleşti.¹⁷⁹

«Coshkunuz Alabuga» Ltd Türk holding şirketi «Coskunuz A.S» otomobil parçaları, kaynak makineleri, mekanik ve hidrolik presler üretmektedir. Otomobil parçaları endüstrisinde üretilen ürünler arasında: iç ve dış parçalar, şasi, gösterge paneli parçaları, yakıt tankları, kapı bağlantı elemanları vb. Alabuga Özel Ekonomik Bölgenin rezident statüsü 24 Aralık 2012 tarihinde «Coshkunuz Alabuga» Ltd'ye sunulmuştur. Proje, otomobil üreticilerinin emriyle otomobillerin vücut parçalarının üretilmesidir. 2019 yılının dördüncü çeyreğinin başında yatırım planının hacmi 2,5 milyar ruble olarak gerçekleşti.¹⁸⁰

«MMK-Coshkunuz-Alabuga» Ltd Rusya'nın en büyük metalurji fabrikası olan Magnitogorsk Metalurji Tesisi (MMK) ve Türk holding şirketi Coskunuz Ltd'nin Rus kolu olan Coshkunuz Alabuga Ltd ortak bir şirkettir. Fabrika, otomotiv endüstrisi için yılda 41500 tonluk bir hacimde çelik kütükler (formlar) üretmektedir. Projenin durumu 31 Ocak 2017'de şirkete verildi. Üretimin lansmanı 14 Mayıs 2018'de gerçekleşti. 2019 yılının dördüncü çeyreğinin başında yatırım hacmi 180,5 milyon ruble olarak gerçekleşti.¹⁸¹

Bu projelere toplamda 2 milyar dolardan fazla yatırım yapılmıştır. Ancak Türkiye sadece “Alabuga” Özel Ekonomik Bölgesi'ne değil, diğer yatırım alanlarına da yatırım yapıyor. Örneğin, 2014 yılında, Mayıs 2014'te Naberejniye Çelnı'deki Kama Sanayi Parkı “Master” ile 4.000 m² kiralama sözleşmesi imzalayan Türk şirketi Koluman Otomotiv Endüstri A.Ş., bu alana 1,5 milyon dolar yatırım yaptı. Ayrıca, 2011 yılından beri “Master” bölgesinde Türk şirketi Tirsan Kardan faaliyet gösteriyor. 2018 yılında KAMAZ ile Tirsan arasında “Tirsan KAMAZ” ortak girişiminin kurulması konusunda bir anlaşma imzalandı.¹⁸²

2024'te Tataristan Cumhurbaşkanı, Türkiye Cumhurbaşkanlığı İdaresi Yatırım Ofisi Başkanı ile yaptığı görüşmede, Türk şirketlerinin Tataristan ekonomisine 2,5 milyar dolar yatırım yaparak en büyük yatırımcılar olduğunu belirtti. Ayrıca Türk yatırımcıların

¹⁷⁹ Polnomoçnoye predstaviteľstvo RT v TR, “Sotrudničestvo Tatarstana i Turtsii”

¹⁸⁰ Polnomoçnoye predstaviteľstvo RT v TR, “Sotrudničestvo Tatarstana i Turtsii”

¹⁸¹ Polnomoçnoye predstaviteľstvo RT v TR, “Sotrudničestvo Tatarstana i Turtsii”

¹⁸² “KAMAZ i turetskaya Tirsan zaključili soglaşeniye o sozdanii SP po vipusku kardanov”, *BİZNESS Online* (Erişim 10 Ağustos 2024).

sadece “Alabuga” Özel Ekonomik Bölgesi’nde fabrika açmakla kalmayıp, inşaat ve otelcilik sektörlerine de yatırım yaptığını vurguladı.¹⁸³

Tüm iş birliği süresi boyunca Türkiye, Tataristan Cumhuriyeti’nin en büyük yabancı yatırımcılarından biri olarak yatırım hacmini sürekli artırıyor. Tataristan’daki Alabuga Özel Ekonomik Bölgesi, Türk yatırımcılar için önemli bir merkez haline geldi. Türkiye, kapsamlı bir analiz yaptıktan sonra sistemi kurdu ve sık sık ziyaretler sonucunda bölgedeki yabancı yatırımcılar arasında ilk sıraya yerleşti. Türkiye, Tataristan’daki en büyük yatırımcı olmasına rağmen, Tataristan’ın Türkiye’ye yaptığı yatırımlar hakkında çok az bilgi mevcut. Sadece 2021 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay’ın, Tatneft’in Türkiye’de kurmayı planladığı üretim tesislerinin desteklenmesi ve teşvik edilmesi için bir mutabakat zaptı imzaladığı bilinmektedir.¹⁸⁴ Ayrıca 2023 yılında Tatneft’in Aytemiz Akaryakıt yakıt şirketinin hisselerinin %100’ünü 336 milyon dolar karşılığında satın aldığı bilinmektedir.¹⁸⁵

3.1.3. İnşaat Sektöründe İş Birliği

Türkiye Tataristan’ın inşaat sektöründe de liderdir. Birçok konut, alışveriş merkezi, stadyum, köprü, cami, otel inşaatı Türk inşaat firmaları tarafından inşa edildi. Tataristan’da Türkiye, inşaat alanındaki uzmanlığıyla bilinir. Tataristan cumhurbaşkanı kendisi, özellikle cumhuriyetin başkentinin 1000. yıldönümünü kutlamaya hazırlanırken, Türk inşaat firmalarının cumhuriyetin gelişimine büyük katkı sağladıklarını belirtti.¹⁸⁶ Tataristan’daki Türk şirketlerine hükümet binaları, Kazan’ın yeni havalimanı terminal binası, alışveriş merkezleri ve diğer tesisler inşa edildi, ancak her zaman inşaat ihalelerini kazanarak sadece icracı olarak hareket ettiler. 2013 yılında Tataristan-Türkiye İş Forumu kapsamında, Tataristan’daki en büyük Türk yatırımcılardan biri olan “Hayat Holding”, Naberejniye Çelnı Belediyesi ile şehirde konut inşaatı projesini gerçekleştirmek için bir anlaşma imzaladı. Bu, Tataristan Cumhuriyeti’nde konut ve ticari kompleks inşaatına yapılan ilk Türk yatırım projesiydi.¹⁸⁷

¹⁸³ Bulat Nizameyev, “Rais Tatarstana vstretilsya s glavoy Investitsionnogo ofisa pri Administratsii Prezidenta Turtsii”, *Ofitsialnyy Tatarstan* (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁸⁴ T.C.Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı), “Tatneft’ten Türkiye’ye Yatırım Kararı”, (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁸⁵ “Tatneft kupila turetskuyu toplivnuyu kompaniyu”, *BKS Ekspres* (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁸⁶ Investitsionno-vençurnyy fond Respubliki Tatarstan (İnvestitsionno-vençurnyy fond RT), “V Kazani otkrilsya tatarstano-turetskiy biznes-forum”, (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁸⁷ Tatyana Zavalışina, “Skolko turetskiy biznes vlojil v Tatarstan”, *Milli Firka* (Erişim 10 Ağustos 2024).

“Monotek İnşaat Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi”, Tataristan Bakanlar Kurulu binası, Tatar Devlet Beşeri Bilimler ve Eğitim Üniversitesi binası, İrlandalı Quinn Group’a ait Q-Park Kazan lojistik kompleksinin ilk etabı gibi önemli yapıların inşaatını üstlendi. Ayrıca Tataristan Devlet Konseyi binasının restorasyonunu gerçekleştirdi. Tataristan Cumhuriyeti yönetimi, Türk şirketinin yaptığı işlerden memnun kaldı ve bu nedenle “Monotek İnşaat Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi”, Kazan’da düzenlenen 2013 Üniversite Oyunları’na yönelik spor antrenman kompleksinin inşaatını üstlenme fırsatı buldu.¹⁸⁸ Ayrıca 2011 yılında, “Monotek” şirketi, Kazan Uluslararası Havaalanı’nda yıllık 1,5 milyon yolcu kapasiteli yeni bir terminal olan 1A Terminali’nin 1 milyar rubleden fazla bir maliyetle inşaatı için bir kontrat elde etti. Kazan Havaalanı’nın Üniversite Oyunları’na kadar yenilenmesi gerekiyordu.¹⁸⁹

2019 yılında, Ekaterinburg’da düzenlenen “InnoProm-2019” Uluslararası Endüstri Fuarı kapsamında gerçekleşen Rusya-Türkiye Endüstri Forumu’nda, Türk şirketi Kozuva Group ile Tataristan Yatırım Geliştirme Ajansı arasında Kazan Havaalanı’nda bir kargo terminalinin inşası için bir anlaşma imzalandı.¹⁹⁰

İnşaat sektöründe Türk firmaların Tataristan’da 70’ten fazla projeler bitirilmiştir. Legasova yaptığı araştırmada Türk Firmalarının Tataristan’da 1,5 milyar dolarlık inşaat işi bitirmiş olduğunu belirtmektedir.¹⁹¹ Ancak Türkiye ile inşaat alanındaki iş birliğinin önemli ölçüde azaldığını belirtmek gerekir.¹⁹² İş birliği, önemli ölçüde azalmasına rağmen hâlâ devam etmektedir. Türk şirketi “Polimeks”ın Kazan’ın merkezinde yeni bir proje için ana yüklenici olduğu bilinmektedir. Ancak görüşmeler 2017 yılından beri sürüyor. Projenin inşasına 100 milyon dolardan fazla yatırım yapılması planlanıyor. “Polimeks”, Tataristan’da beş yıldızlı Kazan Palace by Tasigo oteli ve dört yıldızlı Neo Apart Oteli’nin inşaatı ile bilinmektedir.¹⁹³

İnşaat sektöründen bahsederken, 2020 yılında Kazan yakınlarında, eski “Rubin” ve Türkiye milli takım futbolcusu Gökdeniz Karadeniz’in yardımlarıyla inşa edilen bir caminin açıldığını belirtmek gerekir. Futbolcu, 2008’den 2018’e kadar “Rubin” için

¹⁸⁸ “Samıye lakomiye genpodryadı na obyektı universiadı poluçili strukturi blizkiye k TAIF, ‘AK BARS’ HOLDINGU, TATENERGO İ Kazanskoy merii”, *Tsentr Region Proekt* (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁸⁹ Lyubov Şealova, “Turetskiy gambit: sozdatel rezidentsiy Minnihanova i Şaymiyeva pokidayet Rossiyu”, *BİZNESS Online* (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁹⁰ “Turetskaya kompaniya postroit gruzovoy terminal v aeroportu Kazani”, *BİZNESS Online* (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁹¹ Legasova, *Türkiye-Rusya Ticareti Ve Ticarete Tataristan’ın Rolü*, 56-57.

¹⁹² Legasova, *Türkiye-Rusya Ticareti Ve Ticarete Tataristan’ın Rolü*, 55.

¹⁹³ Anna Gorodnova vd., “«Elitka» na holme: çto postroyat turki za spinoy Vahitova na 8 milliardov”, *BİZNESS Online* (Erişim 10 Ağustos 2024).

oyladı. Medya raporlarına göre Karadeniz, ibadethane olan binanın inşaatı için yaklaşık 60 milyon ruble harcadı. İnşaat 2016 yılında başladı. Caminin inşaatı 2020 yılında tamamlanmış olmasına rağmen, resmi açılışı henüz yapılmadı, çünkü eski “Rubin” oyuncusu, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın caminin açılışını yapmasını istiyor.¹⁹⁴

3.1.4. Turizm Sektöründe İşbirliği

Türkiye ve Tataristan arasındaki ekonomik iş birliğinden bahsederken, turizm sektörünü de ele almak önemlidir. Türkiye ve Tataristan turizmin gelişmesine ilgi duyuyor. Türkiye, turizm merkezleri ile ünlüdür. Ancak Kazan da her geçen yıl daha fazla turist çeken turistik cazibesiyle bilinmektedir.

Kazanlı turizm acentelerinin temsilcilerine göre, her yıl yaklaşık 200-250 bin Tataristan cumhuriyet sakini Türkiye’de tatil yapıyor.¹⁹⁵ Her gün farklı havayolları, Türkiye’nin farklı şehirlerinden Kazan’a ve geri dönüşlerine günde birkaç uçuş gerçekleştirmektedir. Sadece küresel salgın COVID-19 olarak bilinen döneminde uçuşlar durdu.

Kazan yıllar içinde kültürel ve turizm başkenti statüsü kazanıyor. Her yıl Kazan’ı neredeyse 3 milyon turist ziyaret ediyor. Yabancı turistlerin milliyetlerine bakıldığında, büyük bir kısmını Türkler, Almanlar ve Belaruslular oluşturuyor.¹⁹⁶ Geçen yıl, uygun maliyetle yolcu taşıyan ve uçuş hizmeti veren Türk havayolu şirketi Pegasus, Kazan’a seferlere başladı.¹⁹⁷ Böylece, iki cumhuriyet arasında turizm alanında iş birliğinin oldukça gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz. Tataristanlılar iş birliğinin ilk günlerinden itibaren turistik amaçlı Türkiye’yi ziyaret ediyor olsa da, Türk vatandaşları sadece son yıllarda Tataristan’a olan turizm ilgilerini göstermeye başladılar.

Son yıllarda Türkiye ile Tataristan arasındaki ekonomik ilişkiler, istikrarlı bir gelişim göstermektedir. Bu durum, iki cumhuriyet arasında hem Türkiye’de hem de Tataristan’da düzenlenen sayısız forum, karşılıklı hükümet heyeti ziyaretleri ile kendini göstermektedir. Bu süreçte yeni projeler ortaya çıkmakta ve yeni anlaşmalar

¹⁹⁴ “Na otkritiye svoey meçeti v Kazani Karadeniz priglasil Erdogana”, *MKRU* (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁹⁵ Luiza İgnatyeva , “S 28 aprelya iz Kazani otkrılıs poletı v Turtsiyu”, *Realnoye vremya* (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁹⁶ “Kazan’ı geçen yıl 3,5 milyon turist ziyaret etti”, *Türk Tatar* (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁹⁷ Ministerstvo transporta i dorojnogo hozyaystva Respubliki Tatarstan (Ministerstvo transporta i dorojnogo hozyaystva RT), “Aeroport «Kazan» pristupayet k obslujivaniyu reysov srazu v 2 aeroporta Stambula”, (Erişim 10 Ağustos 2024).

imzalanmaktadır. Örneğin, 2016 yılında Kazan’da düzenlenen Tataristan-Türk İş Forumu sırasında, Tataristan Cumhuriyeti Sanayi ve Ticaret Bakanı Albert Karimov, Türkiye’nin Tataristan’daki ortak girişim sayısında birinci sırada yer aldığını ve bu sayının 280’den fazla olduğunu vurgulamıştır. Tataristan’daki her beş ortak girişimden biri Türkiye kökenlidir. Türkiye Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi ise Türkiye’nin Tataristan Cumhuriyeti ekonomisine yaptığı yatırımın stratejik öneme sahip olduğunu belirtmiş ve tıp ve tarım alanlarında ortak projelerin mevcut olduğunu duyurmuştur.¹⁹⁸ Kazan’da düzenlenen “Rusya-İslam Dünyası: KazanSummit 2017” adlı IX. Uluslararası Ekonomik Zirvesi’nde, en kalabalık delegasyonlardan biri yine Türkiye’den geldi. Zirve kapsamında gerçekleştirilen genel kurul oturumunda, Tataristan Cumhuriyeti, Gebze Sanayi Bölgesi ve Türk bankaları arasında iş birliği anlaşması imzalandı.¹⁹⁹ 2018 yılı sonunda Tataristan Cumhuriyeti Yatırımcılar Kulübü’nün final toplantısının planlanması sırasında, Türkiye’nin Tataristan Cumhuriyeti’nin kilit ortaklarından biri olduğu vurgulandı. 2017 yılında ülke, Cumhuriyet’teki yatırımlarda ilk sırada yer almış ve 2018 yılının ilk dokuz ayında da en büyük üç yatırımcının başında gelmiştir.²⁰⁰ 2019 yılında Bursa’da düzenlenen Tataristan-Türkiye İş Forumu sırasında, Tataristan Cumhuriyeti Ticaret ve Sanayi Odası ile Bursa Ticaret ve Sanayi Odası arasında iş birliği anlaşmaları imzalandı. Ertesi gün İstanbul’a geçen Tataristan heyeti, Türk ve Tataristan şirketleri arasında bir dizi iş birliği belgesinin imzalanmasına tanıklık etti. Tataristan Cumhuriyeti Yatırım Geliştirme Ajansı Başkanı Taliya Minullina, AGROPRO şirketinin yönetimiyle iş birliği anlaşması imzaladı. Şirket, tahıl işleme, değirmen kompleksleri inşaatı, asansör ve yem ekipmanları üretimi alanlarında uzmanlaşmıştır.²⁰¹ 2020 yılında Tataristan Başkanı Minihanov’un İzmir ziyaretinde, Türkiye ve Tataristan Ticaret ve Sanayi Odaları arasında bir iş birliği mutabakat zaptı imzalandı.²⁰²

Türkiye ile Tataristan arasındaki ekonomik ilişkiler, 1990’lardan bu yana köklü bir geçmişe sahiptir ve günümüzde de, dış zorluklara ve engellere rağmen, dinamik bir şekilde devam etmektedir. Bu bölümde, 1990’lı yıllardan günümüze kadar Türkiye ile Tataristan

¹⁹⁸ Ministerstvo promışlennosti i trgovli Respubliki Tatarstan (Ministerstvo promışlennosti i trgovli RT), “Prezident Tatarstana i Premyer-ministr Turtsii prinyali uçastiye v Tatarstano-Turetskom delovom forume”, (Erişim 10 Ağustos 2024).

¹⁹⁹ Agentstvo Investitsionnogo Razvitiya Respubliki Tatarstan (AİR RT), “Kazan Sammit 2017: kak eto bilo”, (Erişim 10 Ağustos 2024).

²⁰⁰ Agentstvo Investitsionnogo Razvitiya Respubliki Tatarstan (AİR RT), “Investori Tatarstana podvedut itogi goda”, (Erişim 10 Ağustos 2024).

²⁰¹ Agentstvo Investitsionnogo Razvitiya Respubliki Tatarstan (AİR RT), “Tatarstan podpisal ryad soglasheniy s Turtsiyey”, (Erişim 10 Ağustos 2024).

²⁰² Ali Korkmaz - Aynur Asgarli, “Minnihanov prizval turetskih investorov vkladivat v Tatarstan”, *Anadolu Ajansı* (Erişim 10 Ağustos 2024).

arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimini farklı yönleri ile inceleyerek, iki cumhuriyet arasındaki ekonomik ilişkilerin aşağıdaki alanlarda ilerlediğini söyleyebiliriz:

1. Ticaret

Türkiye ile Tataristan arasındaki ticaret ilişkileri, ilk günden itibaren iş birliği için büyük bir potansiyel taşıyordu. İki taraflı ticarete, her iki cumhuriyet de karşılıklı olarak birbirini tamamlayıcı bir rol üstleniyor, böylece kendi aralarında kârlı bir ticaret gerçekleştiriyorlar. Her iki taraf da ticaret hacmini artırmak ve çeşitlendirmek amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Türkiye'nin ihracat kalemleri arasında otomotiv, tekstil, kimya ürünleri ve gıda ürünleri yer alırken, Tataristan'ın ihracatında ise enerji ürünleri, makine ve ekipmanlar, kimyasallar ve metal ürünleri ön plana çıkmaktadır. Her iki tarafın ticaret hacmi son yıllarda istikrarlı bir şekilde artış göstermiş olup, bu eğilimin gelecekte de büyüme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

2. Yatırım

Türkiye ile Tataristan arasındaki ekonomik ilişkiler, yatırım alanında da önemli bir iş birliği potansiyeline sahiptir. Şu anda Türkiye'nin Tataristan'a yaptığı toplam yatırımın 2,5 milyar dolar olduğu tahmin ediliyor. Her iki taraf da yatırım ortamını iyileştirmek ve yatırımları teşvik etmek için çeşitli önlemler almıştır. Türk şirketleri, Tataristan'da enerji, inşaat, gıda ve perakende sektörlerinde yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bu yatırımlar, her iki taraf için de yeni iş fırsatları yaratmış ve ekonomik büyümeyi desteklemiştir.

3. İnşaat

Türkiye ile Tataristan arasındaki ekonomik ilişkilerin ilk aşamasında, inşaat alanında iş birliği oldukça önemli bir yer tutuyordu. Tataristan'daki Türk şirketleri tarafından hükümet binaları, yeni Kazan Havaalanı terminal binası, alışveriş merkezleri ve diğer birçok yapı inşa edildi. Ancak zamanla Türk inşaat şirketlerinin yerini yerel firmalar aldı. Toplamda, Türk şirketleri Tataristan'daki inşaat projelerini 1,5 milyar dolar değerinde tamamlamıştır.

Türkiye ile Tataristan arasındaki ekonomik ilişkiler, ticaret, yatırım, inşaat gibi pek çok alanda iş birliği fırsatları sunmaktadır. Her iki taraf da ekonomik ilişkileri güçlendirmek için çeşitli önlemler almış ve bu ilişkilerin gelecekte daha da büyüme potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir. Türkiye ile Tataristan arasındaki iş birliği, karşılıklı yarar sağlayan ve ekonomik kalkınmayı destekleyen bir ortaklık olmuştur. Gelecekte, her iki tarafın da daha da yakın çalışması ve iş birliği potansiyelini daha da geliştirmesi beklenmektedir.

3.2. Kültürel ve Sosyal İlişkiler

1990'ların başlarında Uluslararası Hukukun bir sübjektı olarak Tataristan Cumhuriyeti'nin ortaya çıkması, uluslararası kültürel bağların güçlenmesini de beraberinde getirdi. Yirminci yüzyılın son on yılında, Tataristan'da yabancı kültürel ilişkilerin gelişimi için belirli bir altyapı oluşturuldu ve bu ilişkileri yönetmek için kurumlar ortaya çıktı. "Turan", "Vatan", "Miras" gibi çeşitli cumhuriyet sivil toplum örgütleri kuruldu ve Tatar kültürünü yaymak amacıyla dış ülkelerle ilişki kurdular. Ayrıca bu yıllarda Tataristan Cumhuriyeti'nde "Türk Dünyası", "İslam Kültür Merkezi", "UNESCO", "TÜRKSOY", "IRCICA" gibi çeşitli uluslararası organizasyonlar faaliyet göstermeye başladılar.²⁰³

Kültürel iş birliği diğer alanlardaki iş birliklerinden farklıdır. Burada ilişkilerin geliştiğini ya da zayıfladığını gösteren sayısal göstergeler yoktur. Kültürel iş birliğinde her zaman her iki taraf için de fayda vardır. Çünkü kültürel değişim, halkların birbirini tanıması ve manevi olarak zenginleşmesi için harika bir fırsattır. Kültürel düzeyde yakın ilişki kuran halkların, diğer alanlarda da karşılıklı anlayış sağlama şansı daha yüksektir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Tataristan ile Türkiye arasındaki günümüzdeki ilişkiler 1995 yılı anlaşması temelinde yürütölmektedir. Bu anlaşma kültürel iş birliği de dahil olmak üzere eğitim ve bilim alanlarında iş birliğini öngörmektedir. Anlaşmanın 4 ila 9. maddeleri kültürel iş birliği konularına ayrılmıştır. Anlaşmanın 4. maddesinde taraflar, Tataristan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti kültürü hakkındaki karşılıklı bilgi ve anlayışı derinleştirmeyi ve geliştirmeyi, kültürel iş birliğinin gelişimine yönelik devlet organları, sivil toplum ve diğer kuruluşların girişimlerini teşvik etmeyi ve desteklemeyi taahhüt ederler. 5. madde, birbirlerinin dillerini öğrenme konusundaki iş birliğine adanmıştır. Taraflar, birbirlerinin dillerinin iş birliğinde önemli birer unsur olduğunu kabul ederek, bu dillerin okul eğitim sisteminde ve yüksek öğretim kurumlarında öğretilmesi için çaba sarf edeceklerdir. 6. madde, eğitim ve bilim alanında iş birliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu da her seviyedeki eğitim kurumları arasında iş birliği ve bilimsel kütüphaneler ile diğer eğitim ve araştırma kurumları arasında iş birliği anlamına gelir. 7. maddeye göre taraflar, bilgi ve deneyim paylaşımı amacıyla delegasyonların ve bireylerin karşılıklı yönlendirilmesini destekleyeceklerdir, bu da bilimsel konferanslara, seminerlere ve sempozyumlara katılımı içerir. Madde 8, radyo ve televizyon şirketleri arasındaki iş birliği yanı sıra sinema, basın ve yayıncılık alanlarında doğrudan ilişkileri kapsar. Madde

²⁰³ Laysan Rafikovna Şafıgullina, "Türksoy: razvitiye mejdunarodnogo kulturnogo sotrudničestva Tatarstana v 1990-2000 gg", *Gasırlar avazı-Eho vekov* 3/4 (2012), 7.

9, çift taraflı kültürel ilişkilerin gelişimine katkıda bulunmak amacıyla temsilciliklerin açılmasını öngörür.²⁰⁴ Bu şekilde, Tataristan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasındaki iş birliği anlaşması çerçevesinde, bilim ve eğitim alanlarında, birbirlerinin kültürünü ve dilini öğrenme dahil olmak üzere çift taraflı kültürel ilişkilere özel önem verilmektedir. İki cumhuriyet arasındaki ilişkilerin gelişiminde medya alanındaki iş birliğine de ayrı bir önem verilmektedir.

Tataristan ile Türkiye arasındaki kültürel ilişkilerin gelişimindeki önemli bir adım, Tataristan'ın TÜRKSOY'a katılımıydı. TÜRKSOY organizasyonu, kültürel bağların geliştirilmesinde büyük bir rol oynamıştır. TÜRKSOY, 1993 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Kültür Bakanları arasında yapılan anlaşma sonucunda kurulmuştur. Daha sonra TÜRKSOY'a gözlemci devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'nun Tataristan, Başkurdistan, Altay, Yakutistan (Saha), Tuva, Hakasya bölgeleri ve Moldova'nın Gagavuzya bölgesi dahil olmuştur.²⁰⁵ 1993 yılında, Tataristan Rusya Federasyonu'nun bir parçası olarak Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) gözlemci olarak katılan ilk sübjekt oldu ve şu anda Teşkilat'ın uluslararası kültürel programlarının uygulanmasında aktif bir rol oynamaktadır.²⁰⁶ Bu organizasyon sayesinde iki halk arasında daha yakın iş birliği mümkün hale geldi. Türk dili konuşan ülkeleri birleştiren TÜRKSOY, Türk halkları arasındaki bağları güçlendirmek amacıyla Türk halklarının ortak maddi ve kültürel mirasının korunması, geliştirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması için kurulmuştur. TÜRKSOY çatısı altındaki iş birliği 30 yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Bu süre zarfında iş birliğinin kendine özgü özellikleri ve bu ilişkileri etkileyen çeşitli olumlu ve olumsuz olaylar yaşanmıştır. Ancak önemli olan iş birliğinin günümüze kadar devam etmesidir. Aşağıda, TÜRKSOY iş birliği çerçevesinde ilişkilerin nasıl geliştiğini incelenmektedir.

1990'lı yıllarda, Tataristan'ın siyasi statüsü konularının çözülmemesi ve Tataristan Cumhuriyeti topraklarında uluslararası örgütler için yasal bir çerçevenin oluşturulmaması nedeniyle uluslararası projelere aktif olarak katılımı zorlaştı. Bu bağlamda, TÜRKSOY ile iş birliği de 1990'lı yıllarda nadiren gerçekleşmiştir.

TÜRKSOY'un kuruluşu, Türk dili konuşan halklar ve ülkeler arasındaki ruhsal iletişim geleneklerinin yeniden canlandırılmasını amaçlamaktaydı. TÜRKSOY'un temel

²⁰⁴ Soglaşeniye mejdu pravitelstvom Respubliki Tatarstan i pravitelstvom Turetskoy Respubliki, md. 4-9.

²⁰⁵ TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), “Tarihçe”, (Erişim 10 Mayıs 2024)

²⁰⁶ Kabinet Ministrov Respubliki Tatarstan (Kabinet Ministrov RT), *Press-reliz. Mejdunarodnaya organizatsiya türkskoy kultury (TÜRKSOY)* (22.04.2010).

hedefleri arasında kültür ve sanat alanında Türk dili konuşan ülkeler arasındaki bağları geliştirmek ve güçlendirmek, bu amaçla çeşitli program ve projeleri ortaklaşa gerçekleştirmek, etnogenezi, tarih, edebiyat, kültür ve sanat alanlarında bilimsel araştırmaları güçlendirmek yer almaktadır. Bu nedenle TÜRKSOY çeşitli alanlarda iş birliği yürütmektedir. TÜRKSOY'un varoluş süresince Türk dünyasının maddi ve manevi kültürünü koruma amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlediği ve projeler yürüttüğü bilinmektedir.²⁰⁷ Tataristan, TÜRKSOY'un uluslararası kültürel programlarının uygulanmasında tiyatro, müzik, opera ve bale sanatları, görsel sanatlar, sinema, edebiyat ve eğitim alanlarında neredeyse her alanda aktif bir rol almaktadır.

Tataristan, TÜRKSOY'a 1993 yılında katılsa da, TÜRKSOY'un resmi etkinlikleri Tataristan'da 1998 yılından sonra başlamıştır. Bu durum büyük ölçüde, 1990'lı yıllarda Tataristan'ın siyasi statüsü konularının çözülmemesi, Tataristan Cumhuriyeti topraklarında uluslararası örgütler için yasal bir çerçeve oluşturulmaması ve uluslararası projelere aktif katılım eksikliği ile ilişkilendirilebilir. TÜRKSOY'un ilk toplantısı Tataristan'da 13-18 Aralık 1998 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu XI. Daimi Konsey Toplantısı'ydı.²⁰⁸ TÜRKSOY'un bu toplantısında Türk ülkeleri arasında sanat kültürünün gelişimi, sanatın ve ruhsal birliğin teşviki ile bilgi alışverişi konuları ele alınmıştır.²⁰⁹ 1999 yılından bu yana Tataristan Kültür Bakanlığı, TÜRKSOY Genel Sekreterliği'nde kendi temsilcisini görevlendirmiştir. Tataristan'ın ilk temsilcisi Zemfira Hasanova oldu.²¹⁰

Tataristan'ın TÜRKSOY ile iş birliği kapsamında ilk projelerden biri, 1990'lı yıllarda Tatar halk destanı olan "İdegey" in²¹¹ yayınlanmasıydı.²¹²

Tataristan'ın TÜRKSOY ile daha aktif iş birliği 2005 yılından sonra başladı. Bu, Kazan'ın 1000. yıl dönümünün kutlanmasıyla ilgiliydi. TÜRKSOY, Tataristan'ın başkenti Kazan'ın bininci yıl dönümü kutlamalarına aktif katılım sağladı. Bu anlamlı tarih için TÜRKSOY, "Bin Yıllık Kazan'ın Bir Günü" adlı bir fotoğraf albümü hazırladı ve

²⁰⁷ TÜRKSOY, "Tarihçe"

²⁰⁸ Şafıgullina, "Türksoy: razvitiye mejdunarodnogo kulturnogo sotrudničestva Tatarstana v 1990-2000 gg", 8.

²⁰⁹ "Türksoynın unberençe jıyını", *Kazan Utları* 915/1 (1999), 191.

²¹⁰ Ministerstvo Kultury Respubliki Tatarstan (Ministerstvo Kultury RT), *Spravka po Türksoy 2014* (24.04.2014).

²¹¹ Tatar halkının en ünlü tarihî destanı olan ve Tatar folklorunda tek manzum destan olma özelliği taşıyan bu eser, gerçek tarihî olaylara dayanır. Destanın kahramanları da tarihî şahsiyetlerdir. Destan, Altın Orda Devleti'nin parçalanma dönemi sırasında han Toktamış ile emiri Edige arasında yaşanan mücadeleyi konu alır. Bu destan, 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın başlarına kadar şekillenmiştir. Bkz. <https://kitap.tatar.ru/ru/site/42318947-12/news/329566/>

²¹² Ministerstvo Kultury RT, *Spravka po Türksoy 2014*

yayınlandı.²¹³ Mayıs 2005'te jübile kutlamaları çerçevesinde TÜRKSOY'un Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları Daimi Konseyi XXII. Toplantısı düzenlendi. Bu toplantının ardından TÜRKSOY ile Tataristan arasındaki kültürel bağların güçlendirilmesine yönelik bir dizi belge ve anlaşma imzalandı.²¹⁴

TÜRKSOY'un önemli olaylarından biri, 18 Aralık 2006 tarihinde yeni merkez binasının açılışıdır. Açılış töreni kapsamında, Tataristan Cumhuriyeti Sanatçılar Birliği üyesi, Türk Dili Konuşan Ülkeler 8. Sanatçı Laboratuvarı katılımcısı A. İlyasova'nın "Göçebe Parşömenler" sergisi düzenlendi.²¹⁵ Daha sonra, 27 Nisan 2007 tarihinde Kazan'da Uluslararası Sanat Sergisi "Göçebe Parşömenler – Haber" düzenlendi. Sergide 200'den fazla eser yer aldı. Projenin konseptinin temeli, "etnik grupların yolu, manevi merkezlerle bağlantılarını sembolize eden ve sosyokültürel etkileşimi ifade eden parşömen fikri" üzerine kurulmuştur.²¹⁶ Ayrıca 2007 yılında, TÜRKSOY'un faaliyet programına "Türkiye'de Tataristan Kültür Günleri" gibi geniş çaplı etkinlikler dahil edilmiştir.²¹⁷ Tataristan Kültür Günleri, 7-11 Haziran tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirildi. Türkiye'deki Tataristan Kültür Günleri kapsamında, Tatar geleneksel ve dekoratif sanatlarının sergisi düzenlendi. Tataristan Cumhuriyeti'nin en iyi sanat gruplarının, sanat ustalarının ve yaratıcı gençlerin katıldığı konserler yapıldı. Bu etkinlik kapsamında İstanbul'da Tatar Türklerin ulusal bayramı Sabantuy²¹⁸ düzenlendi.²¹⁹ Nisan 2015'te TÜRKSOY'un desteğiyle Ankara'da Tataristan Cumhuriyeti Ekonomi ve Kültür Günleri düzenlendi. Bu etkinlik kapsamında, "Congresium Ankara" Uluslararası Kongre Merkezi'nde Tataristan Cumhuriyeti sanat ustalarının büyük bir konseri gerçekleşti.²²⁰ Her yıl, Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, TÜRKSOY Genel Sekreterliği, Tataristan'ın Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Tam Yetkili Temsilciliği, Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı

²¹³ Şafigullina, "Türksoy: razvitiye mejdunarodnogo kulturnogo sotrudniçestva Tatarstana v 1990-2000 gg", 9-10.

²¹⁴ Kabinet Ministrov RT, *Press-reliz. Mejdunarodnaya organizatsiya türkskoy kultury (TÜRKSOY)*

²¹⁵ Kabinet Ministrov RT, *Press-reliz. Mejdunarodnaya organizatsiya türkskoy kultury (TÜRKSOY)*

²¹⁶ Şafigullina, "Türksoy: razvitiye mejdunarodnogo kulturnogo sotrudniçestva Tatarstana v 1990-2000 gg", 10.

²¹⁷ Kabinet Ministrov RT, *Press-reliz. Mejdunarodnaya organizatsiya türkskoy kultury (TÜRKSOY)*

²¹⁸ Sabantuy, ilkbahar tarım işlerinin tamamlanmasını kutlayan kadim bir bayramdır. Türk ve Fin-Ugor halklarının tarımsal bayramlarıyla genetik bir bağa sahiptir. Günümüzde Sabantuy, Tatar Türklerinin ulusal bayramı olarak kabul edilmektedir. Sabantuy; törenler, oyunlar, yarışmalar, müzik, dans ve geleneksel mutfak unsurlarını bir araya getiren bir şöendir. İsmi, Tatarca'da "saban" (saban) ve "tuy" (şölen) kelimelerinden türetilmiş olup, kelime anlamıyla "saban bayramı" demektir. Bkz. <https://tatcultures.ru/onkn/sabantuy-tatarskiy-narodnyy-prazdnik-okonchaniya-vesennikh-polevykh-rabot>

²¹⁹ "V Stambule prošli Dni kultury Respubliki Tatarstan", *Tatar-inform* (Erişim 22 Mayıs 2024).

²²⁰ TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), "Mastera iskusstv Respubliki Tatarstan (RF) vıstupyat v Ankare", (Erişim 22 Mayıs 2024).

ile birlikte, Tatar Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ulusal bayram Sabantuy'u düzenlemektedir.²²¹

Tataristan ve TÜRKSOY arasındaki iş birliğinin gelişme perspektiflerini tartışmak amacıyla Genel Sekreter D. K. Kaseinov, 22-24 Nisan 2010 tarihlerinde Tataristan'a gelerek Cumhuriyetin yetkilileriyle görüşmelerde bulunmuştur. Kazan'da kaldığı günlerde TÜRKSOY Genel Sekreteri, Tataristan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı M. Ş. Şaymiyev'e "TÜRKSOY Onur Madalyası" takdim etmiştir. M. Ş. Şaymiyev'in ödüllendirilmesine ilişkin karar, Türk Dilli Ülkelerin Kültür Bakanları Daimi Konseyi tarafından, bu uluslararası kuruluşun faaliyetlerini desteklemedeki paha biçilmez katkıları ve hizmetleri nedeniyle alınmıştır. Ayrıca bu ziyaret kapsamında, TÜRKSOY ve Tataristan liderlerinin bir araya geldiği toplantıda, 2011 yılının Gabdulla Tukay Yılı ilan edilmesi konusu tartışılmıştır. Ayrıca, örgüte üye ülkelerde G. Tukay'ın 125. doğum yıldönümünün kutlanmasına ilişkin etkinlik planı ele alınmıştır. Daha sonra, 24-26 Nisan 2010 tarihlerinde, Tataristan Cumhuriyeti'nden bir temsilci heyet, G. Tukay'ın doğum günü vesilesiyle İstanbul ve Ankara'da düzenlenen etkinliklere katılacaktır.²²²

2011 yılının ünlü şair Gabdulla Tukay yılı ilan edilmesi, Tataristan'ın TÜRKSOY ile ilişkilerinin gelişiminde önemli aşamalardan biridir. TÜRKSOY Yılı'nın Türk dünyasının önde gelen şahsiyetlerine adanması kararı, uluslararası örgütün üye ülkelerinin kültür bakanları Daimi Konseyi tarafından alınmaktadır. Ahmet Zeki Velidi Togan Yılı'ndan (2010) sonra, Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın Tatar halk şairinin 125. doğum yıldönümünün Türk dünyası çapında kutlanması teklifi bakanlar tarafından desteklenmiştir.

TÜRKSOY'a üye ülkelerde G. Tukay Yılı, 25 Ocak 2011 tarihinde Ankara'daki Uluslararası örgütün merkezinde törenle açılmıştır. Gabdulla Tukay Yılı, birçok ilginç etkinlik, yaratıcı buluşmalar, görkemli kutlamalar, şiir akşamları ve bilimsel sempozyumlarla hatırlandı. TÜRKSOY'un aktif desteğiyle, 26 Mayıs 2011 tarihinde Ankara'da Gabdulla Tukay Caddesi'nde onun büstü dikildi (Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ve Ankara Belediyesi'nin hediyesi). Büstün açılış törenine Tataristan Cumhuriyeti Devlet Konseyi Başkanı F. H. Muhametşin ve Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek katıldı. Tataristan Devlet Konseyi Başkanı F. Muhametşin başkanlığındaki Tataristan heyetinin Türkiye'ye yaptığı ziyaret kapsamında, İstanbul'un

²²¹ Ministerstvo Kultury RT, *Spravka po Türksoy 2014*

²²² Kabinet Ministrov RT, *Press-reliz. Mejdunarodnaya organizatsiya türkskoy kultury (TÜRKSOY)*

tarihi Eyüp semtinde, Haliç kıyısında G. Tukay Parkı açıldı.²²³ Daha sonra, 22 Eylül 2011 tarihinde Tarsus şehrinde G. Tukay Bulvarı'nın açılışı yapıldı. Tarsus Belediyesi, şehrin yeni caddelerinden birine büyük Tatar şairinin adını verdi.²²⁴

Kasım 2011'de TÜRKSOY üye ülkelerinde bilimsel forumlar düzenlendi. Ayrıca, Tukay Yılı programı kapsamında, Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ile birlikte TÜRKSOY, G. Tukay'ın eserlerinin yabancı dillere çevirisi için Türkçe olarak "G. Tukay Eserlerinin Standart Örneği"ni hazırladı. Yayın, Tataristan Bilimler Akademisi G. İbragimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü çalışanları tarafından hazırlandı. Daha sonra bu kitap diğer Türk dillerine çevrildi.²²⁵ Büyük şair G. Tukay'ın 125. doğum günü anısına, TÜRKSOY "Tukay'ın İzinde" adlı bir fotoğraf albümü yayımladı.²²⁶ Ertesi yıl, TÜRKSOY Genel Sekreterliği ve Tataristan Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Tam Yetkili Temsilciliği'nin koordinasyonu ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından Tukay Parkı'nın düzenlenme çalışmaları devam etti. 2012 yılında burada şairin tunç bir anıtı dikildi ve anıtın görkemli açılışı, Tataristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı R. N. Minnihanov'un katılımıyla gerçekleştirildi.²²⁷

Tataristan'ın TÜRKSOY ile ilişkilerinin gelişimindeki bir sonraki önemli aşama, Rusya Federasyonu Kültür Bakanlığı ile Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSOY arasında karşılıklı anlayış memorandumunun imzalanmasıdır. Memorandum, 2 Şubat 2012 tarihinde Moskova'da imzalandı. Memorandumun amacı, kültür, sanat, bilim ve eğitim alanlarında temasları geliştirmek ve güçlendirmektir.²²⁸ Aynı yılın Mayıs ayında Tataristan Cumhurbaşkanı Rüstem Minnihanov, TÜRKSOY'un merkezini ziyaret etti. Ziyaret sırasında, Kazan'ın 2014 yılında Türk Dünyası Kültür Başkenti ilan edilmesini önerdi.²²⁹ Karar, Eylül 2012'de Ufa'da yapılan 30. TÜRKSOY Daimi Konseyi toplantısında kültür bakanları tarafından desteklendi. Bu andan itibaren, TÜRKSOY Genel Sekreterliği, Tataristan halklarının tarih ve kültürünü tanıtmak ve Kazan'ı popüler hale getirmek için çalışmalara başladı. Aralık 2012'de Ankara'daki Türkiye Cumhuriyeti Milli

²²³ Ministerstvo Kultury RT, *Spravka po Türksoy 2014*

²²⁴ Şafigullina, "Türksoy: razvitiye mejdunarodnogo kulturnogo sotrudničestva Tatarstana v 1990-2000 gg", 12.

²²⁵ Ministerstvo Kultury RT, *Spravka po Türksoy 2014*

²²⁶ Şafigullina, "Türksoy: razvitiye mejdunarodnogo kulturnogo sotrudničestva Tatarstana v 1990-2000 gg", 10.

²²⁷ Ministerstvo Kultury RT, *Spravka po Türksoy 2014*

²²⁸ Rusya Federasyonu Kültür Bakanlığı ile Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) arasında Karşılıklı Anlayış Memorandumu (Karşılıklı Anlayış Memorandumu), Rusya Federasyonu Kültür Bakanlığı ve Uluslararası TÜRKSOY Teşkilatı (02 Şubat 2012), 1.

²²⁹ TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), "Spetsvıpusk jurnala TÜRKSOY", (Erişim 22 Mayıs 2024).

Kütüphanesi'nde TÜRKSÖY, Kazan'a adanmış ilk fotoğraf sergisini açtı.²³⁰ Ayrıca, 2013 yılında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı, Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ile birlikte hazırlanan özel bir TÜRKSÖY dergisi sayısını yayımladı. Bu özel sayı²³¹ kültür politikası, kültür ve sanat alanında iş birliği, röportajlar ve söyleşiler, analitik makaleler ve incelemeler hakkında bilgiler içermektedir.²³²

Tataristan ve TÜRKSÖY iş birliği tarihindeki önemli bir yıl Kazan'ın Türk Dünyası'nın kültür başkenti olduğu 2014 yılıdır. Astana ve Eskişehir'den sonra, Tataristan'ın başkenti Kazan, milyonlarca insanı kapsayan Türk dünyasının kültürel çekim merkezi olacaktır. Kazan'ın Türk Dünyası Kültür Başkenti ilan edilmesi, Tatar kültürü ve sanatının tüm Türk kültürel alanında hak ettiği yerin uluslararası Türk topluluğu tarafından tanınmasının bir göstergesidir ve Tatar kültürü ve aydınlanmasına katkıda bulunan kişilerin bu alanın gelişimine yaptığı katkıları kabul etmektir.²³³ 21 Mart 2014 tarihinde Eskişehir'de düzenlenen görkemli törende, Türk Dünyası Kültür Başkenti sembolleri, Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanı Ayrat Sibagatullin'e ve Kazan İcra Komitesi Başkan Yardımcısı Leyla Fazliyeva'ya teslim edildi.²³⁴

Büyük şair Gabdulla Tukay'ın doğum günü olan 26 Nisan'da, Musa Celil adını taşıyan Tatar Akademik Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu'nda "Kazan - 2014 Türk Dünyası Kültür Başkenti" programının açılış töreni gerçekleştirildi.²³⁵ "Kazan - Kültür Başkenti" programı kapsamında VII. Bulgar Forumu, X. Kazan Uluslararası Müslüman Filmleri Festivali, TÜRKSÖY Uluslararası Heykeltraşlar Sempozyumu, II. "Türk Dünyasında Dericilik" Festivali, III. Tiyatro Eğitim Forumu "Navruz", "Türk Dünyası" Müzik Festivali, "Ortak Dil - İşaret" sergi projesi ve diğer etkinlikler gerçekleştirildi.²³⁶ Mart 2014'te Eskişehir'de, yeni kültür başkentine adanmış bir fotoğraf sergisi TÜRKSÖY tarafından açıldı. Yıl boyunca sergi Türkiye'nin farklı şehirlerinde gösterildi.²³⁷ "Kazan - Türk Dünyası Kültür Başkenti" etkinliğinin görkemli kapanış töreni, 21 Kasım 2014 tarihinde Kazan Belediye Sarayı'nda gerçekleşti. Burada, TÜRKSÖY Daimi Konseyi'nin

²³⁰ Ministerstvo Kulturi RT, *Spravka po Türksoy 2014*

²³¹ *Türk Dünyası Kültür Ve Sanat Dergisi TÜRKSÖY Rusya Federsyonu Tataristan*, (Ankara: GÜZELİŞ Ofislet Matbaacılık Sanayi A.Ş., 2013), 41/1.

²³² TÜRKSÖY, "Spetsvıpusk jurnala TÜRKSÖY"

²³³ TÜRKSÖY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY), "26 aprelya dan start programme «Kazan - kulturnaya stolitsa türkskogo mira - 2014»", (Erişim 15 Mayıs 2024).

²³⁴ Ministerstvo Kulturi Respubliki Tatarstan (Ministerstvo Kulturi RT), "Kulturnaya stolitsa türkskogo mira 2014 gotovitsya priyat gostey", (Erişim 22 Mayıs 2024).

²³⁵ TÜRKSÖY, "26 aprelya dan start programme «Kazan - kulturnaya stolitsa türkskogo mira - 2014»"

²³⁶ Aleksandra Daşina, "Kazan opravdala titul kulturnoy stolitsı türkskogo mira", *Kazanskiye istorii* (Erişim 22 Mayıs 2024).

²³⁷ Ministerstvo Kulturi RT, *Spravka po Türksoy 2014*

32. toplantısı yapıldı ve bu toplantı kapsamında çalışmaların sonuçları değerlendirildi, görevler belirlendi ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'nın gelecekteki faaliyet programı onaylandı.

Bu foruma, TÜRKSOY Genel Sekreteri Düsen Kaseinov, Tataristan Başbakanı İldar Halikov, TÜRKSOY üye ülkelerinin ve Rusya Federasyonu'nun gözlemci üyelerinin kültür bakanları katıldı. Toplantıya ayrıca Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (2021'den Türk Devletleri Teşkilatı), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (2021'den Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi - TÜRKPA), Devletlerarası İnsani İşbirliği Vakfı (IFES) ve Türk Akademisi temsilcileri ile Türk dili konuşan ülkelerin büyükelçileri de katıldı. Toplantıya, TÜRKSOY'un geçici koordinatörü ve Tataristan Kültür Bakanı Ayrat Sibagatullin başkanlık etti. Akşam, "Tatneft Arena" buz sarayında, "Kazan - Türk Dünyası Kültür Başkenti" programının parlak bir finali olan II. Uluslararası Televizyon Şarkı Yarışması TURKVIZYON'un gala konseri gerçekleştirildi.²³⁸

2014 yılında, Rusya Federasyonu ile TÜRKSOY, Rusya Federasyonu Kültür Bakanlığı ile Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) arasında insani iş birliğini güçlendirecek ve Rusya Federasyonu ile TÜRKSOY arasında kültür ve sanat alanındaki temasları artıracak karşılıklı anlayış memorandumunu imzaladı.²³⁹

TÜRKSOY'un misyonlarından biri, Türk dilli tiyatroların uluslararası festivallerinin düzenlenmesine ve gerçekleştirilmesine yardımcı olmaktır. 1989 yılında SSCB Tiyatro Sanatçıları Birliği'nin kararıyla Almatı'da Orta Asya Cumhuriyetleri Dramatik Tiyatrolarının İlk Festivali "Navruz" gerçekleştirildi. 1993 yılında Aşkabat'taki festivale Azerbaycan, Türkiye ve Tataristan'dan toplulukların katılması, "Navruz" festivalinin coğrafi kapsamının genişletilmesi ve daha yüksek bir statüye kavuşturulması, tüm Türk halklarının tiyatro kültürlerini bir araya getirme gerekliliğini gösterdi. "Navruz", 1998 yılında Kazan'da yeniden canlandırıldı ve 4 yılda bir düzenlenmeye başlandı. Bu festivalin yeniden canlandırılmasında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSOY büyük rol oynadı.²⁴⁰ Tiyatro festivali "Navruz" 1998, 2002 ve 2005 yıllarında Kazan'da düzenlendi.²⁴¹ 2009 yılından itibaren festival iki yılda bir Kazan'da düzenlenmektedir ve Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Çin, Türkiye, Özbekistan, Rusya'nın çeşitli bölgelerinden (Altay, Başkurdistan, Dağıstan, Kırım, Yakutistan (Saha), Tataristan,

²³⁸ Daşina, "Kazan opravdala titul kulturnoy stolitsı türkskogo mira"

²³⁹ TÜRKSOY'un internet sitesinde bu memorandum ile ilgili haber şu şekildedir: "Moskova'da Rusya Kültür Bakanlığı ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) arasında Mutabakat Zaptı imzalandı", *TÜRKSOY* (14 Kasım 2014).

²⁴⁰ Ministerstvo Kultury RT, *Spravka po Türksöy 2014*

²⁴¹ "V Kazani otrıksya teatralny festival türkskih narodov «Nauruz»", *Tatar-inform* (Erişim 13 Mayıs 2024).

Hakasya, Tuva, Çuvaşistan) ve diğer ülkeler ve bölgelerden en iyi oyunları bir araya getirmektedir. 2010 yılından itibaren festivalin himayesinde Uluslararası Tiyatro Eğitim Forumu "Navruz" düzenlenmektedir. Forum kapsamında oyunculuk ve yönetmenlik, tiyatro bilimi ve tiyatro sanatında yönetim alanlarında seminerler ve ustalık dersleri düzenlenmektedir.²⁴² 2016 yılından itibaren TÜRKSOY festivalin kurucuları arasında yer almamaktadır.²⁴³ Muhtemelen bu, 2015 yılında düşürülen uçak olayı nedeniyle Rusya-Türkiye ilişkilerinin kötüleşmesiyle ilgilidir.²⁴⁴

1997 yılından bu yana TÜRKSOY her yıl "Opera Sanatı Günleri" düzenlemektedir. Bu etkinliklere Musa Celil adına Tatar Akademik Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu da katılmaktadır. Musa Celil adına Opera ve Bale Tiyatrosu'nun opera sanat günlerine en unutulmaz katılımı, G. Tukay'ın doğumunun 125. yıl dönümü kutlamaları kapsamında gerçekleşmiştir. Bu günlerde R. Ahiyarova'nın "Şairin Aşkı" operası konser olarak sahnelenmiştir. Tataristan'ın birçok opera yıldızı, opera sanat günlerinde aktif olarak yer almaktadır. Bu festivale farklı yıllarda Tataristan'dan genç opera solistleri olarak Gülnara Rahimova, Rigina Valiyeva, İlyusa Huzina, Artur İslamov ve diğerleri katılmıştır.²⁴⁵ TÜRKSOY Genel Müdürlüğü'nün desteğiyle, G. Kamal Tatar Devlet Akademik Tiyatrosu, K. Tinçurin Tatar Devlet Drama ve Komedi Tiyatrosu, S. Amutbayev Menzelinsk Tatar Devlet Dramatik Tiyatrosu'nun yaratıcı toplulukları düzenli olarak Türkiye'ye turneye çıkmışlardır.²⁴⁶ Musa Celil adına Tatar Akademik Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu'nun solistleri, sık sık TÜRKSOY'un uluslararası projelerine katılmak üzere davet edilmişlerdir.²⁴⁷

TÜRKSOY, Türklerin eski müzik geleneklerinin korunmasına büyük önem vermektedir. 2010 yılında, TÜRKSOY Genel Sekreteri D. K. Kaseinov'un girişimiyle, Türk dili konuşan halkların tarihinde ilk kez uluslararası bir gençlik oda orkestrası kuruldu. Projenin temel amacı, "genç müzisyenlerin yetenek ve becerilerini keşfetmek için koşullar sağlamak, profesyonel gelişimlerini teşvik etmek ve insani iş birliğini güçlendirmek"ti. Bu projede Tataristan Cumhuriyeti'ni N. Jiganov Kazan Devlet Konservatuarı öğrencileri V. Yerşov, A. Sayfi ve D. Hisanbeyeva temsil etti. Orkestranın repertuarında S. Saydaşev'in

²⁴² Ministerstvo Kultury Respubliki Tatarstan (Ministerstvo Kultury RT), *Polojeniy e o XII Mejdunarodnom teatralnom festivale türkskih narodov «Nauruz»* (27.02.2015)

²⁴³ Galiasgar Kamal Tatar State Academic Theatre (Kamal Theatre), "IV Mejdunarodny teatralno-obrazovatelny festival-forum 'Nauruz-2016'", (Erişim 13 Mayıs 2024).

²⁴⁴ Ayrat Nigmatullin vd., "Razrıv s TÜRKSOY: Vladimir Medinskiy trebuet ot Tatarstana otreçsya ot türkskogo mira", *BIZNESS Online* (Erişim 13 Mayıs 2024).

²⁴⁵ Ministerstvo Kultury RT, *Spravka po Türksoy 2014*

²⁴⁶ Kabinet Ministrov RT, *Press-reliz. Mejdunarodnaya organizatsiya türskoy kultury (TÜRKSOY)*

²⁴⁷ Ministerstvo Kultury RT, *Spravka po Türksoy 2014*

"Nayemşik", "Biyu", "Züleyha" gibi Tatar bestecilerin eserleri de yer aldı.²⁴⁸ 2011 yılından itibaren, Türk dili konuşan ülkelerin etno-pop müziği alanında uluslararası yarışmalar düzenlenmeye başlandı. Bu yarışmaların amacı, "yeni yetenekli şarkıcıları keşfetmek ve Türk dünyasının etno-müziğini tanıtmaktır." İlk yarışma jürisinde, aralarında Tataristan Cumhuriyeti'nin Halk Sanatçısı V. Ganeyeva'nın da bulunduğu, vokal sanatının önde gelen ustaları yer aldı. Yarışmalarda başarılı olan katılımcılar arasında Tataristan'dan vokalistler (örneğin, Alina Şaripcanova) da bulunmaktadır.²⁴⁹

TÜRKSOY, Türk dillerinin korunması ve geliştirilmesine büyük önem vermektedir. Bu nedenle Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı, TÜRKSOY ülkelerinin çevirmenler konferansları ve edebiyat dergileri baş editörlerinin yıllık kongrelerini düzenlemektedir. TÜRKSOY, bu yolla Türk klasiklerinin, çağdaş şairlerin ve yazarların çevirilerine olan ilgiyi artırmaktadır. Edebiyat dergileri baş editörleri kongreleri, Türk dünyasından yazarları ve editörleri bir araya getirerek edebi süreci birlikte analiz etmelerini, Türk dillerine çeviri alanında deneyim paylaşımını ve "Türk Dünyasında Yılın Yazarı" ödülünün sahibini seçmelerini sağlamaktadır. "Kazan Utları", "Süyümbike" dergileri ve Tataristan Cumhuriyeti Yazarlar Birliği üyeleri, birçok kongreye katılmıştır.²⁵⁰

TÜRKSOY, aynı zamanda Türk kültürünün gelişimine katkıda bulunabilecek üyelerinin yaratıcı girişimlerini desteklemektedir. Bu nedenle TÜRKSOY, 2007 yılında Kazan Uluslararası Müslüman Filmleri Festivali için "Türk Dünyası Sinemasının Gelişimine Katkı" özel ödülünü (3.000 ABD doları tutarında) ihdas etti.²⁵¹ Daha sonra, "Kazan - 2014 Türk Dünyası Kültür Başkenti" yılı etkinlikleri kapsamında, X. Uluslararası Müslüman Filmleri Festivali programına TÜRKSOY üye ülkelerinin filmleri dahil edilmiştir. Bu bölüm "Kültürlerin Diyalogunda TÜRKSOY" olarak adlandırılmıştır.²⁵²

Ayrıca, TÜRKSOY'un görevlerinden biri, üye ülkelerdeki genç yeteneklerin keşfedilmesini sağlayan festival hareketlerini ve genç yetenekleri desteklemektir. Bu bağlamda, TÜRKSOY Genel Sekreterliği, her yıl Tataristan'da düzenlenen Açık Cumhuriyet Televizyon Gençlik Festivali "Sozvezdiye-Yoldızlık"ın ödül kazanan

²⁴⁸ Şafigullina, "Türksoy: razvitiye mejdunarodnogo kulturnogo sotrudničestva Tatarstana v 1990-2000 gg", 10.

²⁴⁹ Ministerstvo Kulturi RT, *Spravka po Türksoy 2014*

²⁵⁰ Ministerstvo Kulturi RT, *Spravka po Türksoy 2014*

²⁵¹ Ministerstvo Kulturi RT, *Spravka po Türksoy 2014*

²⁵² "V programmu festivalya musulmanskiego kino v Kazani voydut filmı stran TÜRKSOY", RBK (Erişim 13 Mayıs 2024).

vokalistleri için 2 özel ödül ihdas etti. Ödül, ilk kez 26 Nisan 2012 tarihinde Kazan'da düzenlenen gala konserde verildi.²⁵³

TÜRKSOY'un bir diğer önemli görevi, maddi olmayan kültürel mirasın korunmasıdır. TÜRKSOY'un faaliyetleri sayesinde, Türk halkları için önemli bir bayram olan Nevruz, 2009 yılında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne dahil edilmiştir ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 21 Mart'ı Uluslararası Nevruz Günü ilan etmiştir. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSOY, her yıl Nevruz kutlamaları kapsamında etkinlikler düzenlemektedir. Tataristan'ın müzik ve dansları, Nevruz konserlerinde birçok kez cumhuriyetin tanınmış sanat toplulukları tarafından temsil edilmiştir: Tataristan Devlet Şarkı ve Dans Topluluğu, Tataristan Devlet Folklor Müziği Topluluğu, Devlet Dans Topluluğu "Ağidel". Maddi olmayan kültürel mirası korumak amacıyla TÜRKSOY çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. 2008 yılından itibaren TÜRKSOY, maddi olmayan kültürel miras seminerleri organize etmektedir. Bu seminerler farklı yıllarda Ankara, Şeki ve Astana'da gerçekleştirildi. 17-19 Eylül 2011 tarihlerinde, Tataristan'ın Kazan ve Arsk şehirlerinde 4. TÜRKSOY Maddi Olmayan Kültürel Miras Semineri düzenlendi. Ayrıca, maddi olmayan kültürel mirası korumak amacıyla, Ağustos 2012'de Alabuga şehrinde her yıl düzenlenen Spasskaya Fuarı kapsamında TÜRKSOY, Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ile birlikte "Türk Dünyasında Dericilik" festivalini düzenledi ve "Türk Dünyasında Deri Sanatının Gelenekleri" konulu festival ve bilimsel sempozyum organize etti.²⁵⁴

TÜRKSOY, Türk dünyasının UNESCO'su olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle, TÜRKSOY ile UNESCO arasındaki iş birliğinden bahsetmek önemlidir. Ortak faaliyetler, 1996 yılında imzalanan İşbirliği Anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir.²⁵⁵ Aslında TÜRKSOY, UNESCO'nun ilkeleri ve amaçları doğrultusunda faaliyet gösteren bölgesel bir kültürel iş birliği örgütüdür. Kültürlerarası diyalogun gelişiminde önemli bir rol oynayan etkinlikler arasında, TÜRKSOY tarafından UNESCO'nun merkezinde 1999 yılında düzenlenen Dede Korkut Kitabı'nın 1300. yılı kutlamaları ve 2010 yılında düzenlenen Uluslararası Nevruz Günü bulunmaktadır.²⁵⁶ Ayrıca, TÜRKSOY'un kuruluşunun 30. yıldönümü onuruna UNESCO'nun merkezinde "Biz Birlikteyiz" adlı bir

²⁵³ Ministerstvo Kultury RT, *Spravka po Türksoy 2014*

²⁵⁴ Ministerstvo Kultury RT, *Spravka po Türksoy 2014*

²⁵⁵ TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), "TÜRKSOY Genel Sekreteri'nin UNESCO Temasları" (Erişim 23 Mayıs 2024).

²⁵⁶ Ministerstvo Kultury RT, *Spravka po Türksoy 2014*

konser düzenlendi.²⁵⁷ Tataristan'da UNESCO'nun dünya kültürel mirası listesinde yer alan 4 obje bulunmaktadır. Zamanında, Bolgar ve Sviyazhsk kültürel anıtlarının yeniden canlandırılması projesi TÜRKSOY tarafından da desteklendi. Ayrıca, TÜRKSOY, Sabantuy'un maddi olmayan kültürel miras listesine dahil edilmesi yönündeki Tataristan'ın girişimini de destekledi.²⁵⁸

Görüldüğü gibi, bu çalışmada 2015 yılına kadar olan TÜRKSOY ve Tataristan iş birliği incelenmiştir. Kasım 2015'te Türkiye, Rusya'nın SU-24 uçağını düşürdü. Buna karşılık olarak Rusya yetkililer, Türkiye'ye karşı yaptırımlar uyguladı. Ancak o dönemde Kültür Bakanı olan Vladimir Medinskiy, TÜRKSOY üyesi olan Rusya subjektlerin tüm ilişkileri derhal kesmeye ve örgütten çıkmaya çağırdı.²⁵⁹ Altı subjekten dört tanesi TÜRKSOY ile olan ilişkilerini kesti, yalnızca Tataristan ve Yakutistan hiçbir önlem almadı.²⁶⁰ Ancak, birçok ortak proje durduruldu veya Tataristan'da yürütülen projeler TÜRKSOY'dan destek almamaya başladı.²⁶¹ Daha önce belirtildiği gibi, TÜRKSOY "Navruz" tiyatro festivalinin eş kurucusu olmaktan vazgeçti. Yine de, son yıllarda TÜRKSOY'un resmi web sitesinde yayınlanan dergileri incelediğimizde, Tataristan'ın sanatçılarını ve yaratıcı topluluklarını TÜRKSOY etkinliklerine göndermeye devam ettiğini görmekteyiz.²⁶² Ayrıca, Rusya Federasyonu ile TÜRKSOY arasındaki ilişkilerde, süresi Aralık 2017'de sona eren karşılıklı anlayış memorandumunun yürürlükte olduğunu belirtmek gerekir. 2018 yılında TÜRKSOY, Rusya ile iş birliğini yenileme arzusunu ifade etti. Rusya Federasyonu Kültür Bakanlığı ise bu taleplere yanıt olarak, teklifin resmi olarak sunulmasının ardından mutlaka değerlendirileceğini belirtti.²⁶³

Tataristan'ın Uluslararası TÜRKSOY Örgütü ile iş birliğini inceledikten sonra şu sonuca varılabilir: Tataristan'ın TÜRKSOY ile iş birliği, Tatar dilinin ve kültürünün korunmasına katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda Tataristan'ın tüm Türk dünyasıyla, özellikle Türkiye ile olan ilişkilerini genişletip güçlendirmiştir. Genel olarak, Tataristan'ın TÜRKSOY'a katılması, iki cumhuriyet arasındaki ilişkilerin gelişimine

²⁵⁷ TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), "TÜRKSOY'dan UNESCO'da Muhteşem Kutlama" (Erişim 23 Mayıs 2024).

²⁵⁸ Gosudarstvenniy Sovetnik Respubliki Tatarstan (Gosudarstvenniy Sovetnik RT), "V Kazanskoy Kremlé proşla vstreça Gosudarstvennogo Sovetnika RT Mintimera Şajmieva s Generalnim sekretarem TÜRKSOY Düsenom Kaseinovim" (Erişim 23 Mayıs 2024).

²⁵⁹ Nigmatullin vd., "Razrıv s TÜRKSOY: Vladimir Medinskiy trebuyet ot Tatarstana otreçsya ot türkskogo mira"

²⁶⁰ Yelena Meygun, "Vlasti türkskih regionov vıbrayut mejdu Rossiyey i Turtsiyey", *Natsionalnyy aktsent* (Erişim 23 Mayıs 2024).

²⁶¹ Elnar Baynazarov - Dmitriy Laru, "Obratno v Rossiyu", *İzvestiya* (Erişim 23 Mayıs 2024).

²⁶² TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), "Kütüphane" (Erişim 23 Mayıs 2024).

²⁶³ Baynazarov - Laru, "Obratno v Rossiyu"

olumlu bir etki yapmıştır. İki kardeş halk birbirlerinin kültürlerini daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Ayrıca, Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin o kadar güçlendiğini belirtmek gerekir ki 2015 yılındaki yaşananlar, Tataristan'ın TÜRKSOY'a olan yaklaşımını etkilememiştir. Tataristan, TÜRKSOY ile ilişkilerini resmen kesmemiş, ancak önemli ölçüde sınırlamıştır.

3.2.1. Eğitim ve Bilimde İş Birliği

Eğitim alanındaki iş birliği, sosyal ve kültürel iş birliğinin önemli alanlarından biridir. 22 Mayıs 1995 tarihli anlaşma çerçevesinde, Tataristan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan, eğitim ve bilim alanlarında iş birliği de öngörülmektedir. Bu anlaşmanın 6. Maddesi şöyledir: "Taraflar, yüksek öğretim kurumları, bilimsel örgütler ve kuruluşlar, genel eğitim okulları, mesleki eğitim kuruluşları ve kurumları, bilimsel kütüphaneler ve diğer eğitim ve araştırma kurumları arasındaki iş birliği de dâhil olmak üzere, bilim ve eğitim alanında kapsamlı iş birliğini teşvik edecektir." Ayrıca, bu anlaşmanın 5. Maddesinin karşılıklı olarak dil öğrenimini ve bu alandaki iş birliğini öngördüğünü hatırlatmakta fayda var.

Eğitim alanında iş birliği konusunda önemli bir belge, 6 Aralık 2001 tarihli "Tataristan Cumhuriyeti Hükümeti, Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Eğitim Alanında İşbirliği Anlaşması"dır. Belgenin kendisinde belirtildiği gibi, bu anlaşmanın imzalanmasından önce Tataristan ve Türkiye "Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Tataristan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Arasındaki Geçici Çalışma Programı" temelinde iş birliği yapmaktaydı. 6 Aralık 2001 tarihli anlaşmanın imzalanması, Geçici Çalışma Programını iptal etti. Bu anlaşmanın maddelerine göre, Tataristan ve Türkiye, birbirlerinin dilini hem okul eğitim sisteminde hem de diğer eğitim kurumlarında öğrenme konusunda iş birliği yapma kararı aldılar (madde 2). Ayrıca, bu anlaşmanın 3. maddesine göre taraflar, dil, kültür ve diğer alanlarda çeşitli yarışmalar ve olimpiyatlar düzenlenmesine destek olacaklardır. 4. maddeye göre taraflar, ülkelerinde düzenlenecek olan uluslararası sempozyumlar, kongreler, seminerler ve festivaller hakkında bilgi sağlayacaklardır.²⁶⁴ Bu anlaşma 5 yıllık bir süre için yapılmıştır, ancak süresi dolduğunda bir taraf anlaşmanın sona erdirilmesi niyetini bildirmediği sürece

²⁶⁴ Soglaşeniye o sotrudničestve v oblasti obrazovaniya mejdu Pravitelstvom Respubliki Tatarstan, Rossiyskaya Federatsiya i Pravitelstvom Turetskoy Respubliki ot 6 dekabra 2001 g. (Soglaşeniye o sotrudničestve v oblasti obrazovaniya ot 6 dekabra 2001 g.), Pravitelstvo Respubliki Tatarstan i Pravitelstvo Turetskoy Respubliki (2001), md. 2-4

otomatik olarak 5 yıl daha uzatılacaktır.²⁶⁵ Böylece, Tataristan ve Türkiye'nin geleneksel bağların önemini farkına vararak ve eğitim alanında ilişkilerini daha da genişletmek isteyerek, dostane ilişkilerini resmen güçlendirme kararı aldıkları belirtilebilir.

Siyaset bilimleri doktoru ve Tataristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dış İlişkiler Departmanı Uluslararası İşbirliği Bölümü eski başkanı İldar Nasırov, 1993-2001 yılları arasında Türkiye ile eğitim alanındaki iş birliğinin Türkiye ve Tataristan eğitim bakanlıkları arasında Geçici Çalışma Programı temelinde yürütüldüğünü söylüyor.²⁶⁶ İldar Nasırov'un 2007 yılı verilerine göre, cumhuriyette yaklaşık 60 Türk Cumhuriyeti öğretmeninin görev yaptığı 10 Tatar-Türk lisesi faaliyet göstermekteydi.²⁶⁷ İlk Tatar-Türk liseleri 1992 yılında açıldı. Bunlar başka bir ülkenin, yani Türkiye'nin, desteğiyle, sermayesi ve öğretim kadrosuyla Tataristan'da açılan ilk liselerdi. Tataristan'da toplam 11 lise açıldı, bunların 8'i eğitimle uğraşan özel bir Türk şirketi (Ertuğrul Gazi Eğitim ve Öğretim) tarafından kuruldu, 3'ü ise Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın desteği ve Tataristan Eğitim Bakanlığı'nın himayesi altında açıldı. Bu liselerin öğrencileri sadece Rusça ve Tatarca değil, aynı zamanda İngilizce ve Türkçe dillerine de hakimdirler.²⁶⁸

Eğitim alanındaki ilişkilerin gelişiminde Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı ve onun kurucusu Turan Yazgan'ın büyük bir rolü vardır. Vakfın Tataristan'da iki temsilciliği bulunmaktadır - Kazan ve Naberejnyı Çelnı. Vakfın mali desteğiyle ilk Tatar öğrencileri Türk üniversitelerinde eğitim alma fırsatı bulmuşlardır. Turan Yazgan, Kazan Üniversitesi'nde onursal profesör olarak seçilmiştir.²⁶⁹ Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yalnızca eğitim alanındaki ilişkilerin gelişimine katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda Tataristan'da Türk dilinin öğrenilmesine de büyük katkılarda bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce, 1989 yılında Kazan Üniversitesi bünyesinde Tatar Filolojisi, Tarih ve Doğu Dilleri Fakültesi kurulmuştur. Fakülte kurulmasından sonra, Arapça ve Çince'nin yanı sıra Türkçe de öğretilmeye başlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1992 yılında bu bölümde Türkçe'yi ilave uzmanlık olarak öğrenen 12 öğrenciden oluşan bir grup oluşturulmuştur. Bu yıl itibarıyla bu fakülteye Türkiye'den öğretim üyeleri gelmeye başlamıştır. 1998 yılına kadar öğretmenler buraya Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından yönlendirilmiştir. Ayrıca, 1991 yılında Kazan Pedagoji

²⁶⁵ Soglaşeniye o sotrudniçestve v oblasti obrazovaniya ot 6 dekabra 2001 g., md. 7

²⁶⁶ İldar Rustambekoviç Nasırov, *Mejdunarodnoye sotrudniçestvo regionov. Mirovaya praktika i opıt Tatarstana* (Kazan: İzdatelskiy tsentr Kazanskogo universiteta, 2007), 205.

²⁶⁷ Nasırov, *Mejdunarodnoye sotrudniçestvo regionov*, 219.

²⁶⁸ Erdal Şahin, "Sovyetler Birliği Sonrasında Tataristan'da Türkiye Türkçesi Öğretimi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 23 (Aralık 2007), 67-68.

²⁶⁹ Suleymanov, "Vliyanie Turtsii v Tatarstane: faktor 'myagkoy sılı'", 14.

Üniversitesi'nde Türkçeyi ilave uzmanlık olarak seçen 16 öğrenci için Türkçe dersleri başlamıştır. 1994 yılından 2002 yılına kadar bu bölümün öğretim kadrosu ve eğitim materyallerine olan ihtiyaçlar Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından karşılanmıştır. Ayrıca, bu vakfın destekleriyle, 1992 yılından itibaren Alabuga Devlet Pedagoji Enstitüsü'nde, 1993 yılından itibaren Kazan Beşeri Bilimler Enstitüsü'nde ve Nabezhnyye Chelny Devlet Teknik Üniversitesi'nde Türkçe, seçmeli ders olarak öğretilmiştir.²⁷⁰

Bilim ve eğitim alanındaki ilişkilerin geliştirilmesinde, Nadir Devlet'in²⁷¹ (1944-2021) rolünü belirtmek önemlidir. Nadir Devlet'in ailesinin trajik kaderi, onun kaderini ve bilimsel faaliyetlerinin alanını büyük ölçüde belirledi. Öğrencilik yıllarında, arkadaşlarıyla birlikte "Tukay Bülteni" ve "Kazan" dergilerinin yayınlanması için çaba gösterdi. Marmara Üniversitesi'nde çalışmaya başladıktan sonra, Türk dünyasının sorunlarına ilişkin bilimsel konferanslar ve sempozyumlar düzenlemeye başladı. 1990 yılında Kazan'da bir bilimsel konferansa davet edildi. Kazan'daki ziyareti sırasında, bazı yayınları ziyaret etti. "Kazan Utları" dergisi editörlüğünde gerçekleşen buluşmanın sonucunda, ileriye dönük iş birliği için ilk planlar geliştirildi.²⁷² Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeniden başlamasının ilk günlerinden itibaren bilimsel konferanslar, sempozyumlar ve toplantılar düzenlenmeye başlandı. Tataristan bilim insanları, Türkiye Dil Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi ile birlikte çeşitli yayın projelerine katıldı, bazıları da ders vermek üzere Türkiye'de bir süre kaldı. Benzer şekilde, Marmara Üniversitesi ve diğer bazı üniversitelerden gelen asistanlar, araştırma, bilimsel çalışmalar ve Türkçe öğretmek için Tataristan'da geçici olarak bulundular.²⁷³

1990-2000 yıllarında Marmara Üniversitesi, Tataristan ve Türkiye ile ilgili birçok etkinlik düzenlemiştir. Daha önce bahsedilen Marmara Üniversitesi öğretim üyesi Nadir Devlet, Türk Marmara Üniversitesi ile Tataristan arasındaki bilimsel iş birliğinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. İlk olarak, 10 Mart 1992 tarihinde "Türk dünyası

²⁷⁰ Şahin, "Sovyetler Birliği Sonrasında Tataristan'da Türkiye Türkçesi Öğretimi", 66-67.

²⁷¹ Nadir Devlet, 15 Temmuz 1944'te Mukden şehrinde doğdu. Hem annesi hem de babası tarafından Tatar Türklerine mensup bir aileden geliyor. 1917 devriminden önce, aile, Altın Orda hanlarından gelen ve Çarlık Rusya'sında Tatar prensleri olarak tanınan 38 büyük aileden biriydi. Devrimden sonra aile üyeleri, mallarını, unvanlarını ve sosyal statülerini kaybettiler ve Sovyetler Birliği'nin çeşitli yerlerine yerleştirildiler. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Mukden SSCB tarafından işgal edildiğinde, Nadir Devlet'in ebeveynleri tutuklandı ve Çita'ya gönderildi. Mahkeme süreçleri sonucunda her ikisi de on yıl hapis cezasına ve beş yıl sürgüne mahkum edildi. Küçük Nadir'in kaderini, Türkiye'ye göç etmeyi planlayan Ahtem Bey ve Aynıdjemal Hanım üstlendi. Türk büyükelçiliğinde çalışan arkadaşlarının yardımıyla Türkiye'ye vize aldılar. 18 Ocak 1949'da Şanghay'dan ayrılarak, 31 Mart 1949'da İstanbul'a geldiler. Türkiye'de köklerine bağlı kalmak için soyadlarını Devlet olarak değiştirdiler.

²⁷² Nadir Devlet, "Gerçe anda tumasam da", *Kazan Utları* 819/1 (1991), 158.

²⁷³ Nadir Devlet, "Türkiye İle Rusya Arasındaki Köprü: Tatarlar", *Academia.edu* (Erişim 26 Mayıs 2024).

içinde Sadri Maksudi Arsal” konulu bir toplantı düzenlenmiştir.²⁷⁴ Daha sonra Haziran 1992’de on Türk bilim adamından oluşan bir grup Kazan’da düzenlenen “Uluslararası Türkoloji Kongresi”ne katılmıştır. Bundan sonra çeşitli Türk bilim insanları Kazan’da düzenlenen seminer, sempozyum, konferans veya kongrelere katılmaya devam etmiştir.²⁷⁵ Marmara Üniversitesi’nin Tataristan ile bilimsel ve eğitimsel bağları oldukça geniştir. Tataristan Cumhuriyeti Hükümeti ve Kazan Federal Üniversitesi’nin girişimleri ile 2015 yılında Marmara üniversitesi’nin himayesinde Tatar dili öğrenimi için Kayum Nasırı Merkezi açılması planlanmıştır. Ancak Rusya-Türkiye ilişkilerinin bozulması nedeniyle proje askıya alınmıştır.²⁷⁶

Tataristan ve Türkiye arasındaki bilimsel ve eğitimsel iş birliği de 1990’lı yıllarda başladı. Kazan Üniversitesi, 1990 yılından itibaren Türk Cumhuriyeti’ndeki üniversiteler ve bilimsel-eğitim merkezleriyle akademik ve bilimsel iş birliğini uluslararası faaliyetlerinin stratejik yönlerinden biri olarak kabul etmiştir. Kazan Federal Üniversitesi, 1995 yılından bu yana 1991 yılında açılan ve üniversitenin 1,5 metrelik AZT-22 teleskopunun yerleştirildiği TÜBİTAK Ulusal Türk Gözlemevi (Antalya) ile astrofotometri, astronomi ve uzay jeodezisi alanlarında bilimsel iş birliği yürütmektedir. İşbirliği anlaşması 2028 yılına kadar geçerlidir.²⁷⁷

Daha önce de belirtildiği gibi Kazan Federal Üniversitesi, 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye ile bilim ve eğitim alanlarında aktif bir iş birliği başlatmıştır. Marmara Üniversitesi, Kazan Üniversitesi’nin iş birliği anlaşması imzaladığı ilk üniversitelerden biriydi. İki üniversite arasında 1997 yılında imzalanan iş birliği projesi hemen öğrenci ve öğretim üyesi değişimi ile başladı. Tataristan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü ile Marmara Üniversitesi Türk Araştırmaları Enstitüsü iş birliğiyle bilimsel bir gezi düzenlendi.²⁷⁸ 2018 yılında bu üniversiteler arasındaki iş birliği yeniden başlatılmış ve öğretim üyesi değişimi için bir mutabakat zaptı imzalanmıştır.²⁷⁹

Zamanla Kazan Üniversitesi’nin diğer Türk üniversiteleriyle iş birliği artarak devam etti. Kazan Üniversitesi’nin bilimsel ve eğitim kurumlarıyla iş birliği çerçevesinde her yıl KFU çalışanları ve öğrencileri bilimsel ve eğitim amaçlı Türkiye’ye seyahat ediyor.

²⁷⁴ Devlet, *Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Savrulan Tatarlar*, 109.

²⁷⁵ Devlet, “Türkiye İle Rusya Arasındaki Köprü: Tatarlar”

²⁷⁶ Lina Sarimova, “Poholodaniye v rossiysko-turetskih otnoşeniyah zamorozilo prihod učeniyu Kayuma Nasırı v Stambul”, *Realnoye vremya* (Erişim 03 Haziran 2024).

²⁷⁷ Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet (KPFU), “Sotrudniçestvo s Turtsiyey” (Erişim 03 Haziran 2024).

²⁷⁸ Devlet, *Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Savrulan Tatarlar*, 114.

²⁷⁹ Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet (KPFU), *Sotrudniçestvo Kazanskogo (Privoljskogo) federalnogo universiteta s naučno-obrazovatelnimi tsentrami Turetskoy Respubliki* (Eylül 2022).

Ayrıca, KFU çalışanları Türkiye’den bilim insanlarıyla ortak yayın faaliyetleri yürütüyor. Scopus veritabanına göre, 2010 ile 2017 yılları arasında KFU çalışanları tarafından Türkiye’den bilim insanlarıyla ortak olarak 129 makale yayınlanmıştır,²⁸⁰ 2017 ile 2021 yılları arasında ise 232 makale yayınlanmıştır.²⁸¹

Kazan Üniversitesi’nin Türkiye Cumhuriyeti ile iş birliği, Yeditepe Üniversitesi ile iş birliği çerçevesinde yürütülüyor. 2008 yılından beri yürürlükte olan iş birliği anlaşması kapsamında Tataristan ve Türkiye biyologları aktif olarak iş birliği yapıyor. Kazan Federal Üniversitesi, 2011 yılında İstanbul Üniversitesi ile ve 2012 yılında Yunus Emre Enstitüsü ve İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi ile iş birliği anlaşması imzalamıştır.²⁸² II. Uluslararası ThEOR 2017 (“Termal Petrol Üretim Artırma Yöntemleri”) Sempozyum ve Konferansı kapsamında Kazan Federal Üniversitesi ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi arasında 5 yıllık bir iş birliği anlaşması imzalandı.²⁸³ Anlaşma, petrol üretim teknolojilerinin geliştirilmesi alanında ortak projelerin genişletilmesini öngörüyor.²⁸⁴

KFU Jeoloji ve Petrol-Gaz Teknolojileri Enstitüsü, 2016 yılından bu yana Ankara Üniversitesi ile rezervuarlardan petrol üretimini artırmak için yeni yöntemlerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi ve ayrıca Rusya ve Türkiye’deki hidrokarbon yataklarının fizik-kimyasal çalışmalarını yürütmek üzere iş birliği yapmaktadır. 2019 yılında Kazan Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi arasında 5 yıllık bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Kazan Üniversitesi ayrıca İstanbul Üniversitesi ile de iş birliği yapmaktadır. 2018 yılında 5 yıllık bir mutabakat zaptı imzalandı ve 2019 yılında öğrenci değişim anlaşması imzalandı. Ayrıca, iki üniversitenin iş birliği çerçevesinde 2019 yılında “Türkiye Cumhuriyeti’nde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Gelişimine Yönelik En İyi Uygulamalar” adlı ek profesyonel bir yeterlilik geliştirme programı uygulandı. Kazan Üniversitesi, 2019 yılında Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Borsaları Birliği Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi (TOBB) ve TUI Seyahat Şirketi ile 5 yıllık mutabakat zaptları da imzalamıştır. Kazan Federal Üniversitesi ile TOBB iş birliği çerçevesinde, 2021 yılında TOBB’dan 8 öğrenci KFU’nin Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü’nde “Rus Dili ve Kültürü” alanında eğitim gördü. KFU ile TUI Seyahat Şirketi iş birliği kapsamında Kazan Üniversitesi öğrencileri her yıl şirketin yaz staj programına katılıyor. Ayrıca

²⁸⁰ KPFU, “Sotrudniçestvo s Turtsiyey”

²⁸¹ KPFU, *Sotrudniçestvo Kazanskogo (Privoljskogo) federalnogo universiteta s naučno-obrazovatelnimi tsentrami Turetskoy Respubliki*

²⁸² Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet (KPFU), “Kazanskiy universitet posetil Generalniy Konsul Respubliki Turtsiya v Kazani Sabri Tunç Angılı” (Erişim 03 Haziran 2024).

²⁸³ KPFU, *Sotrudniçestvo Kazanskogo (Privoljskogo) federalnogo universiteta s naučno-obrazovatelnimi tsentrami Turetskoy Respubliki*

²⁸⁴ KPFU, “Sotrudniçestvo s Turtsiyey”

Türkiye’den Kazan Üniversitesi’ndeki öğrenci sayısının genel olarak arttığını belirtmek gerekir. 2015 yılında KFU, Türk Kurumsal işe alım şirketi iTown International ile yabancı öğrenci alımı için süresiz bir anlaşma imzaladı.²⁸⁵ 2012-2013 eğitim-öğretim yılında KFU’da Türkiye’den 48 öğrenci ve stajyer bulunuyordu.²⁸⁶ Her geçen yıl öğrenci sayısında artış gözlendi ve 2018-2019 eğitim-öğretim yılında öğrenci sayısı 101’e yükseldi. Sonraki iki yılda, büyük olasılıkla koronavirüs nedeniyle, küçük bir düşüş yaşandı.²⁸⁷

Tataristan’ın önde gelen üniversitelerinden biri olan KFU’nun Türk bilimsel ve eğitim kurumlarıyla aktif iş birliği, Tataristan’daki diğer üniversiteler için bir örnek olmuştur. Son yıllarda, Tataristan ve Türkiye’deki iş birliği yapan üniversite sayısı artmaktadır. Örneğin, 2013 yılında Kazan Devlet Kültür Enstitüsü Rektörü R.R. Yusupov önderliğinde, İstanbul’da düzenlenen “Kültür ve Sanat Üniversiteleri Küresel Eğitim Alanında: Avrasya Kültürlerarası İletişim Gelenekleri ve Günümüz” adlı VII. Uluslararası Sempozyuma katılmıştır. Ziyaret kapsamında R.R. Yusupov, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (İstanbul, Türkiye) ile bilimsel, yaratıcı ve eğitimsel ilişkilerin geliştirilmesini öngören bir iş birliği anlaşması imzalamıştır.²⁸⁸

2014 yılında Tataristan Cumhurbaşkanı Rüstem Minnihanov, Tataristan heyetinin başında Ankara’daki Bilkent Üniversitesi’ni ziyaret etti. Görüşmede Bilkent Üniversitesi ile İnnopolis Üniversitesi arasında iş birliği konuları ele alındı. Cumhurbaşkanı, Tataristan’ın yeni üniversitesi İnnopolis için eğitim programları oluşturulmasında tecrübe edinmeye ilgi duyduğunu belirtti.²⁸⁹ Ayrıca, Türkiye Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı, Eskişehir’de bir IT üniversitesi olduğunu belirtti. Nabi Avcı, Eskişehir ve Tataristan’daki IT üniversiteleri arasında öğrenci ve öğretim üyesi değişimiyle ilgilenmişti. Görüşmenin sonunda, Tataristan Cumhuriyeti Bilgi ve İletişim Teknolojileri Bakanlığı ile Bilkent Üniversitesi arasında bir mutabakat zaptı ve bilimsel ve eğitimsel iş birliği anlaşması imzalandı.²⁹⁰ 25 Mart 2019 tarihinde, Tataristan Bilim Akademisi Başkanı M. H. Salahov ile İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mahmut Ak ile yapılan resmi görüşme sırasında,

²⁸⁵ KPFU, *Sotrudniçestvo Kazanskogo (Privoljskogo) federalnogo universiteta s naučno-obrazovatelnimi tsentrami Turetskoy Respubliki*

²⁸⁶ KPFU, “Kazanskiy universitet posetil Generalnıy Konsul Respubliki Turtsiya v Kazani Sabri Tunç Angılı”

²⁸⁷ KPFU, *Sotrudniçestvo Kazanskogo (Privoljskogo) federalnogo universiteta s naučno-obrazovatelnimi tsentrami Turetskoy Respubliki*

²⁸⁸ Kazanskiy Gosudartsvenny İstitut Kulturu (KazGİK), “Vizit rektora KazGUKI R.R. Yusupova v Turetskuyu Respubliku”, (Erişim 03 Haziran 2024).

²⁸⁹ Pravitelstvo Respubliki Tatarstan (Pravitelstvo RT), “Rustam Minnihanov: «Opıt universiteta «Bilkent» interesen dla Tatarstana»”, (Erişim 03 Haziran 2024).

²⁹⁰ “Universitet «İnnopolis» planiruyet sotrudniçat s turetskimi vuzami”, RBK (Erişim 03 Haziran 2024).

İstanbul Üniversitesi ile Tataristan Bilim Akademisi arasında İstanbul’da bir iş birliği Protokolü imzalandı.²⁹¹ 2019 yılında iki üniversite arasında yeni bir iş birliği de başladı. 1 Ekim 2019 tarihinde, Kazan Devlet Tıp Üniversitesi Rektör Vekili A. S. Sozinov, İstanbul Kent Üniversitesi heyetiyle bir araya geldi. Görüşmede eğitim, klinik faaliyetler ve diğer alanlarda iş birliği geliştirme olanakları ele alındı. Görüşmenin sonunda, Kazan Devlet Tıp Üniversitesi ile İstanbul Kent Üniversitesi arasında ikili bir çerçeve iş birliği anlaşması imzalandı. Anlaşma, üniversiteler arası ortaklığın geliştirilmesi amacıyla kurumlar arasında iş birliğinin genel ilkelerini belirlemeyi amaçlamaktadır.²⁹²

2023 yılında, Tataristan Ekonomi, Yönetim ve Hukuk Enstitüsü ile Türk HİTİT Üniversitesi de iş birliği yapmaya başladı. Türkiye üniversitesinden bir heyet Kazan’a geldi ve Ekonomi, Yönetim ve Hukuk Enstitüsü’nü ziyaret etti. Belirlenen iş birliği programı çerçevesinde, Ekonomi, Yönetim ve Hukuk Enstitüsü öğretim üyelerinin ve araştırmacılarının altı ay süreyle Türkiye’de eğitim görmesi ve HİTİT Üniversitesi öğrencilerinin Ekonomi, Yönetim ve Hukuk Enstitüsü’nde eğitim alması planlanmaktadır.²⁹³ Ayrıca, bu yıl Rusya’nın “Bilim ve Üniversiteler” programı kapsamında, bir diğer Tataristan üniversitesi olan Kazan Ulusal Araştırma Teknoloji Üniversitesi, iş birliği görüşmeleri yapmak²⁹⁴ ve Monomex endüstriyel tesisini ziyaret etmek²⁹⁵ amacıyla birkaç Türk üniversitesini ziyaret etti. Kazan Ulusal Araştırma Teknoloji Üniversitesi personeli, Mühendislik Fakültesi ile tanışmak için Uludağ Üniversitesini ziyaret etti.²⁹⁶ Ayrıca, Kazan Ulusal Araştırma Teknoloji Üniversitesi, 10 yıl önce Yalova Üniversitesi heyetinin Kazan Ulusal Araştırma Teknoloji Üniversitesi’ni ziyaret ettiği zamandan beri devam eden bilimsel iş birliğini Yalova Üniversitesi ile yeniden başlattı. Üniversitelerin planları arasında öğretim üyeleri için staj ve öğrenci değişiminin yer aldığı eğitimsel iş birliği başlatmak yer alıyor.²⁹⁷

Tataristan ve Türkiye arasındaki bilim ve eğitim alanındaki iş birliği, sadece üniversitelerin, eğitim kurumlarının ve bilimsel kuruluşların iş birliğiyle sınırlı kalmıyor.

²⁹¹ Akademiya Nauk Respubliki Tatarstan (AN RT), “Podpisan protokol o sotrudničestve mejdu Stambulskim Universitetom i Akademiej nauk Respubliki Tatarstan”, (Erişim 03 Haziran 2024).

²⁹² Kazanskiy Gosudarstvennyy Meditsinskiy Universitet (KGMU), “Novosti Otdela Mejdunarodnogo Sotrudničestva: I.O. Rektora KgmU A.S. Sozinov Vstretilsa S Delegatsiyey Stambulskogo Universiteta Kent”, (Erişim 06 Haziran 2024).

²⁹³ Kazanskiy innovatsionnyy universitet im. V.G. Timiryasova (IEUP), “Naçalo sotrudničestva IEUP s Universitetom HITIT (g.Çorum, Turtsiya)”, (Erişim 06 Haziran 2024).

²⁹⁴ Natsionalniye Proyektı Rossii (NatsProyektı), “Delegatsiya kazanskogo vuza posetila universitetı i predpriyatiye v Turtsii”, (Erişim 06 Haziran 2024).

²⁹⁵ Kazanskiy Natsionalniy İssledovatel’skih Tehnolgiçeskiy Universitet (KNİTU), “KNİTU raşşirayet delovoye i nauçnoye sotrudničestvo s Turtsiyey”, (Erişim 06 Haziran 2024).

²⁹⁶ NatsProyektı, “Delegatsiya kazanskogo vuza posetila universitetı i predpriyatiye v Turtsii”

²⁹⁷ KNİTU, “KNİTU raşşirayet delovoye i nauçnoye sotrudničestvo s Turtsiyey”,

20. yüzyılın 90'lı yıllarının ortalarından itibaren, Tataristan gençliğinin Türkiye üniversitelerinde eğitim alması ve üniversiteler arasında öğrenci değişimi mümkün hale geldi. Tataristan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, 1993 yılından itibaren her yıl Tataristan'dan üniversite adaylarını Türkiye üniversitelerine göndermektedir.²⁹⁸ Bu, büyük ölçüde 1993 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin Tataristan'dan öğrencilere Türkiye üniversitelerinde eğitim almaları için burs sağlamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, 2003 yılında, Kazan'daki Türkiye Başkonsolosu İsmail Sefa Yüger, "Komsomolskaya Pravda" gazetesine verdiği bir röportajda, son on yılda Tataristan vatandaşlarına lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında eğitim almaları için 550 burs verildiğini belirtti.²⁹⁹ Nasırov'un 2007 yılındaki verilerine göre, Türkiye'de yaklaşık 200 Tataristanlı öğrenci eğitim görüyordu.³⁰⁰ 2012 yılına kadar, Türkiye'de eğitim almak isteyen Tataristanlı öğrenciler, burs verilmesi için seçim yapan Tataristan Eğitim ve Bilim Bakanlığı'na başvuruyordu. 2012 yılından itibaren, Tataristan'da Türk üniversitelerinde eğitim için Türkiye Bursları programı aktif olarak uygulanmaktadır. Tataristanlı öğrenciler, Türkiye'de lisans, yüksek lisans ve doktora seviyelerinde eğitim görmektedirler.³⁰¹

Tataristan ve Türkiye arasındaki bilimsel ilişkiler, ortak bilimsel sempozyumlar ve bilimsel-pratik konferanslar düzenlenmesiyle gelişmektedir. Bu durum, Tataristan ve Türkiye'deki ulusal bilim elitleri arasında fikir alışverişini ve tarihsel bağların sorunlarını ve ilişkilerin gelişmesinin beklentilerini güncellemeyi sağlamaktadır. Son yıllarda, Türk halklarının tarihine, Türk bilimene ve Türk edebiyatına yönelik bu tür ortak etkinlikler geleneksel hale gelmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, bilimsel iş birliğinin temeli, Marmara Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Nadir Devlet tarafından atılmıştır. Ayrıca bilimsel ilişkilerin gelişmesinde ve konferansların düzenlenmesinde, Türk halkları arasındaki ilişkilerin gelişmesine yönelik kuruluşların da payı vardır. Bu kuruluşlardan biri de TİKA'dır. Türkiye Başbakanlığı'na bağlı bir kuruluş olan TİKA, aktif olarak Türkiye'nin eğitim-öğretim ve bilimsel başarılarını tanıtmayı ve Türk halklarıyla yakın iş birliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Örneğin, TİKA'nın inisiyatifiyle Ağustos 1993'te

²⁹⁸ Nasırov, *Mejdunarodnoye sotrudniçestvo regionov*, 219.

²⁹⁹ Respublika Tatarstan Arhiv ofitsialnogo servera 1997-2011 (Respublika Tatarstan), "Generalniy konsul Turtssii v Kazani İsmail Sefa Yucer: Naşı grajdane çuvstvuyut seba zaçışışçennımı", (Erişim 06 Haziran 2024).

³⁰⁰ Nasırov, *Mejdunarodnoye sotrudniçestvo regionov*, 219.

³⁰¹ "V Turtssii ostayutsa 8 studentov, napravlennih na obuçeniye minobrazovaniya RT", *BIZNESS Online*, (Erişim 06 Haziran 2024).

Paris'te Moskova, Kırım, Sibirya bölgeleri, Tataristan ve BDT ülkelerinden Türk topluluklarının temsilcilerinin katıldığı bir toplantı gerçekleştirildi.³⁰²

Bu tür örneklerden bir diğeri de, Türk Dil Kurumu ve TÜRKSOY'un desteğiyle Ankara'da 125. yılı anısına düzenlenen bir bilimsel konferanstır (2011). Konferans materyalleri, Tatar edebiyatının temel alanlarından biri olan Tukay araştırmalarına önemli bir katkı sağlamıştır.³⁰³ G. Tukay'ın hayatı ve eserleri üzerine çeşitli yönleriyle ele alan çok sayıda bilim insanının sunumu Tatar Türk kültürüne ve edebiyatına ilgi duyulduğunu göstermektedir.

2013 yılında Eskişehir, Türk dünyasının kültür başkenti ilan edildi. Bu program kapsamında, Osman Gazi Üniversitesi'nde "Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi" düzenlendi ve Kazan Üniversitesi'nden bilim insanları, Tatar Türklerini yücelten önemli kişiler hakkında sunumlar yaptılar. Daha sonra 2014 yılında, Türk dünyasının başkentliği Kazan'a geçti. Bu program kapsamında da çeşitli bilimsel etkinlikler düzenlendi. Bu etkinliklerden biri, Kazan Federal Üniversitesi'nde düzenlenen "Tatar Cadidizmi Fenomeni: Şigabüddin Marcani, Rızaettin Fahrettin, Musa Cevrullah Bigiyev" konulu uluslararası bilimsel konferanstı. Türkiye'den gelen heyet ise İstanbul'daki "Dersaadet" merkezi ve Tatar Türklerinin problemleri üzerine çalışan Türkiye'nin en büyük üniversitelerinden katılan bilim insanları tarafından temsil edildi.³⁰⁴ Ayrıca bu program kapsamında, yine KFU'da düzenlenen "Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Mehmet Akif Ersoy ve Gabdulla Tukay" konulu bir Uluslararası Sempozyum düzenlendi.³⁰⁵ Bu nedenle, Türkiye ve Tataristan arasındaki bilimsel iş birliği, Türk dünyası iş birliği çerçevesinde aktif olarak gelişmektedir.

6 Aralık 2001 tarihli anlaşmanın önemli maddelerinden biri de, tarafların karşılıklı dil öğrenimini iş birliğinin önemli bir konusu olarak kabul ettiğini ve bu doğrultuda karşılıklı dillerin öğrenilmesine destek vereceğini belirten 2. maddedir. Yukarıda, eğitim kurumlarındaki dil öğrenimi konusuna kısmen değindik. Ancak, Tataristan'da Türkçe öğrenimini ele alırken, Yunus Emre Enstitüsü'nün faaliyetlerini de dikkate almak önemlidir.

Yunus Emre Vakfı, 2007 yılında Türkiye Hükümeti tarafından kurulmuştur. Vakfın amacı, Türkiye'yi, Türkçe'yi ve tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak, dünyada Türkiye

³⁰² Suleymanov, "Vliyaniye Turtsii v Tatarstane: faktor 'myagkoy sil'", 15-16.

³⁰³ Sayfulina, "Tatarsko-turetskiye kulturniye i nauçniye vzaimosvyazi", 323.

³⁰⁴ Sayfulina, "Tatarsko-turetskiye kulturniye i nauçniye vzaimosvyazi", 323-324.

³⁰⁵ Yuliya Ruslanovna Şumay - Anastasiya Andreyevna Avilova, "Sovremenniy Kulturno-Obrazovatelniy i Nauçniy Vzaimosvazi Tatarstana i Turtsii", Alleya nauki 4/3 (2018), 543.

kültürüne ilişkin bilgileri yaymak, yurtdışında Türkçe öğrenmek, Türk kültürü ve sanatı hakkında bilgi edinmek isteyenlere gerekli hizmetleri sağlamak ve kültürel bağları geliştirerek Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki dostluğu güçlendirmektir. Vakıf bünyesinde 2009 yılında aynı adı taşıyan Yunus Emre Enstitüsü kurulmuş olup, amacı ülkenin kültürünü yurtdışında tanıtmaktır.³⁰⁶

2012 yılında, bu merkezlerden biri de Tataristan'ın başkenti Kazan'da, Kazan Federal Üniversitesi'nde açıldı. Merkezin resmi açılışı 18 Ocak 2013'te gerçekleşti. Merkez, sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin dili ve kültürünü değil, aynı zamanda ülkenin sosyal yaşamını, ekonomisini, bankacılık sistemini, tarihini, arkeolojisini, uluslararası ilişkilerini ve politikasını incelemek amacıyla kurulmuştu.³⁰⁷ Ancak merkezin faaliyetleri uzun sürmedi. Aralık 2015'te, Rusya-Türkiye krizi nedeniyle, merkezin faaliyetleri durduruldu. Merkezin resmi olarak kapatılması, 30 Kasım 2015 tarihli ve 1296 sayılı "Rusya Federasyonu'nun Ulusal Güvenliğinin Sağlanması ve Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Suçsal ve Diğer Yasadışı Eylemlerden Korunması ile ilgili Özel Ekonomik Tedbirlerin Uygulanması Hakkında" başlıklı Rusya Federasyonu Başbakanlığı kararnamesinin uygulanmasıyla ilişkilendirildi.³⁰⁸

2016 yılından itibaren, Kazan'da Yunus Emre Türk Kültür Merkezi'nin faaliyetlerinin yeniden başlatılması için görüşmeler başladı.³⁰⁹ Ancak merkez, Kazan Federal Üniversitesi bünyesinde faaliyetlerine devam edemedi. 2018 sonlarında, Kazan'daki eski Türkiye Başkonsolosu Ahmet Sadık Doğan, Kazan Kooperatif Enstitüsü Rusya Kooperatif Üniversitesi'nde bir Türk Kültür ve Türkçe Öğrenme Merkezi açılmasını görüştü. Merkezin kurulumunda Türkiye tarafı, daha önce KFU'daki merkezin açılışını yöneten ve bu birimin başında bulunan İhsan Demirbaş tarafından yönetildi.³¹⁰ 2015 yılında Yunus Emre Merkezi Kazan'da faaliyetlerine ara vermesine rağmen, Tataristan ile merkezin ilişkilerinin devam ettiğini belirtmekte fayda var. Örneğin, 2018 yılında, Kazan Halklar Dostluğu Evi'nde, Kazan'daki Türkiye Başkonsolosluğu himayesinde ve Yunus Emre Enstitüsü desteğinde, çocuklar için Türkçe kursları başladı.³¹¹ Kazan'daki Türkiye

³⁰⁶ Yunus Emre Enstitüsü (YU Enstitüsü), "Yunus Emre Enstitüsü", (Erişim 06 Haziran 2024).

³⁰⁷ Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet (KPFU), "V KFU otrılsa Naučno-obrazovatelniy tsentr izuçeniya Turtıı", (Erişim 06 Haziran 2024).

³⁰⁸ Maksim Kirilov, "Provodniki «magkoy silı»: kto podstavil İsmeta Erikana?", *BİZNESS Online* (Erişim 06 Haziran 2024).

³⁰⁹ Gulandam Zaripova, "Turetskaya ottepel: Yunus Emre snova postuçalısa v dveri KFU", *Realnoye vremya* (Erişim 06 Haziran 2024).

³¹⁰ Kirilov, "Provodniki «magkoy silı»: kto podstavil İsmeta Erikana?"

³¹¹ "V Kazani v Dome drujbi narodov startovalı kursı turetskogo yazıkı dlya detey", *BİZNESS Online* (Erişim 06 Haziran 2024).

Başkonsolosluğu, Yunus Emre Enstitüsü ile birlikte, Tataristan'da kültürel ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan çeşitli ortak etkinlikler düzenliyor. Örneğin, 2017 yılında, Kazan'daki Türkiye Başkonsolosluğu'nda, "Ortak Miras: Bulgaristan" adlı bir Tataristanlı sanatçıların ortak sanat sergisi açıldı. Sergi, Türkiye Başkonsolosluğu ile Yunus Emre Enstitüsü tarafından düzenlendi.³¹² Ayrıca 2018 yılının başlarında, Kazan'daki Türkiye Başkonsolosluğu, Yunus Emre Enstitüsü'nden Türkçe Yaz Okulu'na katılım için başvuru çağrısı yaptı.³¹³

Bugüne kadar, Rusya Kooperatif Üniversitesi'nde bir Türk Kültür ve Türkçe Öğrenme Merkezi faaliyet göstermektedir. Rusya Kooperatif Üniversitesi'deki merkez, turizm alanında Rusya-Türkiye ilişkilerini geliştirme çerçevesinde, Kazan'daki Türkiye Başkonsolosluğu ile ortak bir proje olarak sunuldu. Bu merkez, öncelikle otelcilik sektörüne odaklanarak Türkçe öğrenimi sağlamaktadır.³¹⁴

Tataristan'ın yeni statüsüne kavuşmasından hemen sonra bilim ve eğitim alanındaki ilişkiler gelişmeye başladı. 1993'ten 2001'e kadar iş birliği, "Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı ile Tataristan Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Arasında Geçici Çalışma Programı" çerçevesinde yürütüldü. Aralık 2001'den itibaren iş birliği, 6 Aralık 2001 tarihli "Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Eğitim Alanında İşbirliği Anlaşması" çerçevesinde gelişmeye başladı. Bilim ve eğitim alanındaki ilişkilerin gelişmesinde, çeşitli devlet ve özel kuruluşların yanı sıra bireylerin de büyük rolü vardır. Bu iş birliği alanında dil öğrenimine özel önem verilmektedir. Ancak, Tataristan'da Türkçe öğreniminin, her eğitim düzeyinde ve eğitim kurumları dışında da mümkün olduğunu belirtmekte fayda var. Bilindiği kadarıyla Türkiye'de Tatarca, yalnızca birkaç üniversitede öğretiliyor ve Türkiye'de isteyen herkes için Tatarca'nın gelişmesine olanak sağlayacak bir Tatar kültür merkezinin açılışı gerçekleşmedi. Tataristan-Türkiye arasındaki bilim ve kültür ilişkileri, esas olarak iki temel alanda yürütülmektedir: beşeri bilimler ve astrofizik. Türkiye'deki bilim kuruluşlarıyla bilimsel ilişkiler, ortak bilimsel projeler yürütme, ortak organizasyonlar, uluslararası konferanslar ve seminerler, stajlar ve bilim insanları arasındaki kişisel bağlantılar yoluyla iş birliği anlaşmaları çerçevesinde yürütülmektedir.

³¹² Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet (KPFU), "V Generalnom konsulstve Turtsii v Kazani otkrilas sovmetstnaya hudojestvennaya vstavka tatarstanskih hudojnikov pod nazvaniyem Obşşeye naslediye: Bolgar", (Erişim 06 Haziran 2024).

³¹³ Türkiye Cumhuriyeti Kazan Başkonsolosluğu (T.C. Kazan Başkonsolosluğu) "Letnaya Şkola Turetskogo Yazıka", (Erişim 06 Haziran 2024).

³¹⁴ Kirilov, "Provodniki «magkoy silı»: kto podstavil İsmeta Erikana?"

3.2.2. Kùltür ve Sanatta İş Birliği

Sanat toplulukları arasındaki iş birliğini incelemeden önce, iki cumhuriyet arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan ana belgeyi hatırlatmakta fayda vardır. Daha doğrusu, bu anlaşmanın 4. maddesine değinmek gerekir. Maddede, tarafların, Tataristan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti kùltürleri hakkında karşılıklı bilgiyi derinleştirmeyi ve geliştirmeyi, kùltürel iş birliğini geliştirmeyi amaçlayan devlet kurumları, sivil toplum örgütleri ve diğer kuruluşların girişimlerini teşvik etmeyi ve desteklemeyi hedefleyeceği belirtilmiştir.³¹⁵ Herhangi bir milletin kùltürünü tanımak için, sanatıyla tanışmak önemlidir. Bu nedenle, tiyatro, dans ve müzik sanatı, bir milletin kùltürünü daha derinlemesine incelemek için büyük önem taşımaktadır. Tiyatro, oyunculuk aracılığıyla duyguları, gelenekleri ve görenekleri aktararak milletin ruhunu ortaya koymaktadır. Danslar, kolektif hafızayı ve duyguları harekete geçirerek yaşamın ve tarihin ritmini yansıtmaktadır. Evrensel bir dil olan müzik, kalpleri birleştirir ve halkın ruhunun derinliklerini açığa çıkarır. Bu sanat türlerine dalarak, insanlar birbirilerini iyi anlar, değerlerini, düşüncelerini ve özlemlerini daha iyi kavrar ve böylece kùltürler arasında sağlam köprüler kurulmuş olur. Tüm bunlar, iki halk arasında güçlü ilişkiler kurmada ve sürdürmede önemli bir unsurdur. Bu nedenle, her iki halk tarafından da sanat topluluklarının turneleri desteklenmektedir.

1990'ların başlarında Vatan, Dünya Tatarları Kongresi, Tatar Toplum Merkezi gibi Tatar diaspora toplulukları ve dernekleri hareketlendi. Bu kuruluşlar, kùltürel ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi için çok yönlü çalışmalar yürütüyorlardı. Örneğin, 1992 yılında Vatan derneği, Finlandiya, Amerika ve Türkiye'deki topluluklarla iş birliği programları imzaladı.³¹⁶

Tataristan'da perestroyka yıllarında, Türkiye'deki Tatar diasporasının toplumsal hareketinin canlanmasına zemin hazırlayan toplumsal etkinliklerde bir artış gözlemlendi. Bu durum, bölgesel düzeyde iş birliğine ilgiyi artırdı. İlk olarak, Eskişehir'de kùltürel-eğitimsel ve dini bir kuruluş olan Tatar Kùltür Derneği aktif olarak faaliyet göstermeye başladı. 1991 yılında Türkiye'deki Tatar Türklerinin çoğunluğunun yaşadığı bu şehre, Tataristan'daki Vatan derneğinin temsilcileri geldi. Bu toplumsal örgütün amaçlarından biri de, uzak yurtdışındaki Tatar diasporasıyla kùltürel bağları geliştirmektir. Şehir

³¹⁵ Soglaşeniye mejdu pravitelstvom Respubliki Tatarstan i pravitelstvom Turetskoy Respubliki, md. 4.

³¹⁶ Aşrafullina, *Problemy kulturnih svyazey Tatarstana s zarubejnimi stranami v kontse XX veka v istoriko-političeskom izmerenii*, 21.

yönetimiyle yapılan görüşmelerin ardından, Eskişehir valisinin Tataristan başkentini ziyaret etmesi ve Sabantuy'u kutlaması konusunda anlaşmaya varıldı. Veliyat ise karşılık olarak Kazan'dan bir folklor grubunu Yunus Emre Festivaline davet etti.³¹⁷

Tataristan'dan gelen çocuk müzik ve dans toplulukları, Türkiye'de büyük ilgi gördü. 1992'den itibaren birkaç yıl boyunca, Türkiye'deki çocuk folklor festivaline katıldılar.³¹⁸ Türkiye'de, özellikle Naberejniye Chelnı'dan gelen "Ostabike" çocuk folklor topluluğu popülerdi. 1996'da gerçekleştirdikleri turne sırasında, üyeleri Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile görüştüler, A. Gazi adına düzenlenen festivale katıldılar ve "Avrasya-Türkiye" uluslararası televizyon kanalında performans sergilediler.³¹⁹ Ayrıca, 1990'ların başında, Türk pop müziğinin ünlü yıldızı Barış Manço'nun Tataristan şehirlerinde verdiği konserlerin büyük bir başarıyla gerçekleştiği bilinmektedir.³²⁰

2001 yılında, İstanbul Belediyesi binasında "Türk Dünyası" etkinlikleri kapsamında "Tataristan Devlet Senfoni Orkestrası" konser verdi ve "Tataristan Müzik ve Dans Günleri" ilan edildi. 7-8 Mayıs 2004 tarihinde, "Türk ve Dünya Operası Günleri" etkinlikleri çerçevesinde, Cemal Reşit Rey Konser Salonu'nda, Musa Celil Tatar Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu'ndan gelen iki sanatçının sahne aldığı bir kutlama düzenlendi.³²¹

2005 yılında Kazan'ın bininci yıl dönümü kutlamalarına Türk sanat toplulukları katıldı. Ağustos ayında Sultan-Galiyev Meydanı'nda Kazan Ulusal Kültür Merkezi önünde, açık hava konserinde Türkiye Devlet Halk Dansları Topluluğu'nun Turunç dans grubu sahne aldı. Eskişehir Belediye Senfoni Orkestrası Kuarteti, Ağustos ayında bir konser verdi.³²²

Genel olarak, Tataristan ve Türkiye'deki sanat toplulukları arasındaki etkileşim, çoğunlukla TÜRKSOY iş birliği çerçevesinde gerçekleşiyor. Ancak her yıl, Tataristan'dan sanat toplulukları, Tatar Türklerinin halk bayramı olan Sabantuy'u kutlamak için

³¹⁷ Gabdrahman Hamathanoviç Valiev - Aşrafullina Liliya Fagimovna, "Kulturnoye sotrudniçestvo mejdu Respublikoy Tatarstan i Turetskoy Respublikoy: period stanovleniya i perspektivı razvitiya", *Turtsiya – Tatarstan: na puti k strategiçeskomu partnerstvu*, ed. Vitaliy Gaynulloviç Timiryasov, (Kazan: Poznaniye, 2007), 17.

³¹⁸ Liliya Fagimovna Aşrafullina, "Tatarstan-Turtsiya: vosstanovleniya kulturnih svazey", *Turtsiya – Tatarstan: na puti k strategiçeskomu partnerstvu*, ed. Vitaliy Gaynulloviç Timiryasov, (Kazan: Poznaniye, 2007), 15.

³¹⁹ "Ostabike" Türkiye'de", *Kazan Utları* 888/10 (1996), 188.

³²⁰ "İstanbulda Tatarstanı televideniye aşı Türkiye'ye berençe tanıtkan Barış Manço iske alına", *Tatar-inform* (Erişim 06 Haziran 2024).

³²¹ Aytaç Durmaz, *Rol Tatarstana V Rossiyo-Turetskih Otnoşeniyah 1990-2016 gg.* (Kazan: Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet, İnstitut Mejdunarodnih Otnoşeniy, İstorii i Vostokovedeniya, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 81.

³²² Aksay Hakan vd., *Istoriya drujbi mejdu solntsem i snegom* (PDF: LitRes: Samizdat, 2020), 35.

Türkiye'ye turneye gidiyorlar. Sabantuy'a katılımın büyük kısmını yerel Tatar diasporası ve son yıllarda Türkiye'ye taşınan Tatar ve Başkurt Türkleri oluşturuyor. 2024 yılında Eskişehir Sabantuy kutlamalarına bizzat katılarak, bu şenliği her yıl ziyaret eden ve her yıl dört gözle bekleyen birçok Türk misafirini gözlemleme fırsatını buldum.

Kültürel ilişkilerin gelişmesinde Kazan'daki Türkiye Başkonsolosluğu'nun büyük bir payı vardır. Kazan'daki Türkiye Başkonsolosluğu'nun resmi Instagram sayfasını incelediğimizde,³²³ konsolosluğun, Kazan ve tüm Tataristan halkının Türk kültürünü tanımasını sağlayan ve Tataristan topraklarında yaşayan Türk vatandaşlarının kendilerini memleketlerinde gibi hissetmelerini sağlayan çeşitli etkinlikler düzenleyerek çok aktif bir şekilde faaliyet gösterdiğini görebiliyoruz. Ayrıca, konsolosluk heyeti, hem Tataristan hem de tüm Volga bölgesinde düzenlenen etkinliklere aktif olarak katılıyor. Kazan'daki Türkiye Konsolosluğu, "Türk Kültür Günleri", "Türk Sineması Günleri" ve Türk kültürünün belirli yönlerine odaklanan diğer etkinlikler gibi yıllık etkinlikler düzenliyor. Örneğin, Dünya Türk Kahvesi Günü kutlamaları düzenlendi. Konsolosluk ayrıca, Türk sanat topluluklarının çeşitli konserlerini ve gösterilerini organize etmektedir. 2015 yılında TÜRKSOY ile kültürel ilişkilerin önemli ölçüde azalmasına rağmen, konsolosluğun Tataristan topraklarında kültürel etkinlikler düzenlemeye devam ettiğini belirtmekte fayda var. Haziran 2016'da Kazan'da, Kazan'daki Türkiye Başkonsolosluğu tarafından düzenlenen "Aşıklar Ölmez - Yunus'un İzinde" adlı bir konser gerçekleştirildi.³²⁴

Tiyatro sanatı, Tataristan Cumhuriyeti'nde en popüler sanat dallarından biridir. Tataristan'da ve yurt dışında, M. Celil Tatar Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu, G. Kamal Tatar Devlet Akademik Drama Tiyatrosu, "Ekiyat" Kukla Tiyatrosu vb. tiyatrolar geniş çapta bilinmektedir. Opera ve Bale Tiyatrosu, sık sık yurtdışı turnelere çıktı ve "TÜRKSOY" çerçevesinde düzenlenen "Opera Sanatı Günleri"ne katıldı.³²⁵

İki halk arasında tiyatro sanatı alanındaki iş birliği de oldukça gelişmiştir. Her iki halkın tiyatro toplulukları düzenli olarak birbirlerinin ülkelerine turneye çıkmaktadır. Tiyatro alanındaki iş birliği, Tataristan ve Türkiye arasındaki kültürel ilişkilerde en başarılı iş birliği alanlarından biridir. Örneğin, 2007 yılı yazında, Türkiye'den bir tiyatro topluluğu, kendi programlarıyla Bugulma'ya geldi. Eylül ayının başlarında ise Bugulma Rus Drama

³²³ tc_kazanbk / Türkiye in Kazan, *Instagram*.

³²⁴ Raynur Shakir, "V Kazani proşel kontsert «Vlublenniye ne umirayut - po sledam Yunusa»", *Anadolu Ajansı* (Erişim 08 Ağustos 2024).

³²⁵ Aşrafullina, "Tatarstan-Turtsiya: vosstanovleniye kulturnih svazey", 14.

Tiyatrosu topluluğu, Türkiye’de Aydın’a karşılıklı ziyaret turneye çıktı. Türk izleyicilere, Bugulma Tiyatrosu’nun en iyi sahnemeleri izleme fırsatı tanındı.³²⁶

Türkiye’de düzenlenen unutulmaz tiyatro gösterilerinden biri de, ünlü yazar Kerim Tınçurin’in “Sönmüş Yıldızlar” adlı eserinin sahnelenmesiydi. 12 Nisan 2011’de, Ankara’daki “Küçük” Devlet Tiyatrosu’nda, Türk izleyicilere “Sönmüş Yıldızlar” oyunu sunuldu. R. Zagidullin’in yönettiği “Sönmüş Yıldızlar” oyunu, Türk sahnesinde Tatar tiyatrosunun klasiğinin bir başka yorumunu sergiledi. Yönetmen; ‘bu proje, Türkiye ve Tataristandaki türklerin zihniyet farklılıklarının çoğunu anlamamıza yardımcı oldu’ dedi. Türk oyunculara, Tatar Türk gençlerinin neden Rus çarına karşı savaşmak ve orduya gitmek istemediklerini uzun uzun açıklaması gerekti. İki milletin gelenek ve halk oyunlarının benzerliği, yönetmenin sahne imgelerini anlamak için bir anahtar bulmasını sağladı. Aylin Atilla gibi bazı aktrisler, Tatar oyununda kullanılan kaz kanadı oyununu, Türk “Mendil” oyunuyla benzer buldu. Oyun, Türk izleyiciler tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. Makalenin yazarı, “Sönmüş Yıldızlar”ın iki sezon boyunca (2010-2011, 2011-2012) sahneden inmediğini, salonlarda boş yer kalmadığını ve bu durumun Türk izleyicileri arasındaki rağbet gösterdiğini belirtilmektedir. Türk tiyatrosu, bu oyunla Samsun, Çorum, Kırıkkale gibi şehirlere turnelere gitti. Oyun, Türkiye’de hak ettiği takdiri de gördü. 2010-2011 tiyatro sezonunda “En İyi Sahne ve Kostüm Tasarımı” ve “En İyi Işık Tasarımı” kategorilerinde ödüle layık görüldü.³²⁷ “Sönmüş Yıldızlar” Türkiye ve Tataristan tiyatrolarının ilk ortak projesiydi ve başarılı iş birliğinin ilk örneği oldu. Yapımcılar, modern ve dinamik bir şekilde gelişen tiyatrolardan biri olan Türk sahnesinde çalışma konusunda büyük deneyim kazandılar.³²⁸

Her iki cumhuriyette de tiyatro sanatı oldukça değerlidir, bu da her yıl hem Tataristan’da hem de Türkiye’de düzenlenen tiyatro festivallerinden anlaşılmaktadır. Türkiye’de her yıl, bazen Tataristan’dan tiyatro gruplarının da katıldığı Ethos Ankara Tiyatro Festivali düzenlenmektedir. “Ekiyat” Tatar Devlet Kukla Tiyatrosu, Ankara’da dördüncü “Ethos” Uluslararası Tiyatro Festivaline katıldı.³²⁹ “Ekiyat” Kukla Tiyatrosu, G. Tukay’ın “Su Anası” adlı oyununu sergiledi. 2023 yılında 15. “Ethos” Festivali’ne Tataristan yeniden katıldı. Bu kez Tataristan’ı, S. Amutbayev adına Menzelinsk Devlet Tatar Drama Tiyatrosu temsil etti. Menzelinsk Tiyatrosu, Ankara’da Yılmaz Güney

³²⁶ R.G. Kabirova , “Obrazovatelnyy i kulturnyy dialogi Rossii i Turtsii”, *Turtsiya – Tatarstan: na puti k stratejičeskomu partnerstvu*, ed. Vitaliy Gaynulloviç Timiryasov, (Kazan: Poznaniye, 2007), 64.

³²⁷ Roza Kurban, “Sönmüş yıldızlar yeniden parlar mı?”, *Önce Vatan* (Erişim 08 Ağustos 2024).

³²⁸ Rauza Rifkatovna Sultanova, “‘Uğasşıye Zvezdi’ K. Tınçurina Na Turetskoy Stsene: Sçeniçeskaya Interpretatsiya Hronotopa”, *Gasırlar avazı-Eho vekov* 2 (2019), 184.

³²⁹ KÜSAGEM (KÜSAGEM), “4.Ethos Tiyatro Festivali” (Erişim 08 Ağustos 2024).

Sahnesi'nde, Florid Bulakova'nın "Seviyor musun, sevmiyor musun" adlı trajikomedisini sergiledi.³³⁰ Bu oyunun izleyicilerinden biri olarak, gösteride neredeyse hiç boş yer olmadığını, biletlerin gösteriden birkaç gün önce tükendiğini söyleyebilirim. İzleyicilerin büyük çoğunluğunu Türkiye'de yaşayan Tatar Türkleri oluşturmalarına rağmen, Türk izleyicilerinin de bu gösteriyi izlemek için geldiğini ayrıca izleyiciler arasında diğer ülkelerden gelen misafirlerin de olduğunu belirtmeliyim. Oyun, Tatarca olarak sergilendi, ancak ekranda Türkçe altyazı çevirisi sunuldu. Oyunun ardından izleyicilerle bir soru-cevap oturumu düzenlendi. Türk izleyiciler, izledikleri tiyatro hakkında izlenimlerini paylaştılar, birçoğu çeviri olmasa bile, oyunun anlamını yalnızca dillerin yakınlığı nedeniyle değil, aynı zamanda oyunun özünü başarıyla aktaran oyuncuların mükemmel oyunculuğu sayesinde de anlayabildiklerini belirtti.

Tataristan'da da iki yılda bir "Nevruz" Uluslararası Tiyatro Festivali düzenlenmekte ve yine iki yılda bir "Nevruz" adına uluslararası eğitim forumu düzenlenmektedir. Türkiye tiyatro toplulukları, neredeyse her yıl bu festivale katılmaktadırlar. Bu yıl, Tataristan'ın başkentinde düzenlenen 8. "Nevruz" Uluslararası Eğitim Forumu kapsamında, iki Türk tiyatrosunun oyunları sergilendi. 27 Mayıs'ta, G. Kamal Devlet Akademik Tiyatrosu sahnesinde, tiyatronun baş yönetmeni Farit Bikçantayev'in yönettiği "Gonzago'nun öldürülmesi" adlı oyun sergilendi.³³¹ İkinci oyun ise 29 Mayıs'ta, Kamal adına Tatar Tiyatrosu sahnesinde sergilendi. Konya'dan gelen semazenler topluluğu, "Sema Töreni" adlı oyunu sergiledi.³³²

Sonuç olarak, Tataristan ve Türkiye, iş birliği anlaşmasında da kararlaştırıldığı gibi Tataristan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti kültürleri hakkında karşılıklı bilgiyi derinleştirmekte ve geliştirmektedir. Kültürel iş birliğinin gelişimine yönelik kamu kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının ve diğer örgütlerin girişimlerini teşvik etmekte ve desteklemektedir. Her iki cumhuriyetin halkları da birbirlerinin kültürlerine ilgi duymakta, bunu hem Tataristan'da hem de Türkiye'de dolu dolu konser ve tiyatro salonları göstermektedir.

³³⁰ KÜSAGEM (KÜSAGEM), "15.Ethos Tiyatro Festivali" (Erişim 08 Ağustos 2024).

³³¹ Aysılı Hafızova, "Turetskaya Mazina i bolgarskiy Kafka — «Ubiystvo Gonzago» otrilo «Nauruz»", *Tatar-inform* (Erişim 08 Ağustos 2024).

³³² "V Kazani pokazali ritualniy tanets krujaşıhsa dervişey-sufiyev", *BİZNESS Online* (Erişim 08 Ağustos 2024).

3.2.3. Medya Alanındaki İş Birliği

Medya alanındaki iş birliği, 22 Mayıs 1995 tarihli anlaşmanın maddelerinden biridir. Anlaşmanın 8. maddesinde, tarafların kendi olanakları çerçevesinde, radyo ve televizyon şirketleri arasında doğrudan iletişim ve bilgi alışverişini genişletmeyi, ayrıca sinema, basın ve yayıncılık alanında doğrudan ilişkileri desteklemeyi taahhüt ettikleri belirtilmiştir.³³³

1998 yılı Mayıs ayında TRT kanalı Tatarca masasın açtı. İlk Tatarca yayını TRT “Türkiye’nin Sesi” Radyosunda 26 Mayıs gerçekleşti.³³⁴ Bugüne kadar TRT Tatarca yayın yapmaya devam ediyor, dünya ve Türkiye’deki olayları Tatarca olarak duyuruyor. Yazılı materyaller Latin ve Kiril alfabesi olmak üzere iki alfabe ile hazırlanıyor.

Bilindiği üzere 2013 yılında, Tataristan Cumhuriyeti Hükümet Binası’nda, TRT (Türk Radyo ve Televizyon Kurumu) Genel Müdürü İbrahim Şahin ile Tataristan Cumhuriyeti Başkanı Rustam Minnihanov arasında bir görüşme gerçekleşti. Görüşmeye, Tataristan tarafından, Cumhuriyet Basın ve İletişim Ajansı Başkanı İrek Minnahmetov, Tatmedya AŞ Genel Müdürü Rustam Bikmuhametov ve TNV (Yeni Yüzyıl) Televizyon ve Radyo kuruluşu Genel Müdürü İlşat Aminov da katıldı. Taraflar, kitle iletişim alanında karşılıklı olarak faydalı iş birliği konularını görüştüler. Görüşme kapsamında, TRT ile Tatmedya AŞ arasında iş birliği anlaşması imzalandı. Anlaşma, Türkiye Cumhuriyeti ve Tataristan Cumhuriyeti vatandaşlarının kültürel ve bilgi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla iki taraflı örgütsel, ekonomik ve teknik ilişkilerin geliştirilmesini desteklemek ve Türkiye ile Tataristan arasında bilgi alanında iş birliğini sağlamak amacıyla imzalandı.³³⁵

Daha sonra, 2017 yılında, TNV ile TRT arasında iş birliği anlaşması imzalanması planlanıyordu. Bu anlaşmanın imzalanması, iş birliği için oldukça geniş olanaklar sağlayacaktı. Ayrıca Tataristan kanalında Türk dizilerinin yayınlanması da planlanıyordu.³³⁶

³³³ Soglaşeniye mejdu pravitelstvom Respubliki Tatarstan i pravitelstvom Turetskoy Respubliki, md. 8.

³³⁴ “‘Bu konu biz Tatarlar için çok hassas’ (Türkçe video-röportaj)”, *TRT* (Erişim 09 Ağustos 2024).

³³⁵ Polnomoçnoye predstavitelstvo Respubliki Tatarstan v Turetskoy Respublike (Polnomoçnoye predstavitelstvo RT v TR), “Podpisano Soglaşeniye o sotrudniçestve mejdu korporatsiyey «Turetskoye radio i televideniye» (TRT) i OAO «Tatmedia»” (Erişim 09 Ağustos 2024).

³³⁶ Rustam Kilsinbayev, “Planiruetsya podpisaniye soglaşeniya o sotrudniçestve mejdu «TNV» i turetskim telekanalom «TRT»”, *Tatar-inform* (Erişim 09 Ağustos 2024).

Medya alanındaki iş birliğinden bahsederken, Türkiye ve Tataristan ekonomisi, hayatı ve kültürü hakkında Türkçe ve Tatarca yayın yapan Türk Tatar Kültür Yaşam ve Ekonomi Haber Portalı'nı da belirtmek gerekir.³³⁷

Genel olarak, medya alanındaki iş birliğinin yeterince gelişmediği söylenebilir. Ortak proje sayısı oldukça az olduğunu anlaşılmaktadır. Yeni anlaşma ve sözleşmelerin imzalanması hakkında da bilgi bulunmadığı belirtilmelidir.

Bu bölümün genel bir değerlendirmesini yapılacak olursa, 2015 yılına kadar Tataristan ile Türkiye arasındaki kültürel iş birliğinin, TÜRKSOY sayesinde iyi bir noktaya geldiği söylenebilir. TÜRKSOY ile geliştirilen bu ilişki Tataristan ile Türkiye ilişkilerine de ivme kazandırdı. Bu ilişkilerin gelişmesinde Türkiye'deki sivil toplum örgütleri ile Tatar diasporasının ve devletin desteğinin de etkisi olduğu belirtilmelidir. 2015 yılında Rusya ile Türkiye ilişkilerinin kötüleşmesinin ardından, bu alanda etkileşim azaldı ve bazı projeler iptal edildi. Ancak ilişkiler tamamen kesilmedi ve sona ermedi. Sosyal alanda iş birliği, eğitim ve bilim alanındaki iş birliğinin ilk günlerinden itibaren olumlu yönde gelişti. İlk başta bir çalışma programı hazırlandı ve ardından 2001 yılında, günümüzde hala geçerli olan eğitim alanında iş birliği anlaşması imzalandı. Rusya ile Türkiye arasındaki kriz bu alanda da etkisini gösterdi, ancak genel olarak ilişkiler devam etti. Tataristan'dan öğrenciler eğitim görmek üzere Türkiye'ye gitmeye devam etmektedir. Türkiye'den Tataristan'a gelen öğrenci sayısında da bir artış olduğu görülmektedir. Son yıllarda, giderek daha fazla üniversite, bilim ve eğitim alanında iş birliği anlaşmalarının imzalandığı ve iş birliğini geliştirildiği söylenebilir.

3.3. Türkiye-Tataristan İlişkilerinde Rusya'nın Pozisyonu

Rusya'nın, Türkiye ve Tataristan arasındaki ilişkilerdeki konumunu değerlendirmeden önce, Rusya ve Türkiye'nin de birçok konuda ortaklık yaptığına dikkat çekmek gerekir. 3 Haziran 1920, Sovyet Rusya ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulduğu tarihtir. Günümüz Rusya-Türkiye ilişkilerinin temel belgesi, 1992 yılında imzalanan Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Temel İlkelerine İlişkin Anlaşma'dır. Aralık 2004'te, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret, otuz yıl sonra gerçekleşen ilk resmi ziyaret olarak dikkat çekmiştir. Bu ziyaretin

³³⁷ Türk Tatar Kültür, Yaşam ve Ekonomi Haber Portalı (Türk Tatar), "Anasayfa" (Erişim 09 Ağustos 2024).

sonucunda, iki ülke liderleri tarafından Dostluk ve Çok Yönlü Ortaklığın Derinleştirilmesine Dair Ortak Beyanname kabul edilmiştir. İlişkilerin yeni bir aşamaya taşınması ve dostluğun daha da güçlendirilmesi amacıyla 2009 yılında Ortak Beyanname imzalanmıştır. İki ülke liderleri, ilişkilerin gelişim stratejisini ve temel yönlerini belirlemek ve önemli siyasi, ticari-ekonomik ve kültürel-insani iş birliği projelerinin uygulanmasını koordine etmek amacıyla 2010 yılında Cumhurbaşkanlarının eş başkanlığında faaliyet gösteren Üst Düzey İşbirliği Konseyi'ni (ÜDİK) kurmuşlardır. Rusya ve Türkiye Dışişleri Bakanlıkları arasında aktif bir diyalog sürdürülmektedir.³³⁸

Türkiye, Rusya'nın en önemli ticaret ortaklarından biridir. Ekonomik ilişkiler ve yatırım iş birliği aktif bir şekilde gelişmektedir. İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik iş birliğinin koordinasyonundaki temel mekanizma, Karma Hükümetlerarası Rus-Türk Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Komisyonu'dur. İkili ticaret ve ekonomik ilişkilerin gelişiminde önemli bir diğer mekanizma ise Rus-Türk İş Konseyi ile Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde faaliyet gösteren Türk-Rus İş Konseyi'dir. İki ülkenin iş konseyleri arasındaki ortak toplantılar her yıl düzenli olarak gerçekleştirilmektedir.³³⁹

Rusya-Türkiye iş birliği, geniş bir anlaşma ve hukuki temele dayanmaktadır. SSCB'nin ardılı olarak Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında yürürlükte olan 80'den fazla temel belge bulunmaktadır.³⁴⁰ Ancak, dış politikada iki ülke arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Arap Baharı öncesinde, Rusya ve Türkiye'nin Orta Doğu'daki temel sorunların niteliği hakkındaki yaklaşımları bir birine benzemektedir. Örneğin Irak'taki kriz durumu, İran'ın nükleer programı ve Arap-İsrail çatışmasının çözümü gibi konularda her iki ülkenin yaklaşımlarının temelde biri birine yakın olduğu söylenebilir. Ancak Arap Baharı'nın başlaması ve buna bağlı olarak Suriye'deki silahlı çatışmanın patlak vermesiyle görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Rusya ve Türkiye, ortaya çıkan kriz durumunun çözüm yollarını farklı şekilde değerlendirmiştir. 24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus Su-24 bombardıman uçağının düşürülmesiyle bağlantılı trajik olaylar, bu konudaki anlaşmazlıkların zirve noktasını oluşturmuştur. Bu olayların hemen ardından Rusya-Türkiye ilişkilerindeki kötüleşme, hem ikili ilişkilerde hem de bölge genelinde çözümü zor

³³⁸ Posolstvo Rossiyskoy Federatsii v Turetskoy Respublike (Posolstvo RF v TR), "Rossiysko-Turetskie političeskiye kontaktı" (Erişim 16 Ağustos 2024).

³³⁹ Posolstvo Rossiyskoy Federatsii v Turetskoy Respublike (Posolstvo RF v TR), "Torgovo-ekonomičeskiye otnoşeniya mejdu Rossiiy i Turtsiyei" (Erişim 16 Ağustos 2024).

³⁴⁰ Polnomočnoye predstaviteľstvo Respubliki Tatarstan v Turetskoy Respublike (Polnomočnoye predstaviteľstvo RT v TR), "Rossiysko-Turetskiye otnoşeniya" (Erişim 16 Ağustos 2024).

birçok yeni sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁴¹ İkili ilişkilerin normalleşme süreci, trajediden 7 ay sonra ancak başlatılabilmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 27 Haziran 2016 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e bir mesaj göndererek özür dilemiştir.³⁴²

Ukrayna'daki durum ve Kırım'ın statüsüne ilişkin çelişkiler, dönemsel olarak Rusya-Türkiye ilişkilerinin niteliği üzerinde etkili olmaktadır. Kırım'ın Rusya Federasyonu'na katılmasının ardından, Türkiye ekonomik çıkarlarını göz önünde bulundurarak Batı'nın Rusya karşıtı yaptırımlarına katılmamış ve Türk ürünleri, yaptırımlara tabi tutulan Batı mallarının yerini hızla almıştır. Bununla birlikte, yarımadanın Rusya ile birleşmesinden sonra Türkiye'de üst düzeyde yapılan açıklamalarda Kırım'ın Rusya'nın bir parçası olarak tanınmadığı ve Kırım Tatarlarının durumu konusunda endişe duyulduğu ifade edilmiştir.³⁴³

Şu anda Rusya-Türkiye ilişkileri tüm alanlarda aktif bir şekilde gelişmeye devam etmektedir. Resmi temasların yoğunluğu açısından mevcut dönem, büyük ölçüde Rusya ve Türkiye cumhurbaşkanları arasındaki yüksek güven düzeyiyle açıklanabilecek şekilde, kriz öncesi dönemi aşmıştır.³⁴⁴

Tarihçi Vatanyar Saidoviç Yagya, Moskova'nın Türkiye'nin Tataristan ve diğer Türk dili konuşan cumhuriyetlerle ilişkilerini genişletip derinleştirmesine engel olmadığını savunmaktadır. Çünkü Türkiye'nin, Rusya Federasyonu'na bağlı bu cumhuriyetlerle olan ilişkilerinde olağanüstü bir durum söz konusu değildir. Bu ilişkiler, M. S. Gorbaçov tarafından imzalanmış olan bir anlaşmaya uygun şekilde yürütülmektedir. Söz konusu anlaşmanın 16. maddesinde, SSCB'nin Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin Türk dili konuşan bölgeleriyle ilişkilerini geliştirmesine engel olmayacağı belirtilmiştir. Rusya, SSCB'nin resmî ardılı olarak tanındığı için bu madde ve anlaşmanın kendisi hâlâ meşruiyetini korumaktadır.³⁴⁵

Ancak araştırmacı Bdoyan David Gurgenoviç, Güney Kafkasya ve Türkistan'da, Türkiye'nin yeni bağımsız devletlerde yürüttüğü aktif kültürel ve ekonomik faaliyetlerle bağlantılı olarak Rusya-Türkiye çelişkilerinin bulunduğunu düşünmektedir. Bu faaliyetler, Rusya'da pantürkizm ideolojisinin bir yansıması olarak algılanmaktadır. Rusya'da,

³⁴¹ David Gurgenoviç Bdoyan, "Problemi rossiysko-turetskih otnoşeniy na sovremennom etape", *Politika v fokuse*, 25/8 (08.2017), 191-192.

³⁴² Ministerstvo İnostrannih Del Rossiyskoy Federatsii (MİD RF), "Situatsiya v otnoşeniyah mejdu Rossiei i Turtsiyey" (Erişim 16 Ağustos 2024).

³⁴³ Bdoyan, "Problemi rossiysko-turetskih otnoşeniy na sovremennom etape", 192.

³⁴⁴ MİD RF, "Situatsiya v otnoşeniyah mejdu Rossiei i Turtsiyey"

³⁴⁵ Vatanyar Saidoviç YAgya - Darya Vladimirovna Solomina, "Otnoşeniya Rossii i Turtsii v XXI veke: tendentsii i trudnosti", *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta* 6/1 (04. 2014), 129-130.

Türkiye'nin Kafkasya, Türkistan ve Müslüman nüfusa sahip Rusya Federasyonu bölgelerinde yürüttüğü kültürel-dini ve eğitim politikalarının, komşu ülkelerde ve hatta Rusya'nın kendisinde radikal İslamcı hareketlerin gelişmesine yol açabileceği endişesi bulunmaktadır.³⁴⁶

Sovyet döneminde pantürkizm fikri, anti-Sovyet ve halk karşıtı bir ideoloji olarak ilan edilmiş ve “Türk faşizminin bir çeşidi” olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde de Rusya, Türkiye hükümetinin pantürkist fikirleri desteklemesine olumsuz yaklaşmaktadır. Moskova, pantürkizmin eski SSCB cumhuriyetlerindeki Rusya'nın ticari ve stratejik çıkarlarına tehdit oluşturduğunu ve Rusya'nın kendi bütünlüğünü tehlikeye attığını düşünmektedir.³⁴⁷

Araştırmacı İbrahim Arslan, Rusya'da yaşayan Türk dili konuşan halkların, Türkiye ile Rusya arasında köprüler kurarak kültürel ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak, ikili iş birliğinin başarılı bir şekilde güçlendirilmesi için Türkiye'nin dikkatli ve dengeli bir yaklaşım benimseyerek, Rusya'nın çıkarlarına tehdit olarak algılanabilecek adımlardan kaçınması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁴⁸

Araştırmacı ve ekonomi bilimleri alanında çalışmaları olan Svetlana Leonidovna Volkova'nın, Türkiye'nin iş birliğindeki temel motivasyonunun pragmatik ekonomik çıkar olduğu görüşünü savunduğunu belirtmek gerekir. Türkiye'nin pantürkist bir genişleme hedefleyebileceğine dair görüşlerin bulunmasına rağmen, Volkova bu konuda farklı bir bakış açısını vurgulamaktadır. Ona göre, Türkiye'nin bölgedeki etkisini artırmak için ortak Türk ve İslami kökleri kullanması, ekonomik hedeflere ulaşmak için bir araç işlevi görmektedir. Bu bağlamda, etnik ve dini bağlar, etkileşimi kolaylaştırmak ve karşılıklı faydaya dayalı ekonomik ilişkiler kurmak için bir araç olarak değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye, Türk dili konuşan ve Müslüman halkların yaşadığı bölgelerle olan etnik ve dini yakınlığını, pragmatik hedeflere ulaşmanın bir aracı olarak görmektedir. Etnik ve dini bağlar, iş birliğini kolaylaştıran ve karşılıklı faydaya dayalı ekonomik ilişkilerin temelini oluşturan bir araç olarak öne çıkmaktadır.³⁴⁹

³⁴⁶ Bdoyan, “Problemy rossiysko-turetskikh otnoşeniy na sovremennom etape”, 192.

³⁴⁷ Daniil Arsenoviç Abdulin - Gennadiy YUryeviç Çernov, “Pantürkizm Kak Risk Vneşney Politiki Turtsii”, *Sotsialnyye Normy V Usloviyah Sovremennih Riskov*, ed. İrina Rinatovna Kamaliyeva, (Çelyabinsk: Obşchestvo S Ogranichennoy Otvetstvennostyu Nauchno-Issledovatel'skiy Tsentr “Antrovita”, 2017), 6-7.

³⁴⁸ Mehmet Arslan, “Türkiye'nin Rusya İle Ekonomik İlişkileri Ve Bu İlişkilerin Rusya Federasyonunda Yaşayan Türk Dilli Halklara Yansımalar”, *Coğrafya Dergisi* 26 (2013), 52.

³⁴⁹ Svetlana Leonidovna Volkova, *Ekonomičeskiye otnoşeniya Turtsii s subyektami Rossiyskoy Federatsii: Severnyy Kavkaz, Povoljye i Ural* (Moskva: Moskovskiy Gosudarstvennyy Institut Mejdunarodnih Otnoşeniy, Doktora Tezi, 2005), 16.

Görüldüğü üzere, bu konu hakkındaki farklı araştırmacıların görüşleri çeşitlilik göstermektedir. Bu bağlamda, Tataristan ve Türkiye arasındaki ilişkilere dair yetkililerin eylemlerini ve açıklamalarını incelemek gerekmektedir. Önceki bölümlerde, Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler ele alınırken zaman zaman Rusya'nın, Türkiye-Tataristan ilişkilerindeki rolü ve eylemleri de zikredilmiştir.

Bazı araştırmacılar, Türkiye'nin Rusya'daki Türk dili konuşan Müslüman nüfus üzerinde etkili olduğunu düşünmektedir. Bu etkinin yollarından biri olarak eğitim faaliyetleri gösterilmektedir. Özellikle bazı girişimcilerin desteğiyle açılan Türk liselerinin bu bağlamda önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Türk liseleri, Rusya genelinde çeşitli bölgelerde faaliyet göstermiştir. 2001 yılında Rusya Federal Eğitim ve Bilim Denetleme Kurumu (Rosobrnadzor), Rusya'daki Türk liselerinin faaliyetlerine dikkat çekmiş ve incelemeler yapmıştır. Yapılan denetimler sonucunda yetkililer, Türk liselerinin kapatılmasına karar vermiştir. 2003 yılına gelindiğinde ise bu karar, Tataristan hariç tüm bölgelerde uygulanmıştır.³⁵⁰

Burada, Tataristan'da Tatar-Türk liselerinin sorunlu kişi ve kuruluşlar tarafından desteklenerek açılmadığını hatırlatmak önemlidir. 1992 yılında Tataristan'da açılan 11 Tatar-Türk lisesinden 8'i, eğitim faaliyetleriyle uğraşan özel bir Türk şirketi olan Ertuğrul Gazi Eğitim ve Öğretim tarafından kurulmuş, geri kalan 3 lise ise Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı desteğiyle ve Tataristan Eğitim Bakanlığı'nın himayesinde hayata geçirilmiştir.³⁵¹ Muhtemelen bu farklılık, Tataristan sınırları içerisindeki liselerin kapatılmaktan kurtulmasını sağlamıştır.

Tataristan yetkililerinin liselere sağladığı korumaya rağmen, 2007 yılında Tataristan Cumhuriyet'inde Rusya Federasyonu Başsavcılığı, Federal Göç Servisi (FMS) ve Çalışma, İstihdam ve Sosyal Koruma Bakanlığı tarafından bir denetim başlatılmıştır. Resmi olarak, yetkililerin itirazları arasında liselerin yabancı iş gücünün temini ve kullanımı için gerekli izinlere sahip olmaması, öğretmenlerin yükseköğrenim diplomalarının denklik işlemlerinin yapılmaması, öğretmenlerin Rusça diline yeterince hakim olmamaları ve derslerin yabancı dilde verilmesi yer alıyordu. Kazan Eğitim Dairesi Başkan Yardımcısı olarak görev yapmış olan Marat Lotfullin, o dönemde öğretmenler için yabancı iş gücünün temini konusunda kota alınmasının gerekmediğini belirtmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin diplomalarının Rusya standartlarına uygunluğunu teyit eden, Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı Uluslararası Eğitim ve İşbirliği Dairesi'nden

³⁵⁰ Suleymanov, "Vliyanie Turtsii v Tatarstane: faktor 'myagkoy sil'", 12.

³⁵¹ Şahin, "Sovyetler Birliği Sonrasında Tataristan'da Türkiye Türkçesi Öğretimi", 68.

alınmış resmi yazılara sahip olduklarını ifade etmektedir. Liseler tüm sorunları çözmeye hazır, ancak bu oldukça zordu. "Bizim yasayı yorumlama hakkımız yok, ancak savcılık bu hakka sahiptir," diye belirten Marat Lotfullin şöyle devam etmektedir: "Eğer savcılık artık bu şekilde yapılması gerektiğini söylüyorsa, elbette bunu dikkate alıyoruz. Ancak savcılık, gelecekte (çünkü bu zaman gerektirir) tüm sorunları çözmeye hazır olduğumuza dair verdiğimiz güvenceleri kabul etmiyor ve Türk öğretmenlerin görevden alınmasında ısrar ediyor".³⁵²

Ancak savcılık liselerin kapatılmasında ısrarcı olmadı. Yalnızca tespit edilen ihlallerin giderilmesini talep etti. Bu durum, liselerdeki yüksek eğitim kalitesini savunan ve Türk öğretmenlerin sınır dışı edilmesine karşı çıkan öğrenci velilerinin protestolarına yol açtı. Savcılığın taleplerinin ardından liselerin faaliyetleri yasal gerekliliklere uygun hale getirildi ve bu liseler Tataristan'da en iyi eğitimlerden birini sunmaya devam etti.³⁵³

Rusya makamlarının tepkisinin Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkilere etkisinin bir diğer örneği, 2015 yılında Suriye'de düşürülen Rus uçağıyla ilgili yaşanan durumdur. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, Rusya makamları bu olaya karşılık olarak Türkiye'ye yönelik yaptırımlar uygulamış ve ikili ilişkileri dondurma yoluna gitmiştir. O dönemde Kültür Bakanı olarak görev yapan Vladimir Medinskiy, TÜRKSOY'a üye olan Rusya'nın bölgelerine derhal tüm bağlarını kesmeleri ve kurum'dan çıkmaları çağrısında bulunmuştur. Elbette Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bozulması, Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkilere de yansımıştır. Ancak daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere Türkiye ile Tataristan arasındaki ilişkilerde yetkililerin tutumunun çok önem arz ettiği özellikle belirtilmelidir. Örneğin, yaşanan olayların ardından düzenlenen yıllık basın toplantısında, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e gazeteciler tarafından bu durumda Tataristan'ın ne yapması gerektiği ve ilişkilerin koparılması gerekip gerekmediği sorulduğunda şu yanıtı vermiştir: "Şimdi Türk dili konuşan halklarımızla ilgili olarak. Elbette, bize etnik olarak yakın olanlarla temaslarını sürdürmeleri gerekiyor. 'Bize' diyorum, çünkü Rusya'nın Türk dili konuşan halkları Rusya'nın bir parçasıdır ve bu anlamda, Dostluk Mesajımda bahsettiğim dostane bir halk olan Türk halkı ve diğer Türk dili konuşan halklar, nasıl bizim partnerlerimiz ve dostlarımız olduysa, öyle kalmaya

³⁵² YAna Amelina, "Turetskiye litsei: pravo ili politika?", *Rosbalt* (Erişim 16 Ağustos 2024).

³⁵³ İrina Begimbetova, "Tataro-turetskaya tyajba", *Kommersant* (Erişim 16 Ağustos 2024).

devam etmektedirler. Ve biz de elbette onlarla temaslarımızı sürdürmeliyiz ve sürdüreceğiz." ³⁵⁴

Vurgulanması gerekir ki, Rus uçağıyla ilgili olay ciddi bir çatışma tırmanışına yol açmamıştır. Ancak, 1 Ocak 2016 itibarıyla Rusya, Türkiye ile charter hava taşımacılığına ve tur satışlarına yasaklar getirmiş; vizesiz seyahat rejimini askıya almış ve geniş bir yelpazede özellikle tarım ürünleri olmak üzere Türk ürünlerine yönelik yaptırımlar uygulamıştır. Büyük çaplı ekonomik projeler, özellikle TürkAkım doğalgaz boru hattı ve Akkuyu nükleer santrali projelerinin gerçekleştirilmesi durdurulmuştur. İkili siyasi temaslar da dondurulmuştur.³⁵⁵ Bu olaylar, elbette Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Ekonomik iş birliği göstergelerinde bir düşüş gözlemlenmiş, özellikle TÜRKSOY ile olan kültürel bağlantılarda ciddi etkiler yaşanmıştır. Hatırlatmak gerekir ki, Tataristan TÜRKSOY ile ilişkilerini tamamen kesmemiş, ancak bu organizasyonla olan etkileşim önemli ölçüde azalmıştır.

Rusya-Türkiye ilişkilerindeki 2015–2016 yıllarındaki gerginlik döneminde, Tataristan'ın Moskova ile Ankara arasındaki temasların kademeli olarak yeniden kurulmasına katkı sağlayan platformlardan biri olduğunu hatırlatmak önemlidir.

Ayrıca, bu çatışmanın ardından Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin düzelmeye başladığı bir dönemde, Temmuz 2016'da Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'ne katılma olasılığını değerlendirmeye hazır olduklarını ifade ettiğini belirtmek önemlidir: "Türk Devletleri İşbirliği Konseyi adında bir devletler arası örgüt var. Ancak Rusya Federasyonu şu anda bu konseyin bir parçası değil. Çünkü üye olmak için nüfusun çoğunluğunun Türk kökenli olması gerekiyor. Ancak bizim bu örgüte katılmamızda bir sorun görmüyorum." Ayrıca, eğer bu örgüt, Türk dili konuşan nüfusun bulunduğu ancak çoğunluk olmadığı devletleri kabul etmeye hazır olursa, "bunu memnuniyetle değerlendireceğiz" diye ekledi.³⁵⁶

Bilindiği üzere, Rusya Federasyonu'nun federal birimleri, tek bir devlet politikası çerçevesinde uluslararası ve dış ekonomik iş birliğini gerçekleştirmek için oldukça geniş yetkilere sahiptir. Türkiye ile Rusya bölgeleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine, kamu ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan uzmanlaşmış organizasyonların kurulması katkı sağlamıştır. Özellikle bakanlıklar, kurumlar, işletmeler ve bankalar ile Türk özel sektör

³⁵⁴ Prezident Rossii (Prezident Rossii), "Bolşaya press-konferentsiya Vladimira Putina", (Erişim 16 Ağustos 2024).

³⁵⁵ "Rossiysko-turetskiye političeskiye otnoşeniya", TASS (Erişim 16 Ağustos 2024).

³⁵⁶ "Rossiya gotova prisoediniti k Sovetu sotrudničestva tyurkoyazyčnih stran", *RIA Novosti* (Erişim 16 Ağustos 2024).

birliklerinin bu sürece dahil edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda şu yapılar oluşturulmuştur: Ticaret ve Ekonomik İşbirliği konusunda Karma Ekonomik Komisyonu (1992); Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde oluşturulan Türk-Rus İş Konseyi (1991); Rus-Türk İş Konseyi (2005); Türk İş İnsanları Derneği (Rus-Türk İşadamları Birliği -1997).³⁵⁷

Rus-Türk İş Konseyi, bölgesel düzeyde Rusya-Türkiye dış ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla kurulmuştur. İş Konseyi'nin yıllık toplantıları, sırayla Rusya ve Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde düzenlenmektedir. İş Konseyi kapsamında, bölgesel iş konseyleri oluşturulmuştur: St. Petersburg – Türkiye; Tataristan Cumhuriyeti – Türkiye; Moskova – Türkiye; Nijniy Novgorod – Türkiye; Başkurdistan – Türkiye; Yekaterinburg – Türkiye.³⁵⁸ Bu durum, Rusya'nın Türkiye ile Tataristan Cumhuriyeti ve diğer Türk dili konuşan bölgeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini desteklediği sonucunu ortaya koymaktadır.

Tataristan, genellikle Rusya pazarına girmek isteyen Türk yatırımcılar ve girişimciler için bir başlangıç noktası olmaktadır. Bu görüş, Nisan 2019'da XI. Uluslararası Ekonomi Zirvesi "Rusya – İslam Dünyası: KazanSummit-2019" öncesinde Rüstem Minnihanov ile bir araya gelen Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu tarafından dile getirilmiştir. O, şu vurguyu yapmıştır: "Türk yatırımcılar, projelerini hayata geçirmek için bir platform seçerken öncelikli olarak Tataristan'ı değerlendiriyor."³⁵⁹ Benzer bir görüş, 2023 yılında Konya şehrinde Tataristan Cumhuriyeti Reisi Rüstem Minnihanov ile yapılan bir toplantıda Türkiye Ticaret Bakan Yardımcısı Mahmut Gürcan tarafından dile getirilmiştir. Gürcan şu ifadeleri kullanmıştır: "Türk şirketleri, Rusya pazarına açılmak için Tataristan'ı tercih ediyor. Yatırımcılarımıza her zaman destek verdiğiniz, bunun için size teşekkür ediyoruz."³⁶⁰ Bu bağlamda Tataristan, Türkiye ile Rusya arasında ekonomik ve kültürel iş birliğini güçlendiren kilit bir bağlantı noktası olarak öne çıkmaktadır. Elverişli coğrafi konumu, yatırım dostu iklimi ve Türk iş dünyasına sağladığı aktif destek sayesinde bölge, ortak projelerin hayata geçirilmesi için bir başlangıç noktası haline gelmektedir. Tataristan, yalnızca Rusya-Türkiye ilişkileri çerçevesinde başarılı bir iş birliği örneği sunmakla kalmayıp, aynı zamanda iki ülke

³⁵⁷ Volkova, *Ekonomičeskiye otnoşeniya Turtsii s subyektami Rossiyskoy Federatsii: Severny Kavkaz, Povolje i Ural*, 14.

³⁵⁸ Ministerstvo Inostrannih Del Rossiyskoy Federatsii (MİD RF), "O Svyazyah Turtsii S Subyektami Rossiyskoy Federatsii" (Erişim 16 Ağustos 2024).

³⁵⁹ Ramin Abdullayev, "Tatarstan gotov stat svyazuyuşim zvenom mejdu RF i Turtsiueu", *Anadolu Ajansı* (Erişim 16 Ağustos 2024).

³⁶⁰ "Zamministra trgovli Turtsii: Mı vibirayem Tatarstan dlya vıhoda na rossiyskiy rınok", *Tatar-inform* (Erişim 16 Ağustos 2024).

arasındaki ortaklıkların derinleşmesine katkıda bulunarak, çıkarlarını birleştiren stratejik bir köprü rolü üstlenmektedir.

Rusya'nın Tataristan'ın Türk-İslam ülkeleri, özellikle Türkiye ile olan aktif temaslarına olumlu yaklaşımı, 2014 yılında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Tataristan Cumhurbaşkanı Rüstem Minnihanov'a "Rusya – İslam Dünyası" Stratejik Vizyon Grubu başkanlığı görevini vermesiyle açıkça görülmektedir.³⁶¹ Bu grup, Rusya'nın İslam dünyasıyla, özellikle de Türkiye ile, bölgeyle olan tarihî, kültürel ve ekonomik bağları sayesinde çok yönlü ilişkilerini geliştirmesi için önemli bir araç haline gelmiştir.

Türkiye ile Tataristan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik federal merkezin olumlu tutumunun bir başka örneği, 2013 yılında Kazan'da gerçekleştirilen ilk Rus-Türk Sivil Toplum Forumu'dur.³⁶² Forumun Tataristan'ın başkenti Kazan'da düzenlenmesi, bölgenin Türkiye ile tarihî ve kültürel bağları göz önünde bulundurularak, Tataristan'ın Rusya-Türkiye ilişkilerinde bir bağlantı noktası olarak taşıdığı önemi vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Rusya'nın Tataristan ve Türkiye arasındaki ilişkilere yönelik tutumunun pragmatik ve dengeli olduğu söylenebilir. Moskova, karşılıklı fayda sağlayan ekonomik ve kültürel hedeflere ulaşmaya yönelik yapıcı iş birliğini desteklerken, aynı zamanda ulusal güvenlik ve istikrara etki edebilecek gelişmeleri kontrol altında tutmaktadır. Tataristan ise, Rusya'nın dış politika bağlamında bölgesel çıkarların başarılı bir şekilde entegrasyonuna örnek olmaya devam etmektedir.

³⁶¹ Arslan Minvaleev - Lina Sarimova, "Myagkaya sila na Vostoke: kak Tatarstan stal dlya Moskvy klyuçom k islamskomu miru", *Tatar-inform* (Erişim 16 Ağustos 2024).

³⁶² İrina Demina, "Rossiya – Turtsiya: noviy format vzaimodeystviya", *RT-online* (Erişim 16 Ağustos 2024).

SONUÇ

Bu inceleme, Tataristan ile Türkiye arasındaki tarihî ve kültürel bağların derin kökenlerini ve önemini teyit etmiştir. Elde edilen sonuçlar, etnik, dilsel ve dinsel ortaklık temelinde şekillenen bu ilişkilerin, modern iş birliğinin gelişiminde kritik bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Tataristan devletlik tarihine özel bir önem verilmiştir. Tatar Türklerinin devletlik tarihindeki önemli dönüm noktalarının incelenmesi, mevcut yasal ve siyasi özerkliğin kazanılmasına yol açan süreçlerin daha net bir şekilde anlaşılmasını mümkün kılmıştır.

Tataristan'ın dış faaliyetlerine ilişkin hukuki boyutların analizi yapıldığında cumhuriyetin uluslararası girişimlerini Rusya'nın genel hukuk sistemine etkili bir şekilde entegre ettiği anlaşılmaktadır. Bu yöntem, Tataristan'ın paradiplomasi çerçevesinde dış ekonomik projelerini gerçekleştirmesine ve aynı zamanda bölgesel çıkarlar ile federal çıkarlar arasında dengeyi korumasına olanak tanımaktadır.

Bu bağlamda Tataristan, kendine has tarihî ve kültürel mirası sayesinde uluslararası ilişkilerde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu örnek, bir federasyon sübjektinin hukuki sınırları gözeterek uluslararası iş birliğinde etkili bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

1990'lı yıllardan itibaren kurulan ekonomik ilişkiler, Tataristan ile Türkiye arasındaki iş birliğinin temel yönlerinden biri olmaya devam etmektedir. İkili iş birliği, ticaret, yatırım ve inşaat projelerinin gerçekleştirilmesini içermektedir. İlk aşamada inşaat sektöründeki iş birliği büyük bir öneme sahipken, sonraki yıllarda enerji ve sanayi ürünleri ticareti ile Türk şirketlerinin Tataristan'a yaptığı büyük ölçekli yatırımlar ön plana çıkmıştır. Tüm dış zorluklara ve kısıtlamalara rağmen, ekonomik ilişkiler istikrarlı bir gelişim göstermekte ve Türkiye, Tataristan'ın en önemli ekonomik ortaklarından biri olmaya devam etmektedir.

Tataristan ile Türkiye arasındaki kültürel ve sosyal iş birliği, yüzyılları aşan tarihî ve kültürel bağlara dayanmakta olup, ortak projeler ve girişimler sayesinde giderek daha da güçlenmektedir. TÜRKSOY kapsamında gerçekleştirilen iş birlikleri, kültürel etkileşimlerin geliştirilmesinde kayda değer bir rol üstlenmiştir. Sabantuy gibi etkinlikler, karşılıklı anlayış ve entegrasyonun önemli sembollerinden biri hâline gelmiştir. Bu geleneksel Tatar Türk bayramının Türkiye'de kutlanması, Tatar Türk kültürünün

tanıtılmasına ve korunmasına, aynı zamanda diaspora ile yerel halk arasındaki bağların güçlendirilmesine hizmet etmektedir.

Rusya ile Türkiye arasındaki krizlere rağmen kültürel iş birliği kesintiye uğramamış, hatta son yıllarda yeniden canlanma sürecine girmiştir. Bu durum, iki cumhuriyet halkının birbirine olan derin ilgisini açıkça ortaya koymaktadır. Düzenlenen konserler, tiyatro oyunları ve eğitim projeleri, iş birliğinin yalnızca profesyonel çevrelerle sınırlı kalmayıp, geniş bir kitleye yayıldığını kanıtlamaktadır.

Sosyal ilişkiler de olumlu bir gelişim göstermektedir. 2000’li yılların başında imzalanan eğitim iş birliği anlaşması, hâlen yürürlükte olup Tataristan ve Türkiye arasında artan öğrenci değişimi ile bilimsel ve sosyal bağların güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu eğitimsel değişimler, gelecekteki iş birlikleri için güçlü bir temel oluşturmaktadır.

Medya alanındaki iş birliği, özel ilgiye ihtiyaç duyan bir konudur. Ortak medya projelerinin sayısının şu anda oldukça az olduğu görülmektedir. Medya iş birliğinin geliştirilmesi, yeni projelerin oluşturulması ve anlaşmaların imzalanmasıyla desteklenmesi gereken potansiyel bir alan olarak öne çıkmaktadır.

Tataristan ile Türkiye arasındaki kültürel ve sosyal iş birliği, kültürel mirası koruyarak ve karşılıklı anlayışı güçlendirerek, daha fazla gelişim için zemin hazırlayan ikili ilişkilerin temel unsurlarından biridir.

Moskova, Tataristan ile Türkiye arasındaki karşılıklı fayda sağlayan iş birliğini desteklerken, ulusal güvenlik konularını sıkı bir şekilde kontrol ederek pragmatik ve dengeli bir pozisyon benimsemektedir. Tataristan ise, bölgesel ve federal çıkarları başarılı bir şekilde dengeleyerek, bölgesel politikanın önemli bir aktörü olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler, zorluklara ve dönemsel krizlere rağmen ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda büyümeye devam etmektedir. Tataristan, Rusya-Türkiye ilişkilerinde önemli bir köprü rolü oynamakta ve iş birliği açısından etkili modeller sunmaktadır.

KAYNAKÇA

“ ‘Bu konu biz Tatarlar için çok hassas’ (Türkçe video-röportaj)”. *TRT*. Erişim 09 Ağustos 2024. <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/program/2020/02/27/bu-konu-biz-tatarlar-icin-cok-hassas-turkce-video-roportaj-1367811>

“ ‘Ostabike’ Törkiyede”, *Kazan Utları* 888/10 (1996), 188.

“İstanbulda Tatarstannı televideniye aşı Törkiyege berençe tanıtkan Barış Manço iske alına”. *Tatar-inform*. Erişim 06 Haziran 2024. <https://tatar-inform.tatar/news/istanbulda-tatarstanny-televidenie-asha-t-rkiyag-berenche-tanytkan-barysh-mancho-isk-alyna-5517180>

“İstoriya dogovornih otnoşeniy Kremlya i Tatarstana”, *Kommersant*. Erişim 20 Mart 2024. <https://www.kommersant.ru/doc/3351733>

“Kak 25 let nazad prinimalas Konstitutsiya Tatarstana”, *Realnoye vremya*. Erişim 17 Nisan 2024. <https://realnoevremya.ru/articles/80563-kak-25-let-nazad-prinimalas-konstituciya-tatarstana>

“KAMAZ i turetskaya Tırsan zaklyuçili soglaşeniye o sozdanii SP po vıpusku kardanov”, *BİZNESS Online*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://kam.business-gazeta.ru/news/383845>

“Kazan’ı geçen yıl 3,5 milyon turist ziyaret etti”, *Türk Tatar*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://turktatar.com/kazani-gecen-yil-35-milyon-turist-ziyaret-etti/>

“Proval GKCHP i načalo kontsa SSSR: bolşe 30 let nazad načalsya avgustovskiy putch”, *Pravila Jizni*. Erişim 18 Kasım 2024. <https://www.pravilamag.ru/articles/282783-proval-gkchp-i-nachalo-konca-sssr-30-let-nazad-nachalsya-avgustovskiy-putch-vspominaem-hroniku-sobytiy/>

“Rossiya gotova prisoediniti k Sovetu sotrudniçestva tyurkoyazıçnıh stran”. *RIA Novosti*. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://ria.ru/20160722/1472597474.html>

“Rossiysko-turetskiye politiçeskiye otnoşeniya”. *TASS*. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://tass.ru/info/5087792>

“Samıye lakomıye genpodryadı na obyektı universiadı poluçili strukturu blizkiye k TAIF, ‘AK BARS’ HOLDINGU, TATENERGO İ Kazanskoy merii”, *Tsentr Region Proekt*. Erişim 10 Ağustos 2024. <http://centerregionproject.ru/news/projecting/607/>

“Tatarstan kunakları”, *Kazan Utları* 819/1 (1991), 190.

“Tatneft kupila turetskuyu toplivnuyu kompaniyu”, *BKS Ekspres*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://bcs-express.ru/novosti-i-analitika/tatneft-kupila-turetskuiu-toplivnuiu-kompaniyu>

“Taturos i Ertürk Deger vıshı suhimi iz vodi”, *BİZNESS Online*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://www.business-gazeta.ru/article/1471>

“Törkiyede - Tatarstan delegatsiyese”, *Kazan Utları* 826/8 (1991), 188.

“Turetskaya kompaniya postroit gruzovoy terminal v aeroportu Kazani”, *BİZNESS Online*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://m.business-gazeta.ru/news/430821>

“Turetskiye kompanii investirovali v ekonomiku Tatarstana poryadka \$2 mlrd”, *RBK*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://m.business-gazeta.ru/news/630454>

“Türksoynın unberençe jıyeni”, *Kazan Utları* 915/1 (1999), 191.

“Universitet «İnnopolis» planiruyet sotrudniçat s turetskimi vuzami”. *RBK*. Erişim 03 Haziran 2024. <https://rt.rbc.ru/tatarstan/freenews/559296e39a794751dc83cd09>

“V Kazani otkrılsya teatralnyy festival türkskih narodov «Nauruz»”. *Tatar-inform*. Erişim 13 Mayıs 2024. <https://www.tatar-inform.ru/news/v-kazani-otkrylsya-teatralnyy-festival-tyurkskih-narodov-nauruz-6962>

“V Kazani pokazali ritualnyy tanets krujaşıhsa dervişey-sufiyev”, *BİZNESS Online* (Erişim 08 Ağustos 2024).

“V Kazani v Dome drujbı narodov startovali kursı turetskogo yazıka dlya detey”. *BİZNESS Online*. Erişim 06 Haziran 2024. <https://m.business-gazeta.ru/news/396878>

“V programmu festivalya musulmanskogo kino v Kazani voydut filmı stran TÜRKSOY”. *RBK*. Erişim 13 Mayıs 2024. <https://rt.rbc.ru/tatarstan/freenews/559293119a794751dc838c90>

“V Stambule proşli Dni kultury Respubliki Tatarstan”. *Tatar-inform*. Erişim 22 Mayıs 2024. <https://www.tatar-inform.ru/news/v-stambule-proshli-dni-kultury-respubliki-tatarstan-60499>

“V Turtsii ostayutsa 8 studentov, napravlennih na obuçeniye minobrazovaniya RT”. *BİZNESS Online*. Erişim 06 Haziran 2024. <https://www.business-gazeta.ru/news/146903>

“Zamministra trgovli Turtsii: Mı vıbirayem Tatarstan dlya vıhoda na rossiyskiy rynok”. *Tatar-inform*. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://www.tatar-inform.ru/news/zamministra-torgovli-turcii-my-vybiraem-tatarstan-dlya-vyxoda-na-rossiiskii-rynok-5913154>

Abdulin, Daniil Arsenoviç - Çernov, Gennadiy Yuryeviç. “Pantyurkizm Kak Risk Vneşney Politiki Turtsii”. *Sotsialnyye Normy V Usloviyah Sovremennih Riskov*, ed. İrina

Rinatovna Kamaliyeva. 5-9. Çelyabinsk: Obşçestvo S Ogranichennoy Otvetstvennostyu Nauçno-Issledovatel'skiy Tsentr "Antrovita", 2017.

Abdullayev, Ramin. "Tatarstan gotov stat svyazuyuşçim zvenom mejdu RF i Turtsiueu". *Anadolu Ajansı*. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://www.aa.com.tr/ru/%D0%BC%D0%B8%D1%80/%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD-%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C-%D1%81%D0%B2%D1%8F%D0%B7%D1%83%D1%8E%D1%89%D0%B8%D0%BC-%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%BC-%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83-%D1%80%D1%84-%D0%B8-%D1%82%D1%83%D1%80%D1%86%D0%B8%D0%B5%D0%B9-/1461664>

ÄİR RT, Agentstvo İnvestitsionnogo Razvitiya Respubliki Tatarstan. "Ob agenstve". Erişim 10 Ağustos 2024. <http://tida.tatarstan.ru/about.htm>

ÄİR RT, Agentstvo İnvestitsionnogo Razvitiya Respubliki Tatarstan. "Osobaya ekonomičeskaya zona «Alabuga»". Erişim 10 Ağustos 2024. <https://tida.tatarstan.ru/osobaya-ekonomicheskaya-zona-promishlenno.htm>

ÄİR RT, Agentstvo İnvestitsionnogo Razvitiya Respubliki Tatarstan. "Kazan Sammit 2017: kak eto bılo". Erişim 10 Ağustos 2024. <https://tida.tatarstan.ru/index.htm/news/928005.htm>

ÄİR RT, Agentstvo İnvestitsionnogo Razvitiya Respubliki Tatarstan. "İnvestori Tatarstana podvedut itogi goda". Erişim 10 Ağustos 2024. <https://tida.tatarstan.ru/index.htm/news/1353194.htm>

ÄİR RT, Agentstvo İnvestitsionnogo Razvitiya Respubliki Tatarstan. "Tatarstan podpisal ryad soglasheniy s Turtsiyey". Erişim 10 Ağustos 2024. <https://tida.tatarstan.ru/index.htm/news/1472555.htm>

Akimov, Yuriy Germanoviç. "Paradiplomatiya kak sredstvo virajeniya regionalnoy identičnosti subyektov federatsiy", *Upravlençeskoe konsultirovaniye* 2 /86 (2016), 25-33.

Akulov, Timur Yureviç. "Formirovaniye modeli uçaştiya subyekta RF v realizatsii vneşney politiki stranı (na primere Respubliki Tatarstan)", *Uçeniye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnıye nauki* 152/3.2 (2010), 220-228.

Akulov, Timur Yureviç. "Mejdunarodnaya deyatelnost respubliki Tatarstan", *Gasırlar avazı-Eho vekov* 1/2 (2000), 61-66.

Akulov, Timur Yureviç. “Mejdunarodniye svyazi RT na sovremennom etape (doklad)”, *Respublika Tatarstan Arhiv ofitsialnogo servera 1997-2011*. Erişim 13 Mart 2024. https://1997-2011.tatarstan.ru/index.html@node_id=394.html

Aleksey Gryazev. “Rossiya i Turtsiya tak i ne vernuli doveriye”. *Gazeta.ru*. Erişim 19 Aralık 2024. https://vbolgar.ru/?page_id=39

Amelina, Yana. “Turetskiye litsei: pravo ili politika?”. *Rosbalt*. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://www.rosbalt.ru/news/2008-06-07/turetskie-litsei-pravo-ili-politika-3561011>

AN RT, Akademiya Nauk Respubliki Tatarstan. “Podpisan protokol o sotrudničestve mejdu Stambulskim Universitetom i Akademiyey nauk Respubliki Tatarstan”. Erişim 03 Haziran 2024. <https://www.antat.ru/ru/news/9048/>

Anohina, Alyona Andreyevna. “Konstitutsionno-pravovoy analiz sootnoşeniya ponyatiy «Suverenitet», «Nezavisimost» i «Gosudarstvennaya tselostnost»”, *İzvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya “Ekonomika. Upravleniye. Pravo*. 15/3 (2015), 330-334. DOI:10.18500/1994-2540-2015-15-3-330-334.

Arslan, Mehmet. “Türkiye’nin Rusya İle Ekonomik İlişkileri Ve Bu İlişkilerin Rusya Federasyonunda Yaşayan Türk Dilli Halklara Yansımalar”. *Coğrafya Dergisi* 26 (2013), 46-75.

Aşrafullina, Liliya Fagimovna. *Problemy kulturnih svyazey Tatarstana s zarubejnymi stranami v kontse XX veka v istoriko-političeskom izmerenii*. Kazan: Kazanskiy gosudarstvenniy universitet im. V. I. Ulyanova-Lenina, Tarih fakültesi, Doktora tezi, 2004.

Aşrafullina, Liliya Fagimovna. “Tatarstan-Turtsiya: vosstanovleniye kulturnih svyazey”. *Turtsiya – Tatarstan: na puti k strategiçeskomu partnerstvu*, ed. Vitaliy Gaynullovıç Timiryasov. 11-16. Kazan: Poznaniye, 2007.

Avatkov, Vladimir Alekseyeviç - Badranov, Azat Şamileviç. ““Myagkaya sila’ Turtsii vo vnutrenney politike Rossii””, *Razvityie mejdunarodnih otnoşenyj:svejiy vzglyad*. 27/2 (2013), 5-11.

Başaran, Venera İlmirovna. “Tatarsko-turetskiye kulturniye i obrazovatelniye svyazi: istoriçeskiy aspekt”, *Türkolojiçeskiye issledovaniya* 1/4 (12.2018), 116-122.

Baynazarov, Elnar - Laru, Dmitriy. “Obratno v Rossiyu”. *İzvestiya*. Erişim 23 Mayıs 2024. <https://iz.ru/776341/elmar-bainazarov-dmitrii-laru/obratno-v-rossiiu>

Bdoyan, David Gurgenoviç. “Problemy rossiysko-turetskih otnoşenyj na sovremennom etape”. *Politika v fokuse* 25/8 (08.2017), 191-195.

Beginbetova, İrina. “Tataro-turetskaya tyajba”. *Kommersant*. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://www.kommersant.ru/doc/894639>

Bektaşoğlu, Songül - Özbaş, A. Oya Benli. *Rusya Federasyonu Tataristan Cumhuriyeti Perakende Sektörü Yerinde Pazar Araştırması*. T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, 2012.

Bezmenov, Vladislav. “Dogovor o razgraniçenii polnomoçiy: kak Tatarstan na tretiy raz ne smog dogovoritsya s Moskvoy”, *Milliard Tatar*. Erişim 20 Mart 2024. <https://milliard.tatar/news/dogovor-o-razgraniçenii-polnomocii-kak-tatarstan-na-tretii-raz-ne-smog-dogovoritsya-s-moskvoi-3190>

Buşuyev, Aleksey Sergeyeviç. “Kak rojdaslas Konstitutsiya Tatarstana”, *Realnoye vremya*. Erişim 17 Nisan 2024. <https://realnoevremya.ru/articles/156875-kak-rozhddalas-konstituciya-tatarstana>

Daşina, Aleksandra. “Kazan opravdala titul kulturnoy stolitsı türkskogo mira”. *Kazanskiye istorii*. Erişim 22 Mayıs 2024. <https://history-kazan.ru/aktualnaya-tema/15467-kazan-opravdala-titul-kulturnoj-stolitsy-tyurkskogo-mira>

Demina, İrina. “Rossiya – Turtsiya: noviy format vzaimodeystviya”. *RT-online*. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://rt-online.ru/p-rubr-obsh-10107968/>

Devlet, Nadir. “Gerçe anda tumasam da”. *Kazan Utları* 819/1 (1991), 151-158.

Devlet, Nadir. “Türkiye İle Rusya Arasındaki Köprü: Tatarlar”. *Academia.edu*. Erişim 26 Mayıs 2024. https://www.academia.edu/6811696/T%C3%9CRK%C4%B0YE_%C4%B0LE_RUSYA_ARASINDAK%C4%B0_K%C3%96PR%C3%9C_TATARLAR_2008de_yaz%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F_ve_t%C3%BCm%C3%BCyle_herhangi_yerde_yay%C4%B1mlanmam%C4%B1%C5%9F_makale

Devlet, Nadir. *Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Savrulan Tatarlar*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2.Basım, 2018.

Durmaz, Aytaç. *Rol Tatarstana V Rossiyo-Turetskih Otnoşeniyah 1990-2016 gg.* Kazan: Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet, İnstitut Mejdunarodnih Otnoşeniy, İstorii i Vostokovedeniya, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Eydi, Teüfik. “Hezineler Urtak. Törek-Tatar bağlanışları.”, *Kazan Utları* 853/11 (11.1993), 156-170.

Galiyev, İnsaf Muşarrafoviç. *Vneşneekonomiçeskiye svyazi Respubliki Tatarstan v 1990-e gg.* Kazan: Kazanskiy gosudarstvenniy tehnologiçeskiy universitet, Doktora Tezi, 2006.

Gel, Fethi Ahmet. *Tataristan'ın Ekonomik Yapısı Ve Türkiye İle İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lizans Tezi, 1998.

Gimadieva, Liliya Şarifzyanovna. “Dinamika i Perspektivı İspolzovaniya Pryamıh İnostrannıh Investitsiy V Ekonomike Regiona (Na Primere Respubliki Tatarstan)”, *Nauçnyy jurnal KubGAU* 1/115 (2016), 1-13.

Gimatdinov, Radik Rustamoviç. *Mejdunarodnyye svyazi regionov: politiko-pravoviye osnovı opıt subyektov Rossiyskoy Federatsii*. Kazan: Izdatelstvo Kazanskogo Universiteta, 2019.

Gorodnova, Anna vd., “«Elitka» na holme: çto postroyat turki za spinoy Vahitova na 8 milliardov”, *BİZNESS Online*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://www.business-gazeta.ru/article/585498>

Gosudarstvenniy Sovet, Gosudarstvenniy Sovet Respubliki Tatarstan. “Mejdunarodnaya deyatelnost”. Erişim 11 Mayıs 2024. <https://gossov.tatarstan.ru/activity/representation/megdunaroddel>

Gosudarstvenniy Sovetnik RT, Gosudarstvenniy Sovetnik Respubliki Tatarstan. “Turtsiya – veduçşiy vneşnetorgovıy partner Tatarstana”. Erişim 11 Mayıs 2024. <https://shaimiev.tatarstan.ru/index.htm/ppub/1347632.htm>

Gosudarstvenniy Sovetnik RT, Gosudarstvenniy Sovetnik Respubliki Tatarstan. “V Kazanskom Kremlе proşla vstreça Gosudarstvennogo Sovetnika RT Mintimera Şajmieva s Generalnim sekretarem TÜRKSOY Düsenom Kaseinovım”. Erişim 23 Mayıs 2024. <https://shaimiev.tatarstan.ru/index.htm/news/1374366.htm>

Hafizova, Aysılu. “Turetskaya Mazina i bolgarskiy Kafka — «Ubiystvo Gonzago» otkrilo «Nauruz»”. *Tatar-inform*. Erişim 08 Ağustos 2024. <https://www.tatar-inform.ru/news/tureckaya-mazina-i-bolgarskii-kafka-ubiistvo-gonzago-otkrylo-nauruz-5948066>

Hakan, Aksay vd., *Istoriya drujbı mejdu solntsem i snegom*. PDF: LitRes: Samizdat, 2020.

Hakimov, Rafael Sibgatoviç. “Etapı razvitiya gosudarstvennosti i formirovaniye tatarskoy natsii (do 1917 g.)”, *İstoriçeskaya etnologiya* 4/1 (2019), 46-64.

Hakimov, Rafael Sibgatoviç. “Tatarskaya identichnost: sostoyaniye i perspektivi”, *İstoriçeskaya etnologiya* 1/2 (2017), 6-27.

Hakimov, Rafael Sibgatoviç. *Belaya kniga Tatarstana: put k suverenitetu : sbornik ofitsialnih dokumentov, 1990-1995*. Kazan: Institut istorii Akademii Nauk Tatarstana Tsentr gumanitarnih proektov i issledovaniy, 1996.

Hakimov, Rafael Sibgatoviç. *Tatarstan: ideologiya buduşçego*. Kazan: Institut istorii im. Ş. Marcani AN RT, 2014.

Hakimov, Rafael. “30 avgusta 1990 goda vse likovali — voznikla ‘korporatsiya Tatarstan’”, *Realnoye vremya*. Erişim 16 Nisan 2024. <https://realnoevremya.ru/articles/41351>

Hakimov, Rafael. “Model Tatarstana”, *Realnoye vremya*. Erişim 16 Nisan 2024. <https://realnoevremya.ru/articles/191699-rafael-hakimov-model-tatarstana>

Hakimov, Rafael. “Velikaya Tatariya”, *Realnoye vremya*. Erişim 16 Nisan 2024. <https://realnoevremya.ru/articles/190993-rafael-hakimov-velikaya-tatariya-raspad-sssr-putch-gkchp-referendum>

IEUP, Kazanskiy innovatsionniy universitet im. V.G. Timiryasova. “Naçalo sotrudniçestva IEUP s Universitetom HITIT (g.Çorum, Turtsiya)”. Erişim 06 Haziran 2024. <https://ieml.ru/news/4440/>

İbragimov, Daniil İsmagiloviç. “Znaçeniye dokumentov Osmanskogo arhiva dlya izuçeniya istorii tatarskogo naroda i drugih narodov Povoljya”, *Gasırlar avazı-Eho vekov* 1 (2006), 282-286.

İgnatyeva, Luiza. “S 28 aprelya iz Kazani otkrılıs poletı v Turtsiyu”, *Realnoye vremya*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://realnoevremya.ru/articles/249657-s-28-aprelya-iz-kazani-otkrylis-polety-v-turciyu>

İlikova, Liliya Ernstovna. *Natsionalnaya gosudarstvennost: konstruirovaniye, suşçnost i soderjaniye*. Kazan: Kazanskiy Gosudarstvenniy Universitet, Kafedra Sotsiologii, Doktora Tezi, 2000.

İnvestitsionno-vençurnıy fond RT, İnvestitsionno-vençurnıy fond Respubliki Tatarstan. “V Kazani otkrılısya tatarstano-turetskiy biznes-forum”. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://ivf.tatarstan.ru/index.htm/news/27470.htm>

İsmagilov, Ayaz Anuroviç. “Osveşçeniye v respublikanskoy presse Deklaratsii o gosudarstvennom suverenitete respubliki Tatarstan”, *Uçenyıye zapiski kazanskogo gosudarstvennogo universiteta* 161/5.2 (2009), 237-242.

İstoriya Tatarstana. Kazan: Gosudarstvennoye byudjetnoye uçrejdeniye «Institut istorii imeni Şigabutdina Mardjani Akademii nauk Respubliki Tatarstan», 2020.

Kabinet Ministrov RT, Kabinet Ministrov Respubliki Tatarstan. *Press-reliz. Mejdunarodnaya organizatsiya türkskoy kulturi (TÜRKSOY)* (22.04.2010).

Kabirova, R. G. “Obrazovatelnyy i kulturnyy dialogi Rossii i Turtsii”. *Turtsiya – Tatarstan: na puti k strategičeskomu partnerstvu*. ed. Vitaliy Gaynulloviç Timiryasov. 63-64. Kazan: Poznaniye, 2007.

Kamal Theatre, Galiasgar Kamal Tatar State Academic Theatre. “IV Mejdunarodnyy teatralno-obrazovatelnyy festival-forum ‘Nauruz-2016’”. Erişim 13 Mayıs 2024. <https://kamalteatr.ru/projects/nauruz/arkhiv/iv-n-r-z-khalykara-teatral-belem-bir-festival-forumy/>

Kamalov, İlyas - Mirgaliyev, İlknur. “Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri”, *Akademik Bakış* 2/3 (Nisan 2008), 187-198.

Kanlıdere, Ahmet. “Rusya ve Osmanlı Türklerinin İlişkileri”, *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası* ed. Ahmet Kanlıdere. 86-111. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019.

Karşılıklı Anlayış Memorandumu, Rusya Federasyonu Kültür Bakanlığı ile Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) arasında Karşılıklı Anlayış Memorandumu. Rusya Federasyonu: Rusya Federasyonu Kültür Bakanlığı ve Uluslararası TÜRKSOY Teşkilatı, 2012.

KazGİK, Kazanskiy Gosudartsvenny İstitut Kulturu. “Vizit rektora KazGUKI R.R. Yusupova v Turetskuyu Respubliku”. Erişim 03 Haziran 2024. https://www.kazgik.ru/kcontent/home/index.php?ELEMENT_ID=567

Kerimi, Fatih. *İstanbul Mektüplerine*, çev. Engel Galimdjanoviç Nigmatullin, Azat Fatihoviç Yakupov. Kazan, 2022.

KGMU, Kazanskiy Gosudarstvennyy Meditsinskiy Universitet. “Novosti Otdela Mejdunarodnogo Sotrudniçestva: I.O. Rektora Kgmu A.S. Sozinov Vstretilsa S Delegatsiyey Stambulskogo Universiteta Kent”. Erişim 06 Haziran 2024. <https://kazanmgmu.ru/international?ysclid=lvpr0mxhr372580379&start=210>

Kilinç, Sevgi – Özçelik, Hüseyin. “Ahlat Mezar Taşlarında Yer Alan Kandil Motifinin İslamiyetteki Işık Ve Nur Kavramları”. *ASOS Journal*. Erişim 19 Aralık 2024. <https://asosjournal.com/?mod=makale tr ozet&makale id=36799>

Kilsinbayev, Rustam. “Planiruetsya podpisaniye soglaşeniya o sotrudniçestve mejdu «TNV» i turetskim telekanalom «TRT»”. *Tatar-inform*. Erişim 09 Ağustos 2024. <https://www.tatar-inform.ru/news/planiruetsya-podpisanie-soglaseniya-o-sotrudnicestve-mezdu-tnv-i-tureckim-telekanalom-trt-541414>

Kirilov, Maksim. “Provodniki «magkoy sılı»: kto podstavil İsmeta Erikana?”. *BİZNES Online*. Erişim 06 Haziran 2024. <https://www.business-gazeta.ru/article/517855>

KNİTU, Kazanskiy Natsionalniy İssledovatel'skikh Tehnologicheskoy Universitet. "KNİTU rasshirayet delovoye i nauchnoye sotrudnichestvo s Turtsiyey". Erişim 06 Haziran 2024. https://www.kstu.ru/event.jsp?id=155634&id_cat=1

Konstitutsionniy Sud RF, Konstitutsionniy Sud Rossiyskoy Federatsii. N 3-II, (13 Mart 1992). <http://www.panorama.ru/ks/d9203.shtml>

Konstitutsiya Respubliki Tatarstan ot 6 noyabrya 1992 g., Konstitutsiya Respubliki Tatarstan, vvedenaya v deystviye Zakonom Respubliki Tatarstan ot 30 noyabrya 1992 g. № 1665-XII. Rusya Federasyonu: Verhovniy Sovet Respubliki Tatarstan, 1992.

Konstitutsiya Respubliki Tatarstan v redaksii 2023 g., Konstitutsiya Respubliki Tatarstan, s izmeneniyami, vnesyonnymi Zakonom Respubliki Tatarstan ot 26 yanvarya 2023 g. № 1-3PT. Rusya Federasyonu: Gosudarstvenniy Sovet Respubliki Tatarstan, 2023.

Konstitutsiya, Konstitutsiya RF. "Federativniy dogovor (Moskva, 31 marta 1992 g.)". Erişim 19 Aralık 2024. <https://constitution.garant.ru/act/federative/170280/#100>

Korkmaz, Ali - Asgarli, Aynur. "Minnihanov prizval turetskikh investorov vkladivat v Tatarstan", *Anadolu Ajansı*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://www.aa.com.tr/ru/%D0%BC%D0%B8%D1%80/%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B0%D0%BB-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B8%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2-%D0%B2%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D1%8B%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%8C-%D0%B2-%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD/2008509>

KPFU, Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet. "Kazanskiy universitet posetil Generalniy Konsul Respubliki Turtsiya v Kazani Sabri Tunç Angılı". Erişim 03 Haziran 2024. <https://kpfu.ru/news/novosti-i-obyavleniya/kazanskij-universitet-posetil-generalnyj-konsul-20322.html>

KPFU, Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet. "Sotrudnichestvo s Turtsiyey". Erişim 03 Haziran 2024. https://kpfu.ru/about_university/strategicheskie-partnery/zarubezhnye-universitety/aziya/turciya

KPFU, Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet. "V Generalnom konsulstve Turtsii v Kazani otkrilas sovmestnaya hudojestvennaya vystavka tatarstanskikh hudojnikov

pod nazvaniyem Obçşeye naslediye: Bolgar”. Erişim 06 Haziran 2024. <https://kpfu.ru/philology-culture/v-generalnom-konsulstve-turcii-v-kazani-otkrylas.html>

KPFU, Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet. “V KFU otrılsa Nauçno-obrazovatelniy tsentr izuçeniya Turtsii”. Erişim 06 Haziran 2024. <https://kpfu.ru/v-kfu-otkrylsya-nauchno-obrazovatelnyj-centr-25200.html>

KPFU, Kazanskiy (Privoljskiy) Federalniy Universitet. *Sotrudniçestvo Kazanskogo (Privoljskogo) federalnogo universiteta s nauçno-obrazovatelnimi tsentrami Turetskoy Respubliki* (Eylül 2022). https://kpfu.ru/portal/docs/F_629855441/Turciya.sentyabr.2022.pdf

Kurban, Roza. “Sönmüş yıldızlar yeniden parlar mı?”. *Önce Vatan*. Erişim 08 Ağustos 2024. <https://www.oncevatan.com.tr/sonmus-yildizlar-yeniden-parlar-mi>

KÜSAGEM, KÜSAGEM. “15.Ethos Tiyatro Festivali”. Erişim 08 Ağustos 2024. <https://www.ethostiyatrofestivali.org/festival?f=2023>

KÜSAGEM, KÜSAGEM. “4.Ethos Tiyatro Festivali”. Erişim 08 Ağustos 2024. <https://www.ethostiyatrofestivali.org/festival?f=2010>

Legasova, Landysh. *Türkiye-Rusya Ticareti Ve Ticarette Tataristan'ın Rolü*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Logunova, S. L. “Ekonomiçeskoye sotrudniçestvo Turtsii s Respublikoy Tatarstan”, *Vostokovedniy sbornik* 4 (2002), 113-123.

Meygun, Yelena. “Vlasti türkskih regionov vibirayut mejdu Rossiyei i Turtsiyey”. *Natsionalniy aktsent*. Erişim 23 Mayıs 2024 . <https://nazaccent.ru/content/18885-svoj-ili-tyurksoj/>

MİD RF, Ministerstvo İnostrannih Del Rossiyskoy Federatsii. “O Svyazyah Turtsii S Subyektami Rossiyskoy Federatsii”. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://mid.ru/ru/maps/tr/1743030/>

MİD RF, Ministerstvo İnostrannih Del Rossiyskoy Federatsii. “Situatsiya v otnoşeniyah mejdu Rossiei i Turtsiyey”. Erişim 16 Ağustos 2024. https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/vnesnepoliticeskoe-dos-e/dvustoronnie-otnosenij-rossii-s-inostrannymi-gosudarstvami/situacia-v-otnoseniah-mezdu-rossiej-i-turciej1/

Ministerstvo Kulturi RT, Ministerstvo Kulturi Respubliki Tatarstan. *Spravka po Türksoy 2014* (24.04.2014).

Ministerstvo Kulturi RT, Ministerstvo Kulturi Respubliki Tatarstan. “Kulturnaya stolitsa türkskogo mira 2014 gotovitsya prinyat gostey”. Erişim 22 Mayıs 2024. <https://mincult.tatarstan.ru/index.htm/news/289034.htm>

Ministerstvo Kulturi RT, Ministerstvo Kulturi Respubliki Tatarstan. *Polojenije o XII Mejdunarodnom teatralnom festivale türkskih narodov «Nauruz»* (27.02.2015).

Ministerstvo promışlennosti i trgovli RT, Ministerstvo promışlennosti i trgovli Respubliki Tatarstan. “Prezident Tatarstana i Premyer-ministr Turtsii prinyali uçastiye v Tatarstano-Turetskom delovom forume”. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://mpt.tatarstan.ru/index.htm/news/796993.htm>

Ministerstvo transporta i dorojnogo hozyaystva RT, Ministerstvo transporta i dorojnogo hozyaystva Respubliki Tatarstan. “Aeroport «Kazan» pristupayet k obslujivaniyu reysov srazu v 2 aeroporta Stambula”. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://mindortrans.tatarstan.ru/index.htm/news/2205009.htm>

Minvaleev, Arslan - Sarimova, Lina. “Myagkaya sila na Vostoke: kak Tatarstan stal dlya Moskvy klyuçom k islamskomu miru”. *Tatar-inform*. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://www.tatar-inform.ru/news/kak-moskva-sozdala-s-pomoshhyu-prezidentov-tatarstana-instrument-mygkoi-sily-na-vostoke-5866323>

Mirgaleyev, İlnur. “V Zolotoy Orde dostatoçno çetko proslejivayetsya Anatoliyskiy sled”, *Realnoye vremya*. Erişim 03 Mayıs 2024. <https://realnoevremya.ru/articles/112998-kolonka-istorika-ob-otnosheniyah-zolotoy-ordy-s-anatoliey>

Mirgaleyev, İlnur. “Zolotoordinskoye gosudarstvo v sisteme mejdunarodnih otnoşeniy”, *Vestnik Çelabinskogo gosudarstvennogo universiteta* 12/150 (2009), 94-98.

Mirgaliyev, İlnur. “Altın Orda, Osmanlı Ve Memlüklerin Aksak Timur’a Karşı Birlik Kurma Meselesine Dair”, *Karadeniz Araştırmaları* 25 (Mayıs 2010), 51-57.

Muhametdinov, Rafael Fardiyeviç. “Tatarin s turkom – bratya navek!”, *Moskovskoye tatarskoye svobodnoye slovo*. Erişim 03 Nisan 2024. <https://mtss.ru/?page=/muhametdin/tatar-turk>

Muhametdinov, Rafael Fardiyeviç. *Zarojdeniye i evolyutsiya türkizma*. Kazan: Zaman, 1996.

Nasırov, İldar Rustambekoviç. *Mejdunarodnoye sotrudniçestvo regionov. Mirovaya praktika i opıt Tatarstana*. Kazan: İzdatelskiy tsentr Kazanskogo universiteta, 2007.

NatsProyekti, Natsionalniye Projekti Rossii. “Delegatsiya kazanskogo vuza posetila universiteti` i predpriyatiye v Turtsii”. Erişim 06 Haziran 2024. <https://национальныепроекты.рф/news/delegatsiya-kazanskogo-vuza-posetila-universitety-i-predpriyatie-v-turtsii/>

NEB RT, Natsionalnaya Elektronnaya Biblioteka Respubliki Tatarstan. “İdegey dastanı”. Erişim 19 Aralık 2024. <https://kitap.tatar.ru/ru/site/42318947-12/news/329566/>

Nigmatzyanov, Rustem Asgatoviç. “Torgovo-Ekonomiçeskiye Otnoşeniya Mejdutatarstanom i Turtsiyey Na Rubeje XX-XXI Vv.”, *Oteçestvennaya osmanistika i turkologiya: itogi i perspektivi*. ed. Ramil Mirgasimoviç Valejev vd. 199-203. Kazan: Intelpress+, 2009.

Nigmatullin, Ayrat vd. “Razriv s TÜRKSÖY: Vladimir Medinskiy trebuet ot Tatarstana otreçsya ot türkskogo mira”. *BIZNESS Online*. Erişim 13 Mayıs 2024. <https://www.business-gazeta.ru/article/146579>

Nizamejev, Bulat. “Rais Tatarstana vstretilsya s glavoy İvestitsionnogo ofisa pri Administratsii Prezidenta Turtsii”, *Ofitsialnyy Tatarstan*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://tatarstan.ru/index.htm/news/2299345.htm>

O koordinatsii mejdunarodnih i vneşneekonomiçeskih svyazey, Federalnyy zakon ot 4 yanvarya 1999 g. N 4-Φ3 «O koordinatsii mejdunarodnih i vneşneekonomiçeskih svyazey subyektov Rossiyskoy Federatsii». Rusya Federasyonu: Gosudarstvennaya Duma, 1999.

Personalnyy sayt Muhametşina, Personalnyy sayt Muhametşina Farida Hayrulloviça. “Novosti. Deputatı Velikogo Natsionalnogo Sobraniya Turetskoy Respubliki i Gosudarstvennogo Soveta Respubliki Tatarstan podpisali Memorandum o rasşirenii sotrudniçestva”. Erişim 11 Mayıs 2024. <http://www.speaker.tatarstan.ru/news/show/1430?print=1>

Plotnikova, Olga Vasilyevna, “Mejdunarodniye otnoşeniya gosudarstv i mejdunarodniye svyazi regionov gosudarstv: obşçeye i osobennoye”, *Ekspertiza. Vlast*. 12 (2014), 65-69.

Polnomoçnoye predstavitelstvo RT v TR, Polnomoçnoye predstavitelstvo Respubliki Tatarstan v Turetskoy Respublike. “Sotrudniçestvo Tatarstana i Turtsii”. Erişim 09 Mayıs 2024. https://tatturk.tatarstan.ru/sotrudnichestvo_tatartsan_turkey

Polnomoçnoye predstavitelstvo RT v TR, Polnomoçnoye predstavitelstvo Respubliki Tatarstan v Turetskoy Respublike. “O predstavitelstve”. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://tatturk.tatarstan.ru/o-predstavitelstve-586788.htm>

Polnomoçnoye predstavitelstvo RT v TR, Polnomoçnoye predstavitelstvo Respubliki Tatarstan v Turetskoy Respublike. “Podpisano Soglaşeniye o sotrudniçestve mejdu korporatsiyey «Turetskoye radio i televideniye» (TRT) i OAO «Tatmedia»”. Erişim 09 Ağustos 2024. <https://tatturk.tatarstan.ru/index.htm/news/222408.htm>

Polnomoçnoye predstavitelstvo RT v TR, Polnomoçnoye predstavitelstvo Respubliki Tatarstan v Turetskoy Respublike. “Rossiysko-Turetskiye otnoşeniya”. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://tatturk.tatarstan.ru/rosturk>

Posolstvo RF v TR, Posolstvo Rossiyskoy Federatsii v Turetskoy Respublike. “Rossiysko-Turetskie politiçeskiye kontaktı”. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://turkey.mid.ru/ru/countries/bilateral-relations/political-relations/>

Posolstvo RF v TR, Posolstvo Rossiyskoy Federatsii v Turetskoy Respublike. “Torgovo-ekonomiçeskiye otnoşeniya mejdu Rossiyey i Turtsiyey”. Erişim 16 Ağustos 2024. <https://turkey.mid.ru/ru/countries/bilateral-relations/trade-economic-cooperation/>

Pravitelstvo RT, Pravitelstvo Respubliki Tatarstan. “Rustam Minnihanov: «Opıt universiteta «Bilkent» interesen dla Tatarstana»”. Erişim 03 Haziran 2024. <https://tatarstan.ru/index.htm/news/364283.htm>

Prezident Rossii, Prezident Rossii. “Bolşaya press-konferentsiya Vladimira Putina”. Erişim 16 Ağustos 2024. <http://kremlin.ru/events/president/news/50971>

Privolojskoye TU. Privolojskoye Tamjennoye Upravleniye. *Vneşnyaya torgovlya subektov RF PFO Respublika Tatarstan* (10 Mart 2022). <https://ptu.customs.gov.ru/folder/146699>

Respublika Tatarstan, Respublika Tatarstan Arhiv ofitsialnogo servera 1997-2011. “Pereçen mejdunarodnih dogovorov (soglaşeniy, protokolov), zaključennih ot imeni Respubliki Tatarstan i ot imeni Pravitelstva Respubliki Tatarstan”, Erişim 13 Mart 2024. https://1997-2011.tatarstan.ru/index.php@node_id=178.html

Respublika Tatarstan, Respublika Tatarstan Arhiv ofitsialnogo servera 1997-2011. “Generalny konsul Turtsii v Kazani İsmail Sefa Yucer: Naşı grajdane çuvstvuyut seba zaçişçennimi”. Erişim 06 Haziran 2024. https://1997-2011.tatarstan.ru/index.html@s&node_id=1185&full=911.html#

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, T.C.Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. “Tatneft’ten Türkiye’ye Yatırım Kararı”. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://www.sanayi.gov.tr/medya/haber/tatneftten-turkiyeve-yatirim>

Sarimova, Lina. “Poholodaniye v rossiysko-turetskih otnoşeniyah zamorozilo prihod uçeniya Kayuma Nasırı v Stambul”. *Realnoye vremya*. Erişim 03 Haziran 2024. <https://m.realnoevremya.ru/articles/30619>

Sayfulina, Flera Sagitovna. “Tatarsko-turetskiye kulturniye i nauçniye vzaimosvyazi: istoriya i sovremennost”, *Filologiya i kultura* 2 (36) (2014), 322-326.

Shakir, Raynur. “V Kazani proşel kontsert «Vlublenniye ne umirayut - po sledam Yunusa»”. *Anadolu Ajansı*. Erişim 08 Ağustos 2024.

<https://www.aa.com.tr/ru/o%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/%D0%B2-%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BB-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D1%80%D1%82-%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5-%D0%BD%D0%B5-%D1%83%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0%D1%8E%D1%82-%D0%BF%D0%BE-%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BC-%D1%8E%D0%BD%D1%83%D1%81%D0%B0-/590473#>

Soglaşeniye mejdu pravitelstvom Respubliki Tatarstan i pravitelstvom Turetskoy Respubliki, Soglaşeniye mejdu pravitelstvom Respubliki Tatarstan i pravitelstvom Turetskoy Respubliki o trgovno-ekonomičeskom, naučno-tehničeskom i kulturnom sotrudničestve ot 22 maya 1995 g. Rusya Federasyonu ve Türkiye: Pravitelstvo Respubliki Tatarstan i Pravitelstvo Turetskoy Respubliki, 1995.

Soglaşeniye o sotrudničestve v oblasti obrazovaniya ot 6 dekabra 2001 g., Soglaşeniye o sotrudničestve v oblasti obrazovaniya mejdu Pravitelstvom Respubliki Tatarstan, Rossiyskaya Federatsiya i Pravitelstvom Turetskoy Respubliki ot 6 dekabra 2001 g. Rusya Federasyonu ve Türkiye: Pravitelstvo Respubliki Tatarstan i Pravitelstvo Turetskoy Respubliki (2001).

Suleymanov, Rais Ravkatoviç. “Vliyaniye Turtsii v Tatarstane: faktor ‘myagkoy silı’”, *Musulmanskiy mir* 1/1 (03.2016), 6-26.

Sultanova, Rauza Rifkatovna. ““Ugasshiye Zvezdı” K. Tinçurina Na Turetskoy Stsene: Şçenişeskaya Interpretatsiya Hronotopa”. *Gasırlar avazı-Eho vekov* 2 (2019), 179-185.

Sverdlova, Lyudmila Mihaylovna. “Apanayevı”. *Tatarica*. Ed. Rafail Valeyeviç Şaydullin. Erişim 19 Aralık 2024. <https://tatarica.org/ru/razdely/istoriya/novoe-vremya/personalii/apanaevy>

Şafıgullina, Laysan Rafikovna. “Türksoy: razvitiye mejdunarodnogo kulturnogo sotrudničestva Tatarstana v 1990-2000 gg”. *Gasırlar avazı-Eho vekov* 3/4 (2012), 7-15.

Şahin, Erdal. “Sovyetler Birliğı Sonrasında Tataristan’da Türkiye Türkçesi Öğretimi”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 23 (Aralık 2007), 65-72.

Şaydullin, Rafail Valeyeviç. “Osnovniye faktori suverenizatsii natsionalnih interesov tatarskogo naroda v naçale XX v.”, *İstoriya Rossii i Tatarstana: İtogi i perspektivi entsiklopedičeskih issledovaniy*, ed. Iskander Gilyazov vd. 8/128-138. Kazan: Akademiya Nauk RT, 2016.

Şebalova, Lyubov. “Turetskiy gambit: sozdatel rezidentsiy Minnihanova i Şaymiyeva pokidayet Rossiyu”, *BİZNESS Online*. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://www.business-gazeta.ru/article/312948>

Şumay, Yuliya Ruslanovna - Avilova, Anastasiya Andreyevna. “Sovremenniy Kulturno-Obrazovatelniy i Nauçniy Vzaimosvazi Tatarstana i Turtsii”. *Alleya nauki* 4/3 (2018), 541-544.

T.C. Kazan Başkonsolosluğu, Türkiye Cumhuriyeti Kazan Başkonsolosluğu. “Başkonsolosluk”. Erişim 10 Ağustos 2024. <https://kazan-cg.mfa.gov.tr/Mission/About>

T.C. Kazan Başkonsolosluğu, Türkiye Cumhuriyeti Kazan Başkonsolosluğu. “Letnaya Şkola Turetskogo Yazıka”. Erişim 06 Haziran 2024. <https://kazan-cg.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/341195>

Tagirov, İndus Rizakoviç. “O natsionalnoy gosudarstvennosti tatarskogo naroda”, *Gasırlar avazı-Eho vekov* 2, (11.2009), 3-10.

Tahirov, İndus. “Tatarlar Deület tözü yulında”, *Kazan Utları* 4/1050 (4.2010), 101-113.

tc_kazanbk / Türkiye in Kazan, *Instagram*. (Erişim 08 Ağustos 2024). https://www.instagram.com/tc_kazanbk?igsh=MWxsbWVseHl6aTdubw==

TKRTs, Tat Kult Resurs Tsentr. “Sabantuy - tatarskiy narodniy prazdnik okonçaniya vesennih polevıh rabot”. Erişim 19 Aralık 2024. <https://tatcultresurs.ru/onkn/sabantuy-tatarskiy-narodnyy-prazdnik-okonchaniya-vesennikh-polevykh-rabot>

Türina, Nataliya Evgenyevna - Husainov, Zufar Faatoviç. “Mejdunarodniye i vneşneekonomičeskiye svyazi subyektov Rossiyskoy Federatsii: voprosı teorii i sovremennaya praktika Respubliki Tatarstan”, *Uçenyıye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnıye nauki* 162/4 (2020), 131-139.

Türk Dünyası Kültür Ve Sanat Dergisi TÜRKSOY Rusya Federsyonu Tataristan. çev. Liliya Sattarova. 41 Sayı. Ankara: GÜZELİŞ Ofislet Matbaacılık Sanayi A.Ş., 2013.

Türk Tatar, Türk Tatar Kültür, Yaşam ve Ekonomi Haber Portalı. “Anasayfa”. Erişim 09 Ağustos 2024. <https://turktatar.com/>

TÜRKSOY, TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı. “26 aprelya dan start programme «Kazan - kulturnaya stolitsa türkskogo mira - 2014»”. Erişim 15 Mayıs 2024. <https://www.turksoy.org/ru-RU/novosti/2014-05-02-26> 2014

TÜRKSOY, TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı. “Kütüphane”. Erişim 23 Mayıs 2024. <https://www.turksoy.org/kutuphane>

TÜRKSOY, TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı. “Mastera iskusstv Respubliki Tatarstan (RF) vıstupyat v Ankare”. Erişim 22 Mayıs 2024. <https://www.turksoy.org/ru-RU/novosti/2015-04-26->

TÜRKSOY, TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı. “Spetsvıpusk jurnala TÜRKSOY”. Erişim 22 Mayıs 2024. [https://www.turksoy.org/ru-RU/novosti/2013-05-15-](https://www.turksoy.org/ru-RU/novosti/2013-05-15-c)
[c](https://www.turksoy.org/ru-RU/novosti/2013-05-15-c)

TÜRKSOY, TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı. “Tarihçe”. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://www.turksoy.org/tarihce>

TÜRKSOY, TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı. “TÜRKSOY Genel Sekreteri’nin UNESCO Temasları”. Erişim 23 Mayıs 2024. <https://www.turksoy.org/haberler/turksoy-genel-sekreteri>

TÜRKSOY, TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı. “TÜRKSOY’dan UNESCO’da Muhteşem Kutlama”. Erişim 23 Mayıs 2024. <https://www.turksoy.org/haberler/turksoydan-unescoda-mutesem-kutlama>

Valiev, Gabdrahman Hamathanoviç – Aşrafullina, Liliya Fagimovna. “Kulturnoye sotrudniçestvo mejdu Respublikoy Tatarstan i Turetskoy Respublikoy: period stanovleniya i perspektivı razvitiya”. *Turtsiya – Tatarstan: na puti k strategiçeskomu partnerstvu*, ed. Vitaliy Gaynulloviç Timiryasov. 17-22. Kazan: Poznaniye, 2007.

Valiyev, Aydar Mineahmetoviç. “Stanovleniye i razvitiye gosudarstvennosti tatarskogo naroda v 1920-1930-e gg.”, *Nauçnyy Tatarstan* 3 (2010), 42-50.

Vbolgar, Velikiy Bolgar. “O muzeyre”. Erişim 19 Aralık 2024. https://vbolgar.ru/?page_id=39

Volkova, Svetlana Leonidovna. *Ekonomiçeskiye otnoşeniya Turtsii s subyektami Rossiyskoy Federatsii: Severnyy Kavkaz, Povoljye i Ural*. Moskva: Moskovskiy Gosudarstvennyy Institut Mejdunarodnih Otnoşeniy, Doktora Tezi, 2005.

Volkova, Svetlana Leonidovna. “Ekonomiçeskiye Otnoşeniya Turtsii S Nekotorimi Regionami Rossii (Severnyy Kavkaz, Povoljye, Ural)”, *Rossiya i mir v novom veke* 3 (2006), 54-62.

YAgya, Vatanyar Saidoviç - Solomina, Darya Vladimirovna. “Otnoşeniya Rossii i Turtsii v XXI veke: tendentsii i trudnosti”. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta* 6/1 (04. 2014), 127-138.

YU Enstitüsü, Yunus Emre Enstitüsü. “Yunus Emre Enstitüsü”. Erişim 06 Haziran 2024. <https://moskova.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>

Zaripova, Gulandam. “Turetskaya ottepel: Yunus Emre snova postučalsa v dveri KFU”. *Realnoye vremya*. Erişim 06 Haziran 2024. <https://realnoevremya.ru/articles/37560>

Zavalişina, Tatyana. “Skolko turetskiy biznes vlojil v Tatarstan”, *Milli Firka*. Erişim 10 Ağustos 2024. <http://milli-firka.org/%d1%81%d0%ba%d0%be%d0%bb%d1%8c%d0%ba%d0%be-%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b5%d1%86%d0%ba%d0%b8%d0%b9-%d0%b1%d0%b8%d0%b7%d0%bd%d0%b5%d1%81-%d0%b2%d0%bb%d0%be%d0%b6%d0%b8%d0%bb-%d0%b2-%d1%82%d0%b0%d1%82%d0%b0/>